

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVIII.

Fasc. 19.

RÉVÉSZ BÉLA

**A „Duna-gate” ügy jelentősége a
rendszerváltás történelmében**

(Politológiai értelmezési lehetőségek)

SZEGED
2006

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

ATTILA BADÓ, ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS,
LÁSZLÓ BODNÁR, ERVIN CSÉKA, JÓZSEF HAJDÚ, MÁRIA HOMOKI-
NAGY, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS
MARTONYI, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BADÓ ATTILA, BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL,
BODNÁR LÁSZLÓ, CSÉKA ERVIN, HAJDÚ JÓZSEF, HOMOKI-NAGY
MÁRIA, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY
PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

- I. A politikatörténeti folyamatok politológiai vizsgálatának kérdéseire
II. Titkos és nyilvános szereplők és konfliktusok
III. Politikai rendőrség: reform vagy felszámolás?

„Lényeges, hogy saját eszközeinkkel segítsük elő, hogy az operatív helyzetet a konszolidáció felé mozduljon, mert a politikai vezetés jelenleg sajnos nem tud kellő súlyú hatást gyakorolni a társadalmi folyamatokra.”

Horváth József

(III/III. Csoportfőnök, 1989. november 6.)

Valószínű, hogy a magyar rendszerváltásnak nemcsak egyik legfontosabb, hanem legemlékezetesebb eseményei közé tartozott a Duna-gate néven emlegetett botrány. A történet középpontjában az állambiztonsági szolgálatok 1989–90 fordulóján történt lelepleződése állt. Napvilágra került dokumentumok és egy – kalandos körülmények között készült – videofelvétel bizonyította, hogy a kerekasztal-tárgyalások eredményeként létrejött új, immár jogállami alkotmányos rend ellenére a „belső biztonsággal” foglalkozó III/III-as csoportfőnökség folytatta az ellenzék titkosszolgálati módszerekkel történő megfigyelését. Az eset azonban jóval meghaladta egy belügyi skandallum kereteit. Elbizonytalanodott a rendszerváltás békés átmenetének a tárgyalások alatt kikristályosodott alapelve, és átmenetileg kérdésessé vált a Kádári rendszernek a szabad választásokon történő „szép búcsújának” az esélye is. Az SZDSZ és a Fidesz leleplező akciója sikeresnek bizonyult abból a szempontból, hogy a március végére kiírt választások előtt tovább növekedett a liberális-radikális ellenzék ismertsége, egyúttal hozzájárult a szocialisták diszkreditálásához is. Érthető módon a választások rendszerváltó jellegét legegyszerűbben a kampány antikommunista hangvételével lehetett érzékletessé tenni.¹ A korabeli közvélemény-kutatási adatok szerint – nem meglepő módon – csak kevesen feltételezték, hogy a titkosszolgálatok „magánakciójáról” volt szó. Többségük valószínűsítette azt, hogy a kényes információk eljutottak a kormánypárt, az (akkor már:) MSZP vezetőihez is.² Tágabb értelemben véve viszont annak a hatvanas évektől óta erősödő közvélekedésnek adott végső bizonyítékot, amely egyre jobban és egy-

¹ RIPP ZOLTÁN: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág Kiadó, Bp., 2006. 527. p.

² A Duna-gate ügy. Magyar Közvélemény-kutató Intézet adatfelvétele 1990. január 25–30-án. A politikai közvélemény 1990-ben. In *Magyarország politikai évkönyve*. Ökonómia Alapítvány, Economix Rt., Bp., 1991. 568–570. p.

re nyíltabban kételkedett abban, hogy a hatalom képes hosszú távon fenntartható rezsimet működtetni. A Duna-gate argumentumként szolgált annak a ténynek a széles körű felismeréséhez, hogy a diktatúra addigi hatalomfenntartó technikái már nem akadályozhatják meg a demokratikus közösségek kialakulását.³

I.

A politikatörténeti folyamatok vizsgálatának kérdéseihez

1. A normatív szabályozás önmagában – sem a diktatúra, sem a jogállamiság időszakában – nem határozza meg automatikusan az állambiztonsági szolgálatok működésének valódi irányait, értéktartalmát – ahogyan más állami, politikai jelenség esetében sem. A jogdogmatikai analízis természetesen megkerülhetetlen kiindulópont az intézményi viszonyok, a belső szabályozás vagy a jogrendszeri koherencia esetleg a nemzeti, nemzetközi helyzet összehasonlító vizsgálatakor. A kérdés egyrészt szociológiai: társadalmi kontextusát tekintve vajon milyen jellegű az intézmény valódi működése, milyen irányú ennek meghatározottsága és milyen mértékű a tényleges szervezeti funkciók eltérése a szabályozás által kívánatosnak tartott iránytól.⁴ Politológiai szempontból viszont annak a hatalmi erőternek a dinamikáját kell leírni, amelynek az állami erőkoncentráció szubjektumaként a biztonsági szervek maguk részesei – a történelmi-politikai helyzettől függően a végrehajtás eszközeként, vagy mellék-, esetleg főszereplőként.

Mindenekelőtt tisztázandó az a kérdés, hogy mindez az összefüggésrendszer a politológia számára releváns problémaként jelenik-e meg, azaz hajlandó-e integrálni ezt a problémahalmazt tematikájában. A vizsgálati objektum megismerésének korábban részletezett nehézségei ugyanis visszatarthatják az ilyen irányú elemzésektől a kutatást, ahogyan etikai megfontolásokból is vállalhatatlannak tekintheti a hatalomgyakorlásnak az amorális határaival érintkező „infernó”-ját. Szembetűnő, hogy a politológia elsősorban a társadalom politikai életének normál-állapotára kíváncsi, ritkábban az extremitásokkal, a periférikus, vagy efemer jelenségekkel. Frederik Stjernfelt éppen ezzel magyarázza, hogy a háború kivételes állapota állította a hírszerzést a tudományos érdeklődés középpontjába, bár – szerinte – Clausewitz óta voltaképpen senki sem vizsgálta az „espionage” jelenségét, mint politológiai kérdést.⁵ Márpedig a secretum világa, még ha állandó és szükségképeni része is a hatalmi mechanizmusnak, mégsem illeszkedik koherens módon a politika fogalmi rendszerébe.

³ KIS JÁNOS: 1989 – a vig esztendő. *Beszélő*, 1999. 10.

⁴ Fontos lépés az ilyen irányú kutatások területén: ISTVÁN SZIKINGER & JUDIT TÓTH: Efforts for Building Lawful Enforcement, Security and Balance in Public Law of Hungary. Challenge – The Changing Landscape of European Liberty and Security (2004-2008). Working Paper No.1. <http://www.challenge.mtaki.hu/eng/pdf/5_working_papers/1.pdf>

⁵ FREDERIK STJERNFELT: The Ontology of Espionage in Reality and Fiction. University of Copenhagen. *Sign Systems Studies*, 2003. 1. 94. p.

A probléma természetéből adódóan mégis éppen a kivételek szintjét értelmező totalitarizmus-kutatások implicálják a különleges szolgálatok témakörét. A háború után fogalmi űr keletkezett a politológiai szakirodalomban és a totalitarizmust az olyan hagyományos fogalmak meghaladásaként kezdték használni, mint a „diktatúra”, „despotizmus” vagy a „zsarnokság”. Az elsődleges cél egy generikus terminus alkalmazása volt az olyan bal- és jobboldali rezsimekre, amelyeknek sokkal több közös vonásuk volt, mint ahogyan ezt a kommunizmus és fasizmus fogalma alapján történő hagyományos ideológiai polarizáció sugallta. Popper a „Nyílt társadalom”-ban radikális kritikát gyakorolt Platon, Hegel és Marx fölött, hogy az eszmei gyökerek feltárásával elutasíthassa a modern német és orosz „totális” rendszerek „utópikus társadalomirányítási technikáit”.⁶ Popper szerint (és Platont opponálva) nincs nagyobb hiba sem a politikában sem a tudományban annál, mint ha azt kutatjuk: „Hogyan lehetünk valamiben biztosak?”, „Hogyan tudjuk biztosítani a tökéletesek uralmát?”. A helyes kérdés így hangzik, mondja Popper: „Hogyan tudjuk a lehető leggyorsabban felismerni és kijavítani hibáinkat?”, és „Hogyan tudjuk minimalizálni azt a kárt, amit a rossz uralkodók okozhatnak?”⁷ Popper kezdetől fogva e fogalom ideológiai tartalmára helyezte a hangsúlyt, amely később kiemelkedően fontos szerepet kapott a nyugati politikai retorikában.

Az összehasonlító kormányzattannal foglalkozó M. Curtis Friedrich és Zbigniew Brzezinski fenomenológiai definíciót adott, amely a következő jellemzőket foglalta magában: totális ideológia, egypárti állam, a titkosrendőrség uralma, állami monopólium a társadalom gazdasági, kulturális és információs struktúrái felett. H. Eckstein és D. Apter megfogalmazása szerint „eltöröl minden határt az állam és a társadalom egyes csoportjai, sőt az állam és az individuum között”. A ‘70-es években is – a kritikák ellenére – megmaradt a terminus az ideológiai hadviselés fegyverének.⁸

A fogalom, amely eredetileg a fasizmust jellemezte, majd a jobb- és baloldali, központosításra törekvő tekintélyuralmi rendszerekre egyaránt érvényesnek tekintette, a hetvenes évekre a kommunizmust megjelölő terminussá vált. Kirkpatrick szerint (a 70-es években) „A Nyugat szövetségeseiként számon tartott (jobboldali) autoriter rendszerek különböznek a (baloldali) totalitárius rezsimektől, jobbak azoknál, mivel a tekintélyelvű rendszerek feltehetően képesek a fokozatos demokratizálódásra, amire éppen a kommunizmussal való szembenállásuk a döntő bizonyíték.”⁹ Egy további sajátos értelmezés szerint a totalitarizmus nem csupán a demokráciából eredeztethető, de annak éppen egy sajátos válfaja. Eszerint a totalita-

⁶ Popper fordítója, Szári Péter – jegyzetében etimológiai megjegyzést tesz a „totalitarizmus” terminus technicus-ával kapcsolatban: „Az angol ‘totalitarism’ megfelel a magyar ‘totális’ vagy ‘totalitárius’ szavaknak, a szintén elterjedt, redundáns ‘totalitáriánus’ kifejezés pedig a jellegzete és gyakori ‘hunglicizáló’ eltévelyedéshez tartozik, egy angol képző kritikátlan beemelése a magyar szóképzésbe. Lásd POPPER, K. R.: *A nyitott társadalom és ellenségei*. Balassi, Bp., 2001. 45. p.

⁷ Uo. 123–128. p.

⁸ Lásd BARBER, R. B.: Conceptual foundations of totalitarianism. In *Totalitarianism is Perspective*. Praeger, New York, 1969. 29. p.

⁹ KIRKPATRICK, JEANNE: Dictatorship and Double Standards. In *Commentary*. 1979. 5. 34–45. p.

rizmus a demokrácia egy különösen virulens formája, a tömegember vagy tömeg-társadalom politikája, „a tömegdemokrácia kellékeinek többsége egyben a totalitarizmus kelléke is”.¹⁰

Kissé parttalanra tette a totalitarizmus fogalmának értelmezését az is, hogy miután a legkülönbözőbb rendszerek jellemzésére alkalmazták – a náci Németországra, a sztálinista Szovjetunióra, a Sing-dinasztia Kinájára, a fasiszta Olaszországra, a szandinista Nicaraguára, a Maurja-dinasztia Indiájára, a Római Birodalomra Diocletianus idején, Kálvin Genfjére, Japánra Mejdzi császár alatt, az ősi Spártára, vagy akár az Egyesült Államokra az 1960-as, sőt az 1840-s években –, ezért úgy tűnik, hogy maga a kifejezés tulajdonképpen nem is hordoz társadalomtudományi jelentéstartalmat. Ezért vélik egyes szerzők, hogy talán csak egy „értékes karakterjegye” marad a hidegháborúnak a háború utáni időszakban.¹¹

Az előbbi „megértő” álláspontokkal szemben a totalitarizmusnak a pozitív joghoz való viszonyában – pontosabban nem-viszonyában – látja Arendt a fenoménus lényegét. „A totalitárius politika nem törvények egyik csoportját helyettesíti egy másikkal, nem teremti meg saját consensus iuris-át, nem hozza létre, forradalom útján, a legalitás új formáját. Dacol mindenféle pozitív törvénnyel, még azokkal is, amelyeket saját maga hozott, és ebből kiviláglik, hogy úgy véli: elboldogul bármifajta consensus iuris nélkül is, mégsem kell a törvénytelenység, önkény és félelem zsarnoki állapotára hagyatkoznia.”¹² A totalitarizmus értelmezésében szinte minden törvény – tulajdonképpen fizikai értelemben – mozgástörvénnyé vált. Ugyanis amikor a náciak a Természet vagy a bolsevikok a Történelem törvényeiről beszéltek, sem a természetet sem a történelmet nem tartották már a tekintély stabil forrásának a halandó emberek cselekedeti számára: a Történelem és a Természet náluk egyszerűen csak mozgás. A náciak hitét a faji törvényekben, amely szerintük a természettörvény kifejeződése az emberben, Darwinnak az az elgondolása alapozta meg, hogy az ember olyan természeti fejlődés produktuma, amely nem, szükségképpen áll meg a jelenlegi emberi lényeknél. A bolsevikok viszont abban hittek, hogy az osztályharcban a Történelem törvénye fejeződik ki, és e hit mögött az a marxi elképzelés rejlik, hogy „a társadalom gigantikus történelmi mozgás terméke”, amely saját mozgástörvényét követi, a történelmi idők végeztéig halad, amikor majd megszűnteti önmagát. A totalitárius kormányzat politikai szervezetében a pozitív törvények helyét a totális terror foglalja el, amelynek célja valósággá változtatni a történelem vagy a természet mozgástörvényét. A terror akkor válik igazán totálissá, amikor mindenfajta ellenzéktől függetlenedik; akkor lesz mindenhatóvá, amikor már semmi nem áll útjában. „Ha a jogszerűség a nem zsarnoki kormányzat, a jogtalanság pedig a zsarnokság lényege, akkor a terror a totalitárius uralomé.”¹³

¹⁰ TALMON, J. L.: *The Origins of Totalitarian Democracy*. Praeger. New York. 1961. 61. p.

¹¹ Lásd „Totalitarizmus”. In Hitsekér Mária (szerk.): *Politikai filozófiák enciklopédiája*. Kossuth, Bp., 1995, 490. p.

¹² ARENDT, H.: Ideológia és terror: új kormányzati forma. In uő: *A totalitarizmus gyökerei*. (1951, 1958). Európa, Bp., 1992, 580. p.

¹³ Uo. 581–582.

Annak megértéséhez, hogy a szovjet típusú uralmi rendszerekben miként gyakorolják a hatalmat, Heller Ágnes a bürokrácia, a rendőrségi tevékenység, a büntetőtörvénykönyv, s végül a paternalizmus elemzését tartja szükségesnek.¹⁴ Némileg másként értelmezi ugyanis azt a törvény nélkülséget, amelyről Arendt úgy véli, hogy „dacol mindenféle pozitív törvénnyel, még azokkal is, amelyeket saját maga hozott”. Heller ugyanis éppen azt a kérdést veti fel, hogy vajon miért volt Sztálinnak egyáltalán szüksége büntető törvénykönyvre, hiszen amúgy is ártatlan embereket gyilkoltak le látszattárgyalások nyomán, vagy mindenféle tárgyalás nélkül. Heller szerint, bár százezreket gyilkoltak le tárgyalások nélkül, de a kivégzéseknek ez a rendszere általában mégis a tárgyalások közvetítésével működött. „Az ilyen, látszólag fölösleges eljárásoknak mégis volt funkciójuk, ugyanis ideológiai szerepet játszottak.” Így az „általános érintettség” politikájával az „általános bűnösség” légkörét akarta kialakítani, amelynek részeként senki sem hivatkozhatott arra, hogy egy-egy kivégzett személy nem volt bűnös.¹⁵

Ugyanakkor ennek a „kollektív büntudat”-nak sajátos funkcióira Arendt is felhívja a figyelmet, amikor a zsarnokságot összehasonlítja a totalitarizmussal. A totális terrort első látásra azért oly könnyű valamely zsarnoki kormányzat külső megjelenésének tekinteni – hívja fel a figyelmet –, mivel kezdeti szakaszában a totalitárius kormányzatnak zsarnokságként kell viselkednie, hiszen le kell rombolnia a tételes törvények határait. A totális terror azonban nem önkényes törvénynélkülséget hagy maga után, és nem valamilyen önkényes akarat vagy egyetlen ember mindenki mással szembeni zsarnoki hatalma kedvéért dühöng, s a legkevésbé sem „mindenki háborúja mindenki ellen”. Az egyes emberek közötti határokat és kommunikációs csatornákat bilincsekkel váltja fel. „Eltörölni a törvények sövényét az emberek között” – ezt teszi a zsarnokság –, ami azt jelenti, hogy megszüntetik a szabadságjogokat, szétfűzzák őket, mint politikai valóságot. A totális terror felhasználja a zsarnokságnak ezt a régi eszközét, ugyanakkor a félelemnek és a gyanakvásnak azt a törvénytelen vadságát is megszünteti, amelyet a zsarnokság hagy maga mögött.¹⁶

A politikai ideológia nevelő funkciója elsősorban a félelem hiányzó motiváló hatását hivatott pótolni. Arendt szerint ugyanis a totális terror feltételei között már a félelem sem szolgálhat tanácsadóként arra nézve, hogy miként kell viselkednie, hiszen a terror „kizárólag a természeti és történelmi folyamat objektív szükségsszerűségével összhangban választja ki áldozatait, azok egyéni cselekedeteinek és gondolatainak tehát egyáltalán nincs jelentősége”. Ugyanez érvényes a rendszer iránti rokonszenvre vagy a rendszer támogatására is; a totális terror nemcsak áldozatait választja ki objektív mércék szerint, de a végrehajtóit is úgy választja meg, hogy a lehető legkevésbé kelljen tekintetbe vennie a jelölt egyéni meggyőződését és rokonszenveit. A totalitárius uralom eszményi alanya nem a meggyőződéses náci

¹⁴ HELLER ÁGNES: A politikai elnyomás és következményei: In Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György: *Diktatúra a szükségletek felett*. Cserépfalvi, Bp.: 1991. 256. p.

¹⁵ Uo. 256., 262. p.

¹⁶ Uo. 584. p.

vagy kommunista, hanem a nép, amely számára már nem létezik különbség tény és fikció (vagyis a tapasztalat valósága) és az igaz és hamis (vagyis az igazságosság mércéi) között. A meggyőződésnek, mint a cselekvés indítékának következetes kiküszöbölése emlékezetes mozzanatának tekinti Arendt a Szovjetunió-beli és a csatlós országokban folyt nagy tisztogatásokat. A totalitárius nevelésnek sohasem az volt a célja, hogy meggyőződéseket ültessen az emberekbe. Ellenkezőleg: még a képességet is ki akarta ölni bármifajta meggyőződés kialakítására. (Himmlernek például elég volt, hogy fénykép alapján, faji kritériumok szerint válogatta ki az SS-tagokat.) Ahhoz, hogy a totalitárius uralom irányíthassa alattvalóinak viselkedését, mindannyiukat egyformán jól kell felkészítenie a végrehajtó és az áldozat szerepére egyaránt. „Ez a kettős felkészítés, amely a cselekvést pótolja: az ideológia.”¹⁷

A totális terror közvetlen félelem-ideológiai funkcióit a fentiek alapján így összegezzük:

- egyetlen tömegbe kényszeríti az izolált emberek sokaságát;
- motívumot nyújt a számukra áttekinthetetlen viszonyokban;
- minden egyént az összes többi ellen fordít;
- a terrorizált tömeget állandó mozgásban tartja;
- az egyénnek a valósághoz való viszonyát, azaz
- tapasztalati és gondolkodási lehetőségeit megsemmisíti.

A totalitárius modell Arendt-kifejtette kritikáját mindazon szerzők sematizálnak vélik, akik a sztálinizmust, mint egyfajta modernizációs alternatívát sőt, civilizációs variációt tekintik. Ahogyan Jerry Hough is rámutat, Arendt csaknem kizárólag a politika „output” oldalára koncentrál – „azokra a döntésekre, amelyeket a szovjet vezetők (vagy csak vezető) hozott, és a hatalom fenntartásának eszközeire”. Szerinte azonban létezett egy „output” oldal is, amely magában foglalta a szovjet társadalom azon feltételeit, amelyeket a vezetők tekintetbe vettek a döntéshozatalnál, illetve a visszacsatolás lehetőségét.¹⁸

A viták ellenére kétségtelen, hogy Arendt politikai filozófiája elsőként foglalkozott a politikatörténeti vonatkozások mellett úgy a titkosrendőrség intézményével, amelyben a politológia elvi általánosítási lehetősége is benne foglaltatott. A diszfunkcionális demokrácia-működésre éppúgy érvényes megállapításokat fogalmaz meg, mint a manifeszt funkcióit betöltő totalitarizmusra: „Az állam fölött és a látszólagos hatalom homlokzata mögött, a megsokszorozódott hivatalok labirintusában, a hatalom minden változását támogatva és a hatékonyság hiányának zűrzavarában húzódik meg az ország hatalmi magva: a mindennél hatékonyabb és min-

¹⁷ Uo. 587., 594. p.

¹⁸ HOUGH, J. F.: The „Dark Forces”, the Totalitarian Model of Soviet History. *Russian Review*, 1987. October, 398. p. Idézi Bartha Eszter: A sztálinizmus a régi és új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. In Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003. 27. p.

denben illetékes titkosrendőrség.”¹⁹ Vagy: „A totalitarizmus és egyéb rendszerekben a titkosrendőrség monopolizál bizonyos létfontosságú értesüléseket.”²⁰

Más kritikusok Arendt és a totalitarizmus egyéb kutatóinak azt vetik a szemére, hogy ma a maga a kifejezés egyáltalán nem hordoz semmiféle társadalomtudományi jelentéstartalmat, és csak annyit ismernek el, hogy „rendkívül értékes karakterjegye marad a hidegháborúnak és így a tudásszociológiának is a háború utáni időszakban”²¹. Értelmezésének befogadását államelméleti oldalról erősítette meg az a megfontolás, amely az államtani problémáknak a politikaelmélettel (is) érintkező területeit kívánta bemutatni. Bár a „Totalitarizmus gyökerei” c. kötetből az antológiában közölt „A totalitárius állam” című fejezet rendszertanilag „A modern államok általános jellemzői és főbb formái” című II. részben kapott helyet, valójában az első rész, „A weimari köztársaság államelméleti vitái”-ra reflektál.²²

2. Fordulatnak is tekinthető, hogy a XX. század végének egyik legjelentősebb politikatudományi enciklopédiája – az oxfordi kiadású Blackwell Encyclopaedia of Political Science²³ – a politikai intézmények analitikus elemzése körében önálló címként foglalkozik a titkosrendőrség kategóriájával. A Schöpflin György által írt cikk bár nem köti egyértelműen a totalitárius berendezkedésekhez a titkos információszerzés és a megfigyelés technikáit, de nem hagy kétséget afelől, hogy ezek mégiscsak a tekintélyelvű rezsimek tulajdonságai. A titkosrendőrségek közös sajátosságait a következőkben összegzi:

- joguk van adatokat gyűjteni szinte bárkiről;
- jóformán akárkit letartóztathatnak, vallathatnak, megfigyelhetnek, sőt ki is végezhetnek;
- saját, elkülönített költségvetésük van;
- a politikától viszonylag függetlenül működnek;
- a politikai hatalom legfelső köreibbe van bejárásuk.²⁴

Történelmi példái megerősítik, hogy a „rossz” hatalomgyakorlási forma attribútumainak tekinti mindezeket, hiszen az inkvizíciótól, a cári Oroszországon át sorolja ezek előfordulási helyeit, míg el nem jut a Gestapóig illetve a KGB-ig. Némi el-lentmondásra utal, hogy miközben a titkosrendőrség korlátlan jogkörét hangsúlyozza, megjegyzi, hogy a politikai vezetés olyannyira ellenőrzése alatt tartja, hogy „az egymást átfedő és egymással összefonódó hivatalok” felügyelet tartására éppen a titkosrendőrség eszközeit igyekszik felhasználni. Hogy ennek a helyzetnek éppen a 1980-as évekbeli KGB „informális önállósága” lenne a legmegfelelőbb példája,

¹⁹ ARENDT, H.: i. m. 512. p.

²⁰ Uo. 518. p.

²¹ REBOVICH, D. R.: Totalitarizmus. In: Miller, D. (szerk.): *Politikai filozófiák kisenciklopédiája*. Kossuth, 1995, 490. p.

²² Takács Péter (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Szent István Társulat, Bp., 2003, 962. p.

²³ Magyarul: Bogdanor, V. (szerk.): *Politikatudományi enciklopédia*. Osiris, Bp., 2001.

²⁴ Uo. 659. p.

az ismét további értelmezést igényelne. Az pedig, hogy az egykori szovjet típusú rendszerekben a titkosrendőrség „jelentős főállású állománnyal” rendelkezik, és hogy informátorokat is alkalmaznak, akiknek egy része hivatásos, más része viszont ingyen dolgozik, éppen olyan felszínes leírása a helyzetnek, mint amikor (ugyanitt) azért marasztalja el Kelet-Európát, hogy az informátorokból felépített hálózat „valószínűleg kiterjedt volt, s soraikban a legkülönbözőbb foglalkozási ágak képviselői lehetett fellelni”. Ma már nem kell az irattárak mélyén nyomozni, nyilvánosan hozzá lehet férni olyan iratokhoz, amelyek kis erőfeszítéssel is árnyaltabb és pontosabb képet rajzolhatnak a titkosrendőrségről. Igaz, a szerző által irodalomként feltüntetett öt könyvből három a KGB-vel, egy a XIX. századi Habsburg monarchiával (!), egy pedig általában a rendőrség történetével foglalkozik.

Az Enciklopédiának másik, témánkra vonatkozó cikke Christopher Andrew nevéhez fűződik. Ő a „secret service” történetének angliai és amerikai vonatkozásaira hívja fel a figyelmet. Nagy-Britanniában a titkosszolgálat kifejezéssel illették a múltban azokat a titkos műveleteket, amelyek a hírszerzéstől a fedett akciókig „sok mindent felöleltek”, másrészt magát az ügynökséget, amely végrehajtotta ezeket a műveleteket. Ma ez utóbbi értelemben használják. Az USA-ban viszont a „titkosszolgálat” jelentése szűkebb, ott ugyanis általában az elnök védelmét ellátó rendőri erőre szoktak utalni ezzel a kifejezéssel. Érdekes adalék a témához Austen Chamberlain 1924-ben az Alsóházban elmondott beszédének részlete: „A titkosszolgálatok lényege a titkosság. Nyilván nélkülözhetőknek tartjuk a titkosszolgálatot, ha úgy gondoljuk, hogy rá vonatkozó információkat lehet napvilágra hozni, hiszen ezzel éppen a létét ássuk alá”.²⁵ Ha feltételezzük, hogy megfontolt szerkesztői szándék tette egymás mellé a látszólag egymásnak ellentmondó „titkosrendőrség” és „titkosszolgálat” címet, akkor a szembeállítás esetleg azzal oldható fel, hogy a titkosrendőrséget az autoriter/totaliter, míg a titkosszolgálatokat az (angolszász) demokráciák területére tartjuk érvényes fogalomnak. A felemás megoldás ellenére így legalább általánosságban az állam tulajdonságává szélesedett a biztonsági szolgálatok léte és működése, és nem a diktatúra – titkosrendőrség, demokrácia – titkosszolgálatok nélkül hamis alternatívája írta volna le a helyzetet.

Az Enciklopédiához képest mintha némi visszalépést jelentene a szintén Oxfordban kiadott politikatudományi kézikönyv – *The New Handbook of Political Science*, 1996²⁶ –, amely már sem a titkosrendőrséggel, sem a titkosszolgálatokkal nem foglalkozik, bár a totalitarizmus kapcsán – Arendt apropóján – mégis megemlítésre kerül.²⁷ Magyarázható mindez a kötet szerkesztői által megfogalmazott tudományelméleti alapvetéssel, amely a konszolidált társadalom nyomán magyarázza a politika jelenségeit is, így értelmezésében a politika a társadalmi hatalom korlátozott alkalmazásával egyenlő.²⁸ Még meggyőzőbb azonban érvelésüknek azon része,

²⁵ Uo. 660–661. p.

²⁶ Magyarul Goodin, R. E. – Klingmann H.-D. (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Osiris, Bp., 2003, 808. p.

²⁷ Uo. 484. p.

²⁸ Uo. 22. p.

amely a politikatudományba a posztmodernitással beköszönő új korszak két fontos tanulságára mutat rá. Az egyik, hogy ahol korábban „számos határozottan definiált struktúra létezett, ott ma nincs egy sem”. A másik, hogy a politikai élet szubjektív elemei, a politikai szereplők belső mentális folyamatai, a célok és meggyőződések, a szándékok és értékek nőttek ki magukat a politikai elemzés központi elemeivé a politikatudomány valamennyi részterületén.²⁹

Az olyan értelmezés, amely a politikai értékek kifejezése, képviselés és védelme alapján tesz különbséget a politikai folyamatok aktorai között, a demokrácia, a szabadság, az emberi jogok intézményes garanciáihoz rendeli hozzá a biztonsági szolgálatok működését, miközben ennek alapvetően a külső fenyegetettség körülményei közepette – 2001. szeptember 11-e után vagyunk – tulajdonít kiemelt fontosságot.³⁰

3. Hatalomelméleti vonatkozásban érdemes megfontolni a biztonsági szolgálatok tevékenységének, mint az állami főhatalmat, a szuverenitást fenntartó funkciónak az újraértelmezését. Az állam, mint a területhez kötött monopolisztikus hatalomgyakorlás alanya ugyanis csak akkor tudja megőrizni fensőbbiségét a közösség irányításában, ha ezt a pozícióját illegitim módon megszerezni/befolyásolni kívánó belső és külső hatalmi tényezők törekvéseinek sikerrel tud ellenállni. Ez a konfliktus már igen korán nyilvánvalóvá tette, hogy az egyes államok közötti illetve az állam és a társadalom közötti alapfunkcióin túl az államnak kezdetől fogva önálló tevékenységi irányaként létezett saját belső hatalmi kondícióinak fenntartása, megőrzése. Az állam védelme így kettős értelemben is része a szuverenitás hatalmi struktúrájának. Egyrészt a főhatalom kifelé irányuló – az államok közötti, valamint a társadalom irányába mutató – cselekvési szabadságának előfeltételeit biztosítja, másrészt hatalmi szubjektumként elsődleges tényezője a változó mértékben, de mindig többszereplős belső hatalmi szférának.

E vizsgálódás hipotézise szerint a hatalomgyakorlás alanyi köre, illetve a hatalomkoncentráció mértéke fejezi ki végső fokon a szuverenitás belső és külső tulajdonságait, jellegét illetve változásait. Az állami szuverenitás és az állam biztonsága összefüggéseinek vizsgálata a politológia és az államelmélet hagyományos problematikájában általában nem szereplő témakör. Ennek részben éppen a rendszerváltás során kialakult sajátos helyzet a magyarázata. Az állambiztonsági struktúrák többnyire a hatalmi vezetők/vezetés cseréje, de nem ritkán politikai elitek, rezsimek, rendszerek váltása idején válnak láthatóvá, legalábbis az új hatalom, vezetés által hasznosnak tűnő és ezért engedélyezett mértékben. A titkosszolgálatok vizsgálatának konjunktúrája így mindig nagy politikai, társadalmi átalakulásokhoz kötődik, amikor az új politikai rezsim a tudomány legitimációs erejét is fel kívánja használni a hatalma hitelesítésére. Ennek egyik legalkalmasabb eszköze a korábbi

²⁹ Uo. 35. p.

³⁰ Lásd NEAL RIEMER – DOUGLAS W. SIMON – JOSEPH ROMANCE: *The Challenge of Politics: An Introduction to Political Science*. Különösen a 10. fejezet: The Political Values of Political Actors. Some Key Terms Defined, CQ Press Washington. 2002.

politikai kurzus negatívumainak minél teljesebb prezentációja. Ugyanakkor a szaktudomány mindezt a kutatási feltételek normalizálódásának tekinti, hiszen számára csak az a fontos, hogy az eddig csak sejtett, de rejtett politikai információk hirtelen napvilágra kerülnek, megismerhetővé, kritikailag feldolgozhatóvá válnak. A kérdésre, hogy vajon tekinthető-e az államvédelem – mint hatalmi struktúrák, normák, tevékenységi formák, funkciók sőt, eszmék, értékek, attitűdök és szerepek összessége – a történeti értelmezésen túl autentikus kutatási objektumnak a politikatudomány és az államelmélet számára, feltétlenül igen a válasz.

Ugyanakkor tény, hogy többnyire – a bevett nagy témakörökhöz képest – hagyományosan az államelméleti kutatások peremvidékére szorult az állambiztonság belső viszonyainak és külső kapcsolatainak elemzése. A kérdés ugyanis az, hogy lehetséges-e a tudományos vizsgálódás igényével közeledni egy olyan társadalmi objektum felé, amelynek legalapvetőbb törekvése, hogy egészében láthatatlan, észrevétlen maradjon, a „nem-objektum” látszatát keltse, azaz minél teljesebben elrejtőzzön a nyilvánosság, így a tudományos kutatás elől. Ráadásul a titok ellenáll azoknak a kutatási technikáknak is, amelyeket más, önmagukat kevésbé leplező kutatási tárgyaknál alkalmazni szoktak. Bár ezek a gátló körülmények valóban megnehezítik a biztonsági szolgálatok – nem történeti vonatkozású – kutatását, mégsem lehetetlenítik el teljesen. Amennyiben az államtan hagyományos fogalmi rendszerében kívánjuk e jelenség fontosabb kapcsolódási pontjait kialakítani, akkor mindenekelőtt az állami főhatalomhoz, az állam szervezetrendszeréhez illetve az állami funkciókhoz való viszonyának feltárása igényel fokozott érdeklődést.

Kutatás-módszertani szempontból történeti áttekintést igényel annak vizsgálata, hogyan alakult ki és működött, illetve működik a különböző hatalomgyakorlási típusokban és formákban az állami szuverenitás védelmének intézményrendszere, illetve mindez miként tükröződött az egyes politikai elképzelésekben, gondolatokban, elméletekben.³¹ A szuverenitás-védelem kiteljesedett, XX. századi intézményrendszerének államelméleti kutatása felhasználja az állam- és jogtörténeti, közjogi, nemzetközi jogi, összehasonlító alkotmányjogi vizsgálódások eredményeit éppúgy, ahogyan támaszkodnia kell a politológia, a hatalomelmélet, a szervezetszociológia, a történettudomány és a társadalomlélektan ez irányú következtetéseire is. E szempontok alapján szükséges értelmezni a szuverenitás politikai és jogi vonatkozásainak eltéréseit, azonosságait is.

4. Némi túlzással tehát elmondható, hogy mire a modern politikatudomány megkésettén bár, de mégis elérte posztoszocialista országokat, már rátorlódott a posztmodernitás új hulláma, amely így szinte közvetlenül a premodernitás talaján kényszerül meghonosodni. Annak, hogy az állambiztonsági szolgálatok kutatási témáját nem találjuk a politológia körében, a kutatási periódusok és koncepciók ilyen egymásba csúszásával is magyarázható. Nem csupán tudománytörténeti jelle-

³¹ Lásd NEIL MACCORMICK: *Questioning Sovereignty*. Oxford, Oxford University Press, 1999, 8. fejezet, 123–136. Magyarul „A szuverenitásról és a posztsoverzenitásról” címmel jelent meg a *Fundamentum* 2003. 2. számában.

gű az a hipotézis, hogy a modern nyugati politológiai irodalom feltehetően mégis foglalkozott a kérdéssel, nagyjából a hidegháború totalitarizmus-elméleteinek csúcspontját követően, de még a posztmodernitást megelőzően. Ez a „second hand” teória pótolhatná az ismerethiányt, amely a témakör kidolgozatlansága miatt keletkezett a kelet-európai politikatudományban.³²

A kiindulópontot mindehhez az 1975-ben megjelent Handbook of Political Science-sorozat jelentheti. Ennek hatodik kötetének – Policies and Policymaking – (első közlésű) nyitótanulmánya az amerikai Lasswelltől származik, Reserach in Policy Analysis: The Intelligence and Appraisal Functions címmel.³³ A röviddel a halála előtt publikált tanulmány a hatvanas-hetvenes évek irodalmának feldolgozása mellett saját, a személyiség és hatalom, a manipuláció és döntéshozatal kérdéseire vonatkozó korábbi munkáira támaszkodott. A kérdés politikatörténeti vonatkozásaival szinte provokatív módon nem foglalkozik. A hírszerzés és az információk feldolgozásának folyamatát egyrészt kommunikációelméleti matrix segítségével operacionalizálja, másfelől politikai-pszichológiai kontextusba helyezi. Ami megadhatja a keresett választ a politológia és az állambiztonsági szervek mint kutatási objektum viszonyának kérdésére, az értelemszerűen a politika gyakorlati szerkezetéből vezethető le. Amennyiben a politikai mező tartalmazza a (belső és külső) hírszerzés folyamatát, szereplőit és célmeghatározásait, annyiban a politikai mező teoretikus feldolgozása is implikálja a hírszerzés analitikus vizsgálatának igényét és ez fordítva is igaz. Azt viszont, hogy a politika mező határait és belső elemeit miként határozzuk meg, nem lehetséges institucionalista, még kevésbé normatív módszerekkel kijelölni. A döntésemélet viszont alkalmas erre. Ez ugyanis a tényleges folyamatok szubjektumait arra tekintettel határozza meg, hogy – kompetenciával vagy anélkül – részese-e, és ha igen, milyen mértékben a meghozandó döntéseknek. A csupasz hatalom („naked authority”) önmagában befolyásolási lehetőséget biztosít mindenfajta kompetencia nélkül miközben a formális autoritás nem érvényesül valódi kényszerítő erő nélkül. A politikai mező szereplője pozíciójának erőssége attól függ, hogy a politikai döntési folyamathoz milyen közel, vagy milyen távol helyezkedik el. A távolság csökkenése növeli az esélyét annak, hogy ő maga is részese legyen az alternatívák közötti választásnak, távolodva viszont csak közvetve presszionálhatja azt, esetleg teljesen elvesz a ráhatása a folyamatokra. A politikai mező határait tehát nem végleges és változatlan vonalakkal lehet leírni. Flexibilitása a döntési folyamatok állandóan változó aktorainak körétől függ. Mindezt a hírszerzés rendszerére vetítve azt látjuk, hogy bármilyen korrekt egy

³² Nem lehet véletlen, hogy az utóbbi évek legátfogóbb – és teljességre törekvő – politológiai tanulmánykötetei még a Politikatudományi enciklopédia szintjén sem érintik a problémát. Lásd A. GERGELY ANDRÁS – BAYER JÓZSEF – KULCSÁR KÁLMÁN: *A politikatudomány arcai*. Tanulmányok. Akadémia, Bp., 1999. 670. p.; Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Aula, 2003, 542. p.

³³ LASSWELL, H. D.: Reserach in Policy Analysis: The Intelligence and Appraisal Functions. In Greenstein, F. I. – Polsby, N. W. (Ed.): *Handbook of Political Science*. Vol. 6. Addison – Wesley Publishing Company, Menlo Park, Cal. – London – Amsterdam – Don Mills, Ontario – Sydney. 1975 1–22. p.

normarendszerben a titkosszolgálatok távortartása a döntéshozataltól, mégis közvetlen vagy közvetett részeseivé válhatnak a politikai struktúrának, ha a valóságban megváltozik a döntéshez való távolságuk. Miközben a formális döntési szubjektum sem képes autoritási igényeit érvényesíteni, ha megnőtt a távolsága a döntési procedúrához képest. Kommunikációelméleti szempontból a mindenkori hírszerzés az információk birtokában azok monopolizálási, visszatartási illetve manipulálási lehetőségeihez jutnak. Az pedig közismert, hogy a döntés-előkészítés fázisa mennyire meghatározó a döntési alternatívák közötti választás mozzanatára. Azaz: mivel az állambiztonsági szervek hivatottak elsődlegesen a politikai vezetés hírgényeit biztosítani, ezért ezen a ponton a politikai vezetés kiszolgáltatottá, sebezhetővé válik. A politikai vezetés dezinformálása ez által befolyásolhatóvá, irányíthatóvá teszi a politika legfelső döntéshozó körét is (amint erre több bizonyítható és még több csupán valószínűsíthető eset is utal Magyarországon és azon kívül is).

Lasswell példaértékű elemzése mintha folytatás nélkül maradt volna. Lehet ennek magyarázata a korábban említett posztmodern paradigmaváltás, de lehet, hogy még nem szilárdult meg a ténylegesen létező politikai mező meglátásához szükséges politikai gyakorlat. Az viszont az eddigiekből is tapasztalható, hogy az állambiztonsági szolgálatok politikaelméleti vizsgálata irányában is nyitottnak kell lenni tudományos érdeklődésnek. Dogan, Mattei éppen ezt a nyitottságot tartja a politikatudomány „termékenysége” feltételének. Tulajdonképpen nem is tehet mást – vélekedik –, hiszen „genetikai programjában az szerepel, hogy unokákat hozzon létre, akik más nyelven beszélnek, és ahogy Almond írja, ’távoli asztalok mellett ülnek’ majd. Ezek az asztalok csak azért távoliak, mert különféle tudományok hézagaiban helyezkednek el, a politikatudomány hatalmas hátszágában”.³⁴

Mivel – mindezekből láthatóan – az állambiztonságra vonatkozó kutatásokat döntő mértékben a társadalom-, intézmény- és politikatörténeti vizsgálódások uralják, a politológiának elsősorban a történeti megközelítés dominanciájától – ha nem monopolhelyzetétől – kellene megszabadulni, miközben emancipációja nem lehet teljes, hiszen logikai analízisének tényanyaga maga is történeti forrású. A politológia folyamatok „leplezett szubjektumá”-nak, a klandestin szervezeteknek politológiai elemzése nagyrészt ezen a történeti szempontnak a túlsúlya következtében nem épülhetett be „saját jogon” a politológia fogalmi rendszerébe, miközben a politika reálfolyamatai igényelnék az ez irányú teoretikus értelmezéseket.³⁵ A Duna-gate ügy politikatörténeti folyamatának politológiai elemzése egy ilyen, ez irányba tett lépés kíván lenni.

³⁴ DOGAN, M.: A politikatudomány és a többi társadalomtudomány. In Goodin, R. E. – Klingmann H.-D.: i. m. 128. p.

³⁵ Bővebben RÉVÉSZ BÉLA: Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásainak kérdéseire. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2004.

II.

Titkos és nyilvános szereplők és konfliktusok

1. A (politikai) botrányok sorsa, hogy a menthetetlenül kirobbanó/kirobbantott újabb skandallumok hírei gyorsan letaszítják a korábbiakat az újságok címlapjairól. Két, nem csak névleg összekapcsolt botrány felidézése viszont alkalmat adhat arra, hogy aktuálpolitikai szerepükön túl immár történelmi fontosságukat vagy éppen efemer múltkonyságukat is mérlegre lehessen tenni. 1989 végén történt, hogy a Kádár-korszakban elhíresült III/III-as csoportfőnökség végét jelentő megfigyelési – a „Duna-gate” – ügy kezdetét vette, tizenöt évvel korábban pedig a magyar verzió névadójaként számon tartott amerikai Watergate botrány Nixon elnök bukásához vezetett.

Az Egyesült Államok történelemben még nem volt olyan politikai botrány, amely akkora hatással lett volna az ország életére, mint a Watergate-ügy.³⁶ Harminc évvel ezelőtt, 1974. augusztus 8-án Richard Nixon televíziós beszédben jelentette be: az amerikai történelemben elsőként lemond az elnöki tisztségről. Ezzel a lépésével nyilvánvalóan a hivatalos kongresszusi felelősségre vonást, az impeachment eljárást akarta elkerülni.

A történet előzményei két évvel korábbra, 1972. június 17-re nyúlnak vissza. Ezen a napon hajnali fél háromkor öt embert – köztük a Nixon újraválasztásáért küzdő szervezet fizetett alkalmazottját – letartóztattak le, amiért betörték a Demokrata Pártnak a Watergate-házban lévő irodáiba, és lehallgató-berendezéseket próbáltak ott elhelyezni. Később két további fehér házi alkalmazottat is őrizetbe vettek, ám a Nixon-admisztráció mindvégig tagadta, hogy bármi köze lenne az ügghöz. 1973 májusában az amerikai elnökválasztási kampányokat felügyelő kongresszusi bizottság – melynek elnöke Sam Ervin észak-karolinai szenátor volt – eljárást indított a viharos gyorsasággal dagadó botrány kivizsgálására. Az üléseket a televízió is közvetítette. Egy héttel később felesküdt a Watergate-ügy különleges ügyésze, Archibald Cox, a Harvard Egyetem jogászprofesszora.

Az ügy sajtótörténeti érdekessége, hogy sokan az investigatív újságírás kezdetét látták abban, amikor a Washington Post két újságírója, Carl Bernstein és Bob Woodward igyekeztek felgöngyölíteni az ügy legmagasabb politikai körökbe veze-

³⁶ Az vizsgálat teljes dokumentációját nyilvánosságra hozta az FBI. „The FBI investigated the June 17, 1972 break-in of the Democratic National Committee Headquarters (DNCH) in the Watergate Complex, Washington, D.C. A security guard discovered burglars hiding electronic listening devices in the Conference Room area of the DNCH, violating Federal Interception of Communications Law.” <<http://foia.fbi.gov/watergat/watergate.pdf>>; Ugyanez a dokumentum elérhető a Washigton Post web-oldalán is: <<http://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/longterm/watergate/splash1a.htm>>. A korabeli ideologikus hazai értékelések főként arra hívták fel a figyelmet, hogy lemondásakor Nixon „osztálya tudatos képviselőjeként” cselekedett, mivel „(...) az uralkodó osztály – az amerikai államvezetés – nem engedhet meg magának egy hosszasan elhúzódó bizonytalansági periódust. vezetési vákuumot.” VAJDA PÉTER: *Nixon*. Kossuth, 1974, 212. p.; Lásd továbbá VAJDA PÉTER: *A Watergate-ügy és ami mögötte van*. Kossuth. Bp., 1975.; ZALA TAMÁS: *Kórisme: Watergate. Világosság*, 1973. 11. Melléklet.

tő szálait.³⁷ Ők jöttek rá arra, hogy az egyik letartóztatott korábban CIA-alkalmazott volt. Ezen a szalon továbbhaladva kiderítették, hogy a volt CIA-ügynök az elnök újráválasztási bizottságának alkalmazottja. 1973 júliusában rájöttek arra is, hogy magnószalagok rögzítettek minden beszélgetést a Fehér Házban, Nixon azonban nem akarja kiadni azokat. Amikor három hónapos huzavona után 1974. április 30-án mégis átadja a hangszalagokat a vizsgálóbizottságnak, kiderül, hogy az elnök már hat nappal a betörés előtt tudott az akcióról, és annak lehetséges következményeit mérlegelte tanácsadóival.³⁸

A kongresszusi meghallgatások során a Fehér Ház korábbi jogi tanácsadója, John Dean tanúsította, hogy a Watergate-betörést jóváhagyta a volt igazságügy-miniszter, John Mitchell, és tudott róla a Fehér Ház két tanácsadója, John Ehrlichman és H. R. Haldeman is. Cox ügyész és csapata közben számos bizonyítékot talált arra, hogy a Nixon újráválasztásán dolgozó bizottság politikai kémkedést végzett, valamint hogy a kormányzat több ezer állampolgárt hallgatott le illegálisan. Az is kiderült, hogy a republikánusok adományokat fogadtak el politikai szívességekért cserébe.

1974 júliusában a kongresszus jogi bizottsága már három indokot is talált az elnök felelősségre vonására: az igazságszolgáltatás akadályozása, visszaélés az elnöki hatalommal, és a felelősségre vonási eljárás akadályozása. 1974. augusztus 5-én elkészültek a felvételek szkriptumai. Egy helyütt Nixon arra utasítja Haldemant, hogy az állíttassa le az FBI-jal a Watergate-ügy kivizsgálását. Nixon három nappal később bejelentette lemondását: „Sohasem voltam olyan ember, aki félbehagy dolgokat, és az, hogy az elnöki ciklus lejárta előtt távozzam, meg sem fordult a fejemben, de elnökként Amerika érdekeit kell elsősorban szem előtt tartanom. Az országnak teljes idejű elnökre és teljes idejű Kongresszusra van szüksége, kiváltképpen ebben az időben, amikor külföldön is és itthon is ilyen problémákkal nézünk szembe. Folytatni a harcot a személyemmel kapcsolatos támadásokkal szemben, felemésztené az én és a Kongresszus idejét is. Éppen ebben az időszak-

³⁷ „Én is a Washington Postnak köszönhetem az állásomat” – ezzel a felirattal jelent meg néhány nagy napilapban Ford amerikai elnök fényképe 1974-ben, beiktatása másnapján. A szöveg arra utalt, hogy a Post újságírói és szerkesztői tették a dolgukat: ki akarták deríteni, mi is történt valójában 1972 júniusában, amikor öt férfi betört a Demokrata Párt székházába. Sikerült nekik. Ekkor Nixon elnök is tette a dolgát – lemondott –, a világ pedig egy új kifejezéssel lett gazdagabb: ekkor kezdtek investigatív újságírásról beszélni.” VAJDA ÉVA–WEYER BALÁZS: A tényfeltáró újságírásról. *Élet és Irodalom*, 1999, 27.: Ellenvetésként viszont megfogalmazódott: „A jó újságírás szükségszerű sokrétűségét emlegette Theodore Roosevelt elnök is 1906-ban, az oknyomozó újságírás első hőskorában (hiszen a műfaj nem a Watergate-tel született meg. Lásd erről DAVID L. PROTESS et al., *The Journalism of Outrage*)”. PETŐCZ GYÖRGY: Újságírás és oknyomozás. *Élet és Irodalom*, 1999, 40. A korabeli hazai értékelés viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy „a sajtó ebben az esetben is 'másodlagos' funkcióját gyakorolta, elfedve a kulisszák mögött folyó valóságos hatalmi harcot, amelynek tulajdonképpen a Watergate-ügy előtt és azóta is egyik legfontosabb eszköze a 'kiszivárogtatás'”. WISINGER ISTVÁN: A pohár paradoxona. Liberális és konzervatív tendenciák az amerikai tömegtájékoztatásban. *Világosság*, 1982. 8–9. 582. p.

³⁸ Harminc évvel később az austini Texas Egyetem 5 millió dollárért vette meg Bob Woodwardtól és Carl Bernsteintől a Watergate-iratokat. Elkelték a Watergate-iratok. <www.mult-kor.hu?article=6431>.

ban, amikor külföldön a béke, itthon pedig a gazdaság ügyeivel kell foglalkoznunk, ezért holnap déltől lemondok az elnöki pozícióról” – mondta az elnök az Ovális Irodából közvetített, este kilenckor kezdődött beszédében.³⁹ Néhány perccel később Gerald R. Ford addigi alelnök, az Egyesült Államok 38. elnöke a Fehér Ház Keleti Termében letette a hivatali esküt.⁴⁰

A „Watergate-ügy” az Egyesült Államok alkotmány- és politikatörténetén túl általánosabb jelentést is nyert. Világszerte metaforájává lett a hatalom birtokában megengedhetetlen eszközöket alkalmazó titkos kormányzati politikának. Nem véletlen, hogy amikor 1990 elején a magyarországi rendszerváltás legnagyobb titkosszolgálati botránya kirobbant, a sajtó gyorsan megtalálta a legmegfelelőbb kifejezést: a magyar Water-gate a Duna-gate-ügy. 1990. január 5-én az SZDSZ és a Fidesz sajtótájékoztatón bejelentette: feljelentést tesznek amiatt, hogy a Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnöksége ellenzéki politikusokról és mozgalmakról gyűjtött adatokat törvényellenesen, titkosszolgálati eszközökkel. Ezért szorgalmazza a felelősök leváltását, illetve lemondását. A Kossuth-rádió aznapi Esti Hírmagazin adása szerint maga a kifejezés először – Magyar Bálinttól – a sajtótájékoztatón hangzott el: „Könnyen lehet, hogy a magyar Watergate ügy első szálai vannak kibontakozóban – mondta a FIDESZ és az SZDSZ mai közös sajtótájékoztatóján. Nyilvánosságra hoztak írásos és film bizonyítékokat arra vonatkozóan, hogy a BM III/III-as, azaz az állambiztonság belső elhárítási osztálya rendszeresen gyűjt anyagot az érvényben levő törvények szerint bűncselekménynek minősülő tevékenységgel, úgymint a telefonvonalak lehallgatásával, a levéltitok megsértésével, valamint az úgynevezett hálózat, vagyis beépített ügynökök jelentései alapján politikai pártok és személyek tevékenységéről. A Fekete Doboz szerkesztőségének filmje szemléletesen mutatta be azokat az iratokat, amelyek az említett ügyosztály munkájának eredményeképpen mind a mai napig születtek és születnek, hiszen a szigorúan titkos felülbélyegzéssel ellátott iratok között még 1989 december végi is található.”⁴¹

A másnapi újságok már magától értetődő természetességgel alkalmazzák a kifejezést. Népszabadság: „Duna-gate. Az SZDSZ és a FIDESZ feljelentette az Állambiztonsági Szolgálatot”; Magyar Nemzet: „Kis magyar Watergate-ügy”; Magyar Hírlap: „Pesti Watergate”; Népszava: „Magyar Watergate”. A botrány illetén történő megjelölése nem tetszett mindenkinek. Az MSZP választmányának éppen akkor aktuális első ülése elhatárolta magát a törvényteleniségektől és visszautasított

³⁹ Idézi LUKÁCS ANDRÁS: Harminc éve mondott le Richard Nixon. *Hetek*. 2004. augusztus 13.

⁴⁰ A botrány kevésbé ismert külpolitikai vonatkozásaira hívták fel a figyelmet Kissinger emlékiratai: „a kormányt olyan fokú bizalmatlanság vette körül, hogy miután a szovjetek nyíltan beavatkozással fenyegettek a Közel-Keleten folyó háborúban, egy elismert újságíró nem áttallotta megkérdezni egy 1973 októberében tartott sajtóértekezleten, hogy vajon az Egyesült Államok fegyveres erőit riadókészültségbe hozták-e, hogy eltereljék a figyelmet a Watergate-ügyről.” KISSINGER, H.: *Diplomácia*. PANEM – McGRAW – HILL – GRAFO, Bp., 1996. 756. p.

⁴¹ HU OSA 300-40-1 Container List Fonds 300: Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute Subfonds 40: Hungarian Unit Series 1. Subject Files. Box 88. Belpolitika/B (továbbiakban: OSA) Hung. Monit. 28.000. Hírmagazin, Kossuth 22.00. 1990. 01. 05.

ta azokat a feltételezéseket, amelyek szerint a szocialista pártnak érdekében állna az ilyesfajta tevékenység.⁴² Akkoriban megindított választási újsága viszont politikai etimológiai kifogásokba bonyolódott a „Watergate” kifejezés ilyen értelmű használatával szemben: „Miközben szellemes képzettársítással Duna-gate-botrány néven rögződött a Belügyminisztérium lehallgatási ügye, (...) mintha különleges magyar, illetve kelet-közép-európai, sztálinista módszernek tartanák a hatalmat megszerezni készülő pártok propagandistái. Pedig a Magyar Nyelv Értelmező Kéziszótárában a 'gate' szó nem szerepel. Apróbb nyelvészeti elemzés után könnyen rá lehet jönni, hogy az angol eredetű, és a demokrácia, az emberi jogok, a magánélet és a közjó szféráinak tiszteletben tartása elleni merénylet még csak nem is cirill-betűs vidéken, hanem a fentnevezett érdekek legfőbb védelmezőjénél, az Egyesült Államokban esett meg. Egyszóval lehallgatás, poloskák, megfigyelés, nyomon követés, eltitkolás magas technikai szinten ott is szokásos.”⁴³

Tartalmi oldalról veti el a Watergate/Duna-gate párhuzamot az ügy egyik főszereplője, Horváth József rendőr vezérőrnagy, a BM belső biztonsági szolgálat (III/III. csoportfőnökség) csoportfőnöke: „(...) a Duna-gate-nek viszonylag gyorsan sikerült felkavarni a magyar közvéleményt. Az viszont a kutytát sem izgatta, hogy itt, nálunk, egy kicsit torz a 'gate'. Nem mi törtünk be valahová – bár csináltunk mi már ilyet! –, hanem hozzánk törtek be, hogy megszerezzék féltve őrzött titkainkat. Itt, nálunk, nekik akadt önkéntesen kínálkozó (?), köztünk bajtársként élő ügynök, aki lehetővé tette a behatolást. Vagyis tőlünk raboltak el féltve őrzött anyagokat, melyeket viszont – igaz, ami igaz – mi különböző eszközöket (pl. telefonlehallgatás) felhasználva készítettünk.”⁴⁴

A helyzet lényege – bárhog is nevezzük az ügyet –, hogy kiderült: miközben az állampárt vezetői a nyilvánosság előtt a békés átmenetről tárgyaltak az ellenzék vezetőivel, addig a pártállam titkosszolgálati szervezetei teljes erővel gyűjtötték az anyagokat az ellenzék tevékenységéről, és folytatták operatív „játszmáikat”, vagyis befolyásolási akcióikat.⁴⁵ A közvélemény megdöbbenése annak ellenére mélynek is

⁴² Az MSZP választmányának első ülése. Népszabadság, 1990. január 8.

⁴³ Valaha volt Watergate is. Mesterséges bizonytalanság. In *Szocialista szavazó-lap*. A Szocialista Párt választási lapja. 1990. január 28. 3. p.

⁴⁴ HORVÁTH JÓZSEF: *A tábornok vallomása*. Pallwest, Bp., 1990, 255–256. p.

⁴⁵ Az állambiztonsági szolgálatnak arra az esetre is volt válasza, ha az ellenséges kategóriák tevékenysége nem lépi át a büntetőjogilag pönalizálhatóság határát. Ilyenkor az elhárítás különféle operatív eszközöket és „kombinációkat” alkalmazott. A nyílt intézkedéseken túl ilyenek az operatív megelőzés, a bomlasztás, leválasztás, elszigetelés, az ellentétek szítása, a meglévő ellentétek kihasználása és mélyítése, a vezéregyenységek lejárátása stb. Így az ellenséges erők lejárátására ki kell használni a közrendet, a közbiztonságot, a közérkölcstől sértők által elkövetett bűncselekményeket, szabálysértéseket is, emellett pedig „az eredményes operatív elhárító munka érdekében javítsák kapcsolataikat kulturális életünk társadalmi és állami vezetőivel”. A vonatkozó irodalom tulajdonképpen ezt tekintette az állambiztonsági tevékenység igazán szakmai területének. Lásd:

– LAKATOS SÁNDOR – MULIK LÁSZLÓ: *Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése*. Jegyzet a BM Tartalékosztí-képző Iskola hallgatói részére. 16-67/216/87. BM Könyvkiadó. 1988. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) L. sz.: 33/2.982.

őszintének bizonyult, hogy a sajtónyilvánosság 1989-es hirtelen kiszélesedése már „bulvárosította” a hírfogyasztás piacát. 1989 őszén a pártok már „hangerőpróbát” tartottak és az eredmény olyan túlfűtött hangulatot eredményezett, amelyben minden egyébnél fontosabbá vált az „azonnali látszás”, hírré válás.⁴⁶ A nagy politikai fordulatokon túl ennek az időszaknak a rendkívüli médiaeseményei közé tartoztak például, hogy az 1989. április 4-i munkaszüneti napon 150 ezer magyar turista utazott vásárolni Ausztriába; a kormány a tiltakozások hatására visszavonta az autópálya-használati díj bevezetéséről kiadott rendelkezését; nyár közepén az amerikai baptista lelkész, Billy Graham teltházas Népstadion-beli igehirdetését tartott; megszűnt a szocialista munkaverseny, az Állami Egyházügyi Hivatal, a Politikai Főiskola és az orosz nyelv kötelező oktatása; budapesti irodát állított fel a Szabad Európa Rádió; ősszel megnyílt a budapesti tőzsde és a vámemelést hírére naponta több mint 300 autót hoztak be a magyar turisták Nyugatról. Ebben a hírkavalkádban először nem is lehetett felmérni a Duna-gate-események valódi súlyát, nem lehetett sejteni következményeinek későbbi jelentőségét. Sőt, amennyiben a botrány fogalmát a normák áthágásának nyilvánosságra kerülésén túl a normasértés általános elítélésével is összekapcsoljuk,⁴⁷ akkor kezdettől fogva igen ellenmondásos a Duna-gate-ügy képe.

1989 során az MSZMP után a rendőrség bizalmi indexe csökkent a legnagyobb mértékben: a márciusi 57,5 %-ról novemberre 50,6 %-ra. Pedig ekkoriban inkább a múltbeli törvénysértő politikai perek sorozatos leleplezése vetülhetett rá negatívabb megítélésükre,⁴⁸ hiszen ugyanebben az évben a 36 %-os felderítési eredményesség

– FEHÉR GYULA: A büntetőeljárás kívüli adminisztratív intézkedések lehetőségei, formái. Állambiztonsági tanulmány 1974. 2. BM Tanulmányi és Propaganda Csfség. 13-41/15/1973. ÁBTL 33/2839. ÁB-anyag 718.

– CSAPÓ LÁSZLÓ – ANTAL JÓZSEF: A BM állambiztonsági szerveinek speciális bűnmegelőző tevékenysége. *Állambiztonsági tanulmány*, 1973. 1. sz. 13-41/5/73. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. Bp. 1973, ÁBTL 33/2842.

– BALÁZS TIBOR – SZIKLAI ISTVÁN: A belső reakció elhárítási területén foglalkoztatott ügynök vezetésének és nevelésének néhány pszichológiai sajátossága. *Állambiztonsági tanulmány*, 1975. 2. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség 1975. 13-68/90/75. ÁBTL 33/2.536.

– LÁNG GYÖRGY: *Büntetőeljárást megelőző felderítés eszközei, felhasználásuk nyomozástaktikai és lélektani problémái*. (A terhelő alapon történő beszervezés taktikájának lélektani sajátosságai) Kandidátusi értekezés tézise. RTF, Bp., 1973, 15-141/1973. ÁBTL 33/3.020.

– JUHÁSZ GYÖRGY: Az előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munka sajátosságai a katonai elhárítás területén. *Állambiztonsági tanulmány*, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. 1974. 13-41/13/1971. ÁBTL 33/3.035

– BM III. Csfség. 45-100/6/77. Tájékoztató az állambiztonsági munka konspirációs és biztonsági helyzetéről szóló, a 0019/1963. BM parancs végrehajtásáról Bp., 1977. szeptember ÁBTL 1.11.1. BMHT 152. d.

⁴⁶ KÉRI LÁSZLÓ: Limlomok közt turkálva. In Balázs István (szerk.): *Már megint egy új lap! 1988-tól az EU-ig első évfolyam első számok tükrében*. Animus. Bp., 2004.

⁴⁷ „A nyilvánosság nemcsak feltétele a botrányoknak, hanem egyben az általános erkölcsi felháborodást keltő viselkedés, cselekedet egyik kezelési módja.” Gerő András (szerk.): *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. T-Twins, Bp., 1993, 6. p.

⁴⁸ *Hangsúly*. Magyar Közvélemény-kutató Intézet, 1989, 12.

az NSZK után Európa második legjobb teljesítmény volt.⁴⁹ Az 1990 január végén végzett közvélemény-kutatás viszont akkor zajlott, amikor a botrány következményeként a belügyminiszter már benyújtotta lemondását, ennek ellenére az ekkor mért 48 %-os bizalomindex mégsem jelentett földcsuszamlás-szerű változást.⁵⁰ A titkos módszerek alkalmazását a kérdezettek döntő többsége (82 %) elítélte, és csupán 13 %-uk vélekedett úgy, hogy a pártokról telefonlehallgatás, levélfelbontás útján folytatott adatgyűjtést nem tekinthető törvénytelennek.⁵¹ Pártpreferenciák szerint viszont jelentős eltérés mutatkozott annak megítélésében, milyen direkt politikai célokat és érdekeket véltek felfedezni abban, hogy az SZDSZ és a Fidesz a széles nyilvánossághoz fordult. Minél „keményebbnek” érezték a válaszadók a feltételezett motívumokat – „törvénysértő cselekedetről van szó”, „tájékoztatni akarták a közvéleményt”, „nagyobb népszerűsége akartak szert tenni”, „meg akarták buktatni a belügyminisztert”, „kormányválságot akartak előidézni” – annál kevesebben azonosultak vele. A Közvélemény-kutató Intézet összegzésében azt feltételezte, hogy a válaszadók úgy gondolták: nem méltó a törvénytelenségek, a köznapi erkölcs szerint is „piszkosnak” számító módszerek ellen fellépő pártokhoz, hogy mindebből a maguk számára húzzanak hasznot, azaz hogy a közélet megtisztításának szándékán kívül politikai számítások is vezéreljék őket. Ilyet inkább az MSZP-vel és az MSZMP-vel, vagyis az ügyben vétkesnek tartott pártokkal szimpatizálók gondoltak a fiatal- és szabaddemokratákról, míg az SZDSZ-szel és a Fideszszel rokonszenvezők többsége az effajta feltételezéseket határozottan elutasította. Bár ez időben még tartott a belügyminisztériumi, a katonai ügyészségi vizsgálat és még el sem kezdődött az országgyűlési vizsgálóbizottság munkája, mégis csak kevesen tételezték fel, hogy a titkosszolgálat „magánakciójáról” lenne szó. Kétharmados többség valószínűsítette azt, hogy az így szerzett információk eljutottak az MSZP vezetőihez, ugyanakkor a népszerű Németh Miklós kormányfőről csak minden második válaszoló tételezte fel, hogy olvasta ezeket a jelentéseket.⁵² Ennek megfelelően az emberek túlnyomó része egyetértett a belügyminiszter lemondásával, de túlzásnak tartották, hogy az ügy miatt a kormánynak illetve a kormányfőnek távoznia kellene.

2. A sajtóban megjelent tudósítások nyomán összeállított korabeli eseménytörténet lényeges pontokon tér el a vizsgálóbizottságok később napvilágra került megállapításaitól, a büntetőeljárás során keletkezett iratok adataitól és még inkább a későbbi visszaemlékezésektől. A sajtótűkör alapján elsősorban a biztonsági szolgálatok jogállami átalakítására irányuló belügyminisztériumi törekvések eseménytörténetét

⁴⁹ FINSZTER GÉZA: A magyar rendőrség válsága. *Belügyi Szemle*. 1990. 6. 4. p.

⁵⁰ HUSZ DÓRA: Intézmények presztízse 1989 és 1998 között. In *Magyarország évtizedkönyve. A Rendszerváltás (1988-1998). II. Demokrácia* Kutatások Magyar Központja Alapítvány. Bp., 1998, 823. p.

⁵¹ Magyar Közvélemény-kutató Intézet: A politikai közvélemény 1990-ben. In *Magyarország Politikai Évkönyve*, Economix. Bp., 1991. 568-570. p.

⁵² A lefolytatott vizsgálat szerint a kormányfő szerepelt a Belügyminisztérium által készített tájékoztató jelentések címjegyzékén.

lehet rekonstruálni, amelyek – a pártpolitikai szóhasználat változásai nyomán – 1989 őszére haladták meg a „modellváltás” kereteit és váltak „rendszerváltó” jellegűvé.

– Nálunk nincs ellenségcsinálás és ellenségkeresés – nyilatkozta már 1988 közepén a belügyminiszter. „Hogy van-e ellenség? Ez bizony a már megtisztult politikai gyakorlat mellett is nagyon bonyolult kérdés. Hiszen mit látunk, mit tapasztalunk? Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy kiélezett társadalmi küzdelmekben, éles politikai és ideológiai összeütközések idején helyénvaló kifejezés az 'ellenség'. Egy adott helyzetben, egy adott pillanatban. De ez soha nem lehet örök időre szóló, végső kategória, mert minden változik, senki sem marad feltétlenül ugyanolyan, mint amilyennek született. Egy másik helyzetben a korábbi ellenség már vagy semleges vagy pedig együttműködő partner. Sőt, kifejezetten szövetséges és barát. (...) Azt hiszem, az emberiség számára ez az egyetlen üdvözítő, racionális felfogás. Ugyanakkor óriási apparátussal működnek a nagyhatású propagandaszervezetek. S mindezek még gyakran a szembenállásnak, az egymás elleni küzdelemnek a jelenségeit erősítik. (...) Nemcsak elismerjük társadalmunkban a pluralizmust, az érdekek különbözőségét, hanem ezek kifejezésére, és érvényesítésére alkalmas mechanizmusok és szervezetek kialakítására törekszünk. Ez magáról értendően sokféleséggel, másként gondolkodással, esetenként ellenzékiiséggel jár. (...) Említettem már, hogy *Magyarországon nem foglalkozunk az ellenség kinevezésével, 'ellenség'-címkék kiragasztásával. Rendszerünk tűrőképességének, toleranciájának javítására fordítjuk a legfőbb figyelmet. A határ ott van, és ebben nem szabad félreértést hagyni a jövőben sem, ahol társadalmunk, alkotmányos berendezkedésünk és a törvényesség határa húzódik*”.⁵³

– Az egyesülési jog alapján fegyveres szervezet nem hozható létre – mondta ki az egyesülési törvényben a magyar parlament. Egyes szervezetek – például a Fidesz – e paragrafust úgy értelmezik, hogy a jogszabály életbelépésekor megszűntnek kell tekinteni a Munkásorséget. Ennek az álláspontnak azonban ellentmondani látszik az a körülmény, hogy a törvény az eddig kialakított szervezetek számára privilegizált helyzetet teremt: rájuk ugyanis nem terjesztik ki a különben általános érvényű szabályokat. A Szabad Demokraták Szövetsége élesen bírálja ezt a diszkriminációt: véleményük szerint legkésőbb 1990-ig összhangba kell hozni a régi szervezetek működését az új egyesülési törvény előírásaival.⁵⁴

– Álláspontok a telefon-lehallgatásokról: Kozma Imre a Posta szakosztályvezetője: „csak technikai segítséget nyújtanak”. Balassa Péter Legfőbb Ügyészési csoportvezető: a hatályos büntető törvénykönyv ezt bűncselekménynek minősíti;

⁵³ Mi szorul reformra a Belügyminisztériumban? Interjú Horváth István belügyminiszterrel. *Népszabadság*, 1988. augusztus 6.

⁵⁴ Jogállamosítás. Egyesülés és gyülekezés. *HVG*, 1989. január 21.

Ágoston Tibor, a Belügyminisztérium technikai csoportfőnöke: nem nyilvános, magas szintű jogszabály teszi lehetővé.⁵⁵

– A büntető törvénykönyv reformjával foglalkozott ülésén a Független Jogász Fórum. Javasolják, hogy változtassák meg mielőbb az összeesküvés tényállását, mert jelenleg a fennálló társadalmi rend békés megváltoztatására való törekvés is büntethető, ha azt legalább két ember latolgatja. Az izgatás törvényi tényállása alkalmas a szabad véleménynyilvánítás megakadályozására.⁵⁶

– Az Igazságügyi Minisztérium tervezete „A büntető törvénykönyv módosítása” címet viselte, de ezen belül csak az államellenes bűncselekményekkel foglalkozott. Ennek hivatalos indoklása a következő volt: *„A hazánkban zajló társadalmi politikai átalakulás, a jogállami garanciák következetes megteremtésének igénye szükségessé teszi az állam elleni bűncselekmények szabályozásának felülvizsgálatát. Ennek terjedelmére és időpontjára két megoldás merült fel: a) az állam elleni bűncselekmények teljes körének felülvizsgálatára az új alkotmány elfogadását követően kerüljön sor. Ennek az az indoka, hogy az állam elleni bűncselekmények jogi tárgya az alkotmányban rögzített elvekhez és intézményekhez kapcsolódik; b) a felülvizsgálatot haladéktalanul el kell végezni, annak érdekében, hogy a büntetőjogi szabályozás ne válhasson a demokratikus fejlődés, az emberi jogok és az állampolgári szabadságjogok kibontakozásának gátjává. E két megoldási lehetőséget vizsgálva arra a következtetésre kell jutni, hogy az állam elleni bűncselekmények szabályozásának felülvizsgálatával nem lehet várni az új alkotmány létrehozásáig. Törvényességi szempontból nem tartható fenn, hogy a hatályos jog ugyan lehetőséget ad a jelenlegi alkotmányhoz kapcsolódó politikai-társadalmi gyakorlat kereteit túllépő folyamatok résztvevőinek büntetőjogi felelősségre vonására, de erre a bűnüldöző szervek toleranciája folytán nem kerül sor; ennek ugyanis nincs jogi biztosítóka. Ezért a Minisztertanács elrendelte az állam elleni bűncselekmények felülvizsgálatának gyorsítását”*.⁵⁷

– A néphadsereg vezető beosztású parancsnokai és politikai munkatársai részvételével május 18-án tanácskozást tartottak a Honvédelmi Minisztériumban, melyen részt vett Németh Miklós, a Minisztertanács elnöke, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja. Kárpáti Ferenc vezérezredes, honvédelmi miniszter emlékeztetett azokra a megjegyzésekre, melyek szerint hazánkban fennáll a katonai hatalomátvétel veszélye. A miniszter nyomatékkal kijelentette: ilyen tervek és elképzelések nincsenek, a hadsereg valamennyi tagjának érdeke, hogy a társadalmi átalakulás minél hamarabb, de kizárólag demokratikus folyamat eredményeképpen menjen végbe.⁵⁸

⁵⁵ Lehallgatott telefonok. 168 óra, 1989. március 25.

⁵⁶ Vélemények – ellenvélemények. Magyar Nemzet, 1989. április 27.

⁵⁷ A büntető törvénykönyv módosítása. Az Igazságügyi Minisztérium tervezete. Magyar Nemzet, 1989. május 31.

⁵⁸ A honvédelmi miniszter kizárta a katonai puccs veszélyét. Magyar Nemzet, 1989. május 20.

– Országos értekezletet tartottak július 3-án a Belügyminisztériumban. A tanácskozáson Horváth István belügyminiszter ismertette a minisztérium funkciójának bővülésével összefüggő szervezeti változásokat. (...) A minisztérium régi feladatai közül változott a koncepció az állambiztonsági munkában. Kiepitik annak garanciáit, hogy az állambiztonsági szolgálat ne válhassék a nézetek elleni küzdelem eszközévé, hogy ne napi politikai igényeket szolgáljon ki. Ennek során a tevékenység alapját a nemzet biztonságát sértő cselekmények felderítésének kell képeznie.⁵⁹

– „A rendőrséget nem szeretni kell, hanem azt lenne jó elérni, ha nem volna idegen test a magyar társadalomban” – mondta egyebek között dr. Túrós András miniszterhelyettes, a Belügyminisztérium Országos Rendőr-főkapitányságának vezetője július 27-én azon a találkozón, amelyen több alternatív szervezet, illetve párt képviselője vett részt a Rendőrtiszt Főiskolán. Szerinte a rendőrség állományának túlnyomó része reformpárti, elfogadta a hazánkban zajló politikai változásokat, bár e pillanatban méltányolható az a megállapítás is, hogy a rendőrök „jogi-lag védtelenné váltak”. A Történelmi Igazságtétel Bizottság képviselőjében részt vett Dornbach Alajos szerint a rendőrség évtizedeken át a hatalom letéteményese volt, és éppen ezért érthető, hogy sok állampolgár elveszítette bizalmát a rendőrök iránt. Szabó András a Magyar Kriminológiai Társaság, illetve a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság képviselőjében azt hangoztatta, hogy a magyar rendőrség „több-ismeretlenes egyenlet”. Még mindig nem tudni például, hogy milyen lesz a rendőrség politikai irányítása a jövőben. Kőszeg Ferenc, a Szabad Demokraták Szövetségének képviselője vitába szállt az országos rendőr-főkapitánynak azzal a kijelentésével, miszerint a sajtó rendőrellenes hangulatot keltett. „Egyszerűen arról van szó – mondta –, hogy negyven éven át a rendőrség a társadalom egyik ’rendjeként’ jelent meg, amelyet nem lehetett bírálni. *El kellene érni, hogy a rendőri szakma egy legyen a sok között, és ne párosuljon a kivételezettség, vagy a fölényhelyzet érzetével.*”⁶⁰

– Pallagi Ferencet belügyminiszter-helyettesnek nevezték ki, a III. Főcsoportfőnökség vezetőjének: „Most tavasz folyamán a KB határozatot hozott, hogy a Külügyminisztérium, a Néphadsereg és a Belügyminisztérium központi, közvetlen pártirányítása megszűnik. Így most a BM és ezen belül az állambiztonsági szolgálat rendeltetése és funkciója az ország, az állam – én szimpatikusabban szeretem megfogalmazni – a nemzet biztonságát kell, hogy szolgálja. (...) Havas úr, hadd nyugtassam meg – és ezt megint nem valamiféle nyugtató pirulaként szeretném mondani, *nem akarunk tudni az állampolgárok nagy többségéről, akik a munkánk tekintetében nem érdekesek.* Tehát mi nem tudunk sokat a magyar állampolgárokról.”⁶¹

⁵⁹ Új koncepció az állambiztonsági munkában. *Népszabadság*, 1989. július 4.

⁶⁰ Ki védi meg őket? Párbeszéd a rendőrségről. *Népszabadság*, 1989. július 28.

⁶¹ Első kézből. (Riporter: Havas Henrik.) *Kossuth rádió*, 1989. május 9.

– „A határőrség nem hallgat le telefonokat” – állította a BM Határőrség politikai csoportfőnökségének nyilatkozata. A rádió Vasárnapi Újság című műsorának június 4-i adásában ugyanis nyilatkozott Földes Péter önkéntes határőr, többek között azt állítva, hogy a mélyküti posta telefonközpontjában dolgozó ismerőst a határőrség egy tagja telefonbeszélgetések lehallgatására akarta kényszeríteni. Ilyen módszereket, eszközöket a határőrség a jövőben sem alkalmaz.⁶²

– Horváth József (Nagy Imréék újratemetéséről, június 7-én): „Ha most valami különleges intézkedés ismertetését várja tőlem, akkor csalódnai fog. *Miként az március 15-én is történt, a rendőrség július 16-án is alapvetően közlekedés és forgalombiztosítási feladatokat fog ellátni, a rendezvény rendjéért a szervezők felelősek.*”⁶³

– Pallagi Ferenc, június 25-én: „A magyar titkosszolgálat felépítése, működése az elmúlt évtizedek talán legféltettebb titkai közé tartozott. (...) 1962-ben jutottunk el odáig, hogy a szervezetet sikerült teljes egészében megtisztítani az ávós káderektől. Az állambiztonsági módszereknek kizárólag az operatív, felderítési szakaszban van létjogosultságuk. (...) *Nézetek, eszmék ellen többé nem harcolunk.* (...) Az állambiztonsági felderítő, megelőző tevékenysége nem látványos, de tisztességes célok érdekében nélkülözhetetlen.”⁶⁴

– Horváth István belügyminiszter az Országgyűlésben egy interpellációra adott válaszában kijelentette, hogy a kormány meggyőződése szerint „politikai, társadalmi problémákat sehol a világon, így hazánkban sem lehet a fegyverek erejével megoldani. Az interpellációtól eltérően nem százezer, hanem *mindössze húsz ezer személynek van önvédelmi fegyvere, magyarul pisztolya.* A többi fegyver, ami magánkézben van, nem politikai szervezeteknek és politikai egyesüléseknek a kezében van, hanem vadásztársaságok egyesületi tagjainak a kezében. Annak a húsz ezer pisztolynak pedig, ami az állampolgároknál van – pontosan 19.687, a múlt év december 31-i adatok szerint –, ennek az önvédelmi fegyvernek a fele a fegyveres erők és testületek tagjainál van, akik szolgálati fegyverrel egyébként is rendelkeznek. Ezek a fegyverek az elmúlt évtizedekben kerültek az állampolgárokhoz, és nem az utóbbi néhány hét alatt. [...] *Nem fogadható el, hogy egyes személyek indokolatlanul önmaguk fegyveres védelmére rendezkedjenek be.* Ami a további terveinket illeti, az Országgyűlés elmúlt év decemberi ülésén állást foglalt abban, hogy a löfegyverekkel kapcsolatos kérdést törvényben kell szabályozni. [...] Addig is a köznyugalom és az egymás iránti bizalom erősítése érdekében a löfegyverekről szóló belügyminiszteri rendeletnek a kiegészítését határoztam el úgy, hogy a védelmi fegyverek visszavonásának lehetősége a mainál szélesebb legyen.”⁶⁵

⁶² Vélemények – ellenvélemények. *Magyar Nemzet*, 1989. június 9.

⁶³ Belügyek. Interjú. *Magyarország*, 1989. június 9.

⁶⁴ „Nyilvános” titkosszolgálat? Beszélgetés Pallagi Ferenc rendőr vezérőrnaggyal, belügyminiszter-helyetttel, 1989-től a magyar állambiztonsági szolgálat irányítójával. *Magyar Nemzet*, 1989. június 26.

⁶⁵ *Országgyűlési Tudósítások*, 1989. június 30. 18. p.

– Oroszlány, 1989. július 25. „Munkásörök, Kommunisták, Elvtársaim! Én, Szőke István oroszlányi munkásör azzal a felhívással fordulok minden munkásörhöz, aki önként vállalta és igaz hittel látta és látja el feladatát, hogy velem együtt értékelje saját és társadalmunk politikai helyzetét. (...) Mi öntudatos munkásörök segítsünk az országon, az MSZMP-n, ne hagyjuk, hogy miattunk akár a feltételezés szintjén támadják az MSZMP-t és a Reform híveit. *Önként vállaltuk munkásöri megbízásunk és most nemzetünk kibontakozó demokratikus fejlődését elősegítve önként mondjunk le a munkásöri szolgálatról.* (...) Nem kell félnie egyetlen munkásörnek sem, fegyvertelenül is lehet összetartozó, baráti, elvtársi egység. Széles a paletta, alakítsunk Munkásörök Baráti Körét vagy Munkásör Pártot vagy – klubot”.⁶⁶

– Augusztus 21.: „Az Emberi Jogok Nemzetközi Társaságának magyarországi tagozata felhívja a figyelmet arra a visszásságra, hogy a rendőrség még mindig zár alatt tartja a szellemi munkának azokat az egyedi alkotásait, amelyeket az utóbbi években házkutatások és más rendőri intézkedések során kobzott el, független gondolkodású állampolgároktól, a demokratikus ellenzék résztvevőitől és támogatóitól. Elkobzásuk alapjául annak idején olyan jogszabályok szolgáltak, amelyek elmentések voltak az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi egyezményekkel, és a magyar alkotmánnyal. Ma már a kormányzat is elismeri, hogy ezek nem felelnek meg a jogállam követelményeinek. A Belügyminisztérium azzal tehetné hitelesebbé a kormányzat hangoztatott szándékát a jogállamiság megteremtésére, ha eltekintene a szóban forgó jogszabályok formailag nem tagadható hatályosságától, valamint az elkobzást elrendelő hatsági határozatok ugyancsak formális érvényességétől és *visszajuttatná az említett szellemi alkotásokat tulajdonosainak.*

Indokoltnak tartjuk továbbá azoknak a sajtótermékeknek, anyagoknak, valamint általában a személyi jogok védelme alá eső iratoknak, dokumentumoknak a visszaszolgáltatását is, amelyeket a demokratikus ellenzék és a második nyilvánosság akkor még üldözött munkatársaitól ugyanazon jogszabályok alapján koboztak el.

Tagozatunk ebben az értelemben beadvánnyal kíván a Belügyminisztériumhoz fordulni. Felkérjük mindazokat, akik az elmúlt években e hatósági intézkedések kárvallottjai voltak, és elkobzott javaikat vissza kívánják kapni, hogy közös fellépés érdekében lépjenek érintkezésbe az EJNT magyarországi tagozata vezetőjével.”⁶⁷

– Horváth József vezérőrnagy, a BM állambiztonsági szolgálat csoportfőnöke szerint a jogszabály szerint a bűncselekmény vagy szabálysértés eszközt – jelen esetben a kiadványokat – el kell kobozni. Ezért szóba sem kerülhet a kártérítési felelősség a hatóságok részéről. Berkes György, a Legfelsőbb Bíróság büntető kollegiumának vezető-helyettese úgy nyilatkozott, hogy elképzelhető, hogy a

⁶⁶ Vélemények – ellenvélemények. *Magyar Nemzet*. 1989. augusztus 15.

⁶⁷ Vélemények – ellenvélemények. *Magyar Nemzet*. 1989. augusztus 22.

szamizdatok egy része jelenleg is a bírósági iratokhoz van melléletként csatolva. Az elkobzott sajtótermék kiadására elvben egyetlen törvényes lehetőség a törvényességi óvás iránti kérelem benyújtása.⁶⁸

– Horváth József, augusztus 29.: „A felső pártvezetéshez beérkezett információt a minisztérium vezetéséhez továbbították, ők kiadták az utasítást. Az összegyűjtött információkat továbbítottuk, de arról, hogy mi lett ennek a következménye, nem szereztünk tudomást. *A konkrét megrendelések töredékét alkották a munkának.* Sokkal nagyobb jelentőségű, ami magából a modellből törvényszerűen következett. *Egy hierarchia eleve megállapította, hogy a társadalmat milyen irányból fenyegeti veszély.* Szervezetünk a sztálini modell, a külpolitikai helyzet és a felső vezetés politikai helyzetértékelése miatt követhetett el iránytévesztést. Kétségtelenül mi is becsaptuk magunkat, *hinni akartuk, hogy ezekben az esetekben valóban törvénysértés állt fenn.* Egyenes törvénysértést sohasem követtünk el. Hol a gyanú nem igazolódott, azokban az esetekben sohasem igyekeztünk az ellenkezőjét bebizonyítani, koncepciót alátámasztani. (...) Már 1970-ben megszületett egy miniszteri parancs, amely megtiltotta, hogy nézetekkel, eszmékkel, szervezetekkel foglalkozunk. 1974-ben pedig létrejött egy soha ki nem hirdetett – jogszabály az államis és közbiztonságról. A sztálini modelltől való elszakadási kísérlet azonban nem sikerült. Magyarországon legmarkánsabban a hatvanas évek végén a szektásdogmatikus irányzat jelent meg. A más irányú konfliktus-felhalmozódás nyitásának a Charta'77 magyar aláírásai tekinthették. *A legutolsó kifejezetten politikai perre Haraszi Miklós Darabbér című könyve után került sor.* (...) Eleinte markánsabban léptünk fel a szamizdat tevékenységgel szemben. A felderítést általában néhány ezer példány lefoglalása majd szabálysértési eljárás követte. Ma a különböző politikai nézetek útkeresését a bírálatot a társadalom önmegvalósítása részeként kezeljük. (...) A pártirányítás megszűnésével a szolgálat lényegében szervezetsemlegessé vált. *Korábban az MSZMP PB tagjainak adtunk helyzetértékelést, de ma már nem kérhetnek és nem is kapnak tőlünk ilyen tájékoztatást. Ez a jog kizárólag az ország mindenkori legitim állami vezetőit illeti meg.* (...) Olyan információ, amely legitim szervezet (függetlenül attól, hogy még nincs párttörvény), vagy egyesület tagjaira nincs a birtokunkban. Nem vezettünk nyilvántartást, úgyhogy nem is lenne mit elővenni. (...) Én ebben a hivatalban az ötödik „lépcső” vagyok. Előttem bárki leállíthatja a gépezetet. *Ha én jóváhagyom a titkosszolgálati eszközök alkalmazását, akkor az ügyet felterjesztem a miniszterhelyetteshez. Döntéséről függően kerül át a dolog a technikai csoportfőnökséghez. Ők tőlünk függetlenül juthatnak arra a megállapításra, hogy nincs szükség pl. a telefonlehallgatásra.* (Beleszólhat a biztonsági szolgálat a választásokba?) Az állománynak kizárólag a választás törvényességéről, pontosabban biztonságáról kell gondolkodnia. Egyéb-

⁶⁸ Visszaadják-e a szamizdatokat? *Magyar Hírlap*, 1989. augusztus 28.

ként foglalkozunk azzal a gondolattal, hogy megszüntessük a hivatalban a politikai tevékenységet”.⁶⁹

– Nyílt levélben fordult dr. Horváth József rendőr vezérőrnagyhoz, a belső biztonsági szolgálat csoportfőnökéhez a Nemzetközi Emberi Jogi Társaság magyar szekciója: „A Magyar Nemzet augusztus 29-i számában megjelent interjóját a nyilvánosság győzelmének értékeljük. Egyes kijelentéseivel nyilván vitába szállnak majd az érintettek. Mi nyilatkozatának kulcsmotívumát fogadtuk értetlenül. Ön állítja, hogy a korábban megfigyelt személyekről nem maradtak fenn akták, komputerbe táplált adatok.

Szerintünk a hatósági módszerekkel titokban végzett adatgyűjtés a politikai vélekedésekről az emberi jogok megsértése. S mindinkább a hatályos jogszabályoké, előírásoké is, amint arra ön rámutat az 1970-es miniszteri parancsot idézve. Rendkívül fontosnak tartjuk az olyasféle tevékenységek korlátozását, és szigorú ellenőrzését, ezért néhány kérdést szeretnénk feltenni önnek.

1. Valójában *mi történt a feltehetően igen tetemes mennyiségű feljegyzéssel (besúgói jelentésekkel, összefoglalókkal, nyomozati iratokkal, jegyzőkönyvekkel, levélmásolatokkal, telefonbeszélgetések szalagjaival, film- és videokópiákkal stb.)?* Ez néhány ezer, vagy akár csak néhány száz megfigyelt esetén is tonnákra rúgó anyag. (Csak példaként említjük, hogy Görögországban a napokban 16 millió aktát égettek el hasonló okokból.)
2. Ki rendelkezett ekkora információs halmaz fölött? Ön úgy tudja, *munkájuk eredményét minden esetben továbbították a megrendelőnek, tehát az MSZMP-nek.* Ami az adatok megkettőződésével járhatott, mert elképzelhetetlen, hogy ne maradt volna önöknél legalább egy másolat, ha egyébert nem, hát az információgyűjtés folyamatosságának fenntartása végett. Az önök bázisa felett is az MSZMP diszponált? És mit tud ön a másik, MSZMP-s adatbázis sorsáról, fől számolták volna azt is? Ha nem, akkor semmi akadálya a reprodukciónak, gyorsan lehet újabb kópiát készíteni róla!
3. Ön azt állítja, nem vezettek nyilvántartást. Enélkül miként keresték volna vissza az adatokat, miként azonosítottak, összegezték volna? A komputernek amúgy is eleve lehetővé teszik a bennük tárolt információk csoportosítását. Így technikailag és működésileg egyaránt feltételezett a nyilvántartás. Nincs ma olyan államigazgatás, ahol valamilyen módon ne lajstromoznák azokat, akikkel foglalkoznak. Egyedül önök lennének kivételek? Állításának abszurditását mutatja, hogy sietve korlátozza érvényét: *’Ez persze a későbbi alkotmányos renddel szembenálló – például neofasiszta – személyekre nem vonatkozik.’* Hogyan rekonstruálnák majd a nem létező nyilvántartásukat?
4. Az önök által korábban gyűjtött információk bizalmas természetűek. Logikusnak tűnnék tehát, hogy mihelyt munkájuk főlöslegességére és törvényte-

⁶⁹ Kit figyel a biztonsági szolgálat? Interjú Horváth Józseffel, a III/III. Csoportfőnökség vezetőjével. *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 29.

lenségére ébrednek, az elorzott információkat visszajuttassák azokhoz, kiket illet, egyedül döntési jogú tulajdonosaikhoz. Miként lehetséges az, hogy erre nem kerül sor, egyetlen megfigyelt személy sem kapott értesítést?

5. Ön szerint vajon *kevésbé törvénysértő-e információkat önkényesen megsemmisíteni, mint gyűjteni?* A hír – érték. Nem is kevés, mértékadó társadalomtudósok szerint ma az egyik legfontosabb. A nemzeti vagyon része. Kinek van joga megsemmisítéséről dönteni? És ki hatalmazta fel őt erre?
6. Végezetül szeretnénk megkérdezni öntől: *hogyan, miként folyt le az állítólagos megsemmisítés?* Mekkora mennyiséget, hol, mikor, milyen technológiával pusztítottak el? Milyen – az ügyben nem érdekelt, független – szerv, testület, csoport ellenőrzi a végrehatást és hogyan? Kinek, mikor adtak erről részletes jelentést, és ez hol, melyik könyvtárban hozzáférhető?

Nyilván észrevette, hogy feltételes módban szóltunk a megsemmisítésről. Amíg kérdéseinkre nem kapunk hitelt érdemlő választ, másként nem tehetünk. Meglévőnek kell tekintenünk a nyilvántartásokat, létezőnek az – akár elektronikusan tárolt – káderanyagokat”.⁷⁰

– 1989. szeptember 2–3-án az ELTE TTK Gólyavár nagytermében tartotta első országos közgyűlését a Münnich Ferenc Társaság. A tanácskozásra meghívták Grósz Károly főtitkárt is, aki elfoglaltsága miatt kimentette magát, de levélben köszöntötte a közgyűlést, melyben egyebek mellett a következőket írta: „Teljes mértékben azonosulok azzal a szellemiséggel, amely hazánk jövőjét és a szocializmus megújulását egymástól elszakíthatatlan, szerves egységben értelmezi. Ezt nemcsak az MSZMP most formálódó programjában, hanem főként jövőbeli politikai irányvonalában én is nélkülözhetetlen alappilléreknek tekintem. Egyetértek azzal is, hogy társadalmunkban a haladó erők megosztottságát egészséges összefogásnak kell felváltania. S ennek érdekében egymás elgondolásainak türelmes meghallgatásával, kölcsönös megértésének szándékával, az eltérő nézetek értelmes kompromisszumok útján történő és elvi igényességen alapuló közvetítésével is cselekednünk kell. Ebben világnézeti, ideológiai különbségek nem jelenthetnek akadályt, sőt az ebben rejlő pozitív erőforrásokat is hazánk javára kell tudnunk felhasználni. (...) A sokszínű és örömdetes gazdagodó magyar politikai közéletből *nem hiányozhat az a párt, amely azért és azáltal számít társadalmi támogatottságra, mert nem távolodni akar a marxi forrásoktól, szemlélettől és módszerektől, hanem viszsztatérni hozzájuk.* Amely az általános emberi értékekkel együtt, illetve azok részeként történelmi távlatban és keletkezésük folyamatában is magáénak vallja a kommunista eszményeket és a szocialista értékeket. Az Önök közösségét az ilyen párt természetes szövetségésének érzem. (...) A szocializmus sztálini modelljének végérvényes elvetését magam is alapvetően fontosnak tartom. Ebből azonban *nem*

⁷⁰ Vélemények – ellenvélemények. *Magyar Nemzet*, 1989. szeptember 2.

jutok arra a következtetésre, hogy bármilyen polgári, akár észak-európai modell követése megoldás lehet a sajátos magyar gondokra.”⁷¹

– Munkásörök nyilatkozata, ugyanekkor: „Az országnak szüksége van fegyveres erőkre. De önkéntes (fegyveres) testületre, ennek megszervezésére csak a pártközi megállapodások után, parlamenti törvényhozással kerülhet sor. A társadalom új (fegyveres) testületét csak a parlament vagy a köztársasági elnök irányíthatja. *Mentesíteni kell a testületet a politikai pártok harcától, s a felvétel sem párttagságtól függően történhet.* Az eddigiekből következik, hogy az új testület neve sem munkásörtség, sem nemzetörtség nem lehet. Javasoljuk a *Nemzeti Gárda* elnevezést.”⁷²

– Horváth József válasza a Nemzetközi Emberi Jogi Társaság magyar szekciója előbbi hat kérdésére: „Szakmai alaptörvény, hogy *a titkosszolgálat nem adhatja ki információszolgáltatóit, működő titkos eszközrendszerét. Minden, az MSZMP vagy más állami szerv számára megküldött anyag a készítő szervhez került vissza, amely köteles volt azt megsemmisíteni az alapanyaggal együtt.* Nem állítottam azt, hogy nem vezettünk nyilvántartást, hanem azt jeleztem, hogy sem a jelenlegi, sem a gomba módra szaporodó különböző politikai szervezetekről sem tagjairól nem vezetünk sem dossziét, sem gépi nyilvántartást. 1972 óta *a biztonsági szolgálat egyetlen esetben sem kezdeményezett politikai ügyben bírósági eljárást.* (...) Az információgyűjtés sem korábban és jelenleg még kevésbé vonatkozhat az érintett személyek magánéletére, csak amely információknál fennállt a hatályos törvénybe ütköző cselekvés veszélye. (...) A BM a hatályos jogszabályoknak megfelelően *folyamatosan adja át a törvényesen megőrizni köteles iratanyagot az arra illetékes levéltáraknak.* A közelmúltban kezdte meg egy tárcaközi bizottság a munkáját, amely a történeti anyagok kezelésének jogszabályi előkészítésével foglalkozik.”⁷³

– Demszky Gábor úgy tudta, hogy a politikai egyeztető tárgyalásokon az MSZMP tárgyaló delegációja felajánlotta az Ellenzéki Kerekasztalnak, hogy jószolgálatként közbenjár szamizdat-ügyben, és megpróbálja elkészíttetni a Belügyminisztérium illetékeseivel a listát, illetve visszaszolgáltatni ezeket a kiadványokat.⁷⁴

– *Az MSZMP belügyi értekezlete úgy döntött, hogy szeptember 30-án beszünteti tevékenységét, az általa irányított munkahelyi pártszervezetek pedig az év végéig fokozatosan szűnnek meg.*⁷⁵

⁷¹ A Münnich Ferenc Társaság első országos közgyűlése. *Népszabadság*, 1989. szeptember 4.

⁷² Munkásörök nyilatkozata. A reformkörök kétnapos tanácskozása. *Népszabadság*, 1989. szeptember 4.

⁷³ Nem vezetnek sem nyilvántartást, sem dossziét a különböző politikai szervezetekről. *Magyar Nemzet*, 1989. szeptember 14.

⁷⁴ Egy nyomdagép szabadlábon. *168 óra*, 1989. szeptember 12.

⁷⁵ Az év végéig felszámolják az MSZMP belügyi szerveit. *Magyar Nemzet*, 1989. október 2.

– A nyilvánosság 1989 szeptemberében kapott először tájékoztatás az állam-biztonsági szervek által végzett operatív intézkedésekről. Az Országgyűlés őszi ülésszakán a büntetőeljárás törvény vitájában szóba került a titkos eszközökkel szerzett bizonyítékok bírósági felhasználhatóságának kérdése. Ezt követően nyilatkozott a sajtónak Ágoston Tibor, a BM technikai csoportfőnöke: „A magyar állam-biztonság működésének normatív szabályozása másfél évtizedes múltra tekinthet vissza: *1974-ben megszületett a 17. számú törvényerejű rendelet az állam- és köz-biztonságról. Ezt a későbbiekben titkosan kezelt miniszteri utasítások, parancsok egész sora egészítette ki.* Az állambiztonsági szervezet ismertetése eddig nem tartozott a publikus témák közé. Ebből adódik a kérdés: tulajdonképpen mivel foglalkozik a technikai csoportfőnökség? – A biztonsági szolgálatoknak munkájukhoz a világon mindenütt – szellemi, manuális kapacitáson túl – bizonyos technikai segédeszközökre is szükségük van. Ezek jó esetben mindig a kor műszaki-technikai színvonalához igazodnak, az egymással szembenálló titkosszolgálatok versenyfutásának termékei. Kicsit mindig a tudományok harcáról van itt szó, nemcsak az elektronika, hanem például a kémia területén is. A technikai csoportfőnökség lényegében a többi szakszolgálat (hírszerzés, belső és külső, illetve katonai elhárítás) rendeltetésszerű működéséhez teremti meg a technikai-műszaki feltételeket. – A titkosszolgálati módszerek közül talán legismertebb a telefonlehallgatás és a levélellenőrzés. Ebben a postának volt-e s jelenleg van-e valamilyen szerepe? – A köztudatban a postát valóban „bűnrészességgel” szokták gyanúsítani. Kétségtelen, hogy például Franciaországban, ha egy telefonlehallgatást jóváhagynak, azt az állami posta hajtja végre. Nálunk a telefonlehallgatásra kizárólag az állambiztonsági szolgálatnak van jogosultsága. Ami a levélellenőrzést illeti, a sokat szidott posta önhatalmúlag ebben sem járhat el... – Magyarországon – az 1988-as adatok szerint – pontosan 1 milliárd 243 millió telefonbeszélgetést folytatnak, s 529 millió levelet továbbítanak. Ezekhez a számokhoz képest hány telefonbeszélgetést hallgatnak le, hány levelet bontanak fel? – A kérdés pontos választ igényelne, amivel azonban bár tudnék, de nem szolgálhatok. *Ami a telefonlehallgatások számszerűségét illeti, nagyságrendileg arányban áll az évente elbírált állam elleni bűncselekményekkel.* [1988-ban összesen 17 ilyen bűncselekményre derült fény. – R. B.] *Ugyanez áll a levélellenőrzésekre is.* A viszonylag alacsony számoknak több oka van. Alapvetően az – s ezen van a hangsúly –, hogy *szakítottunk a totális állambiztonsági munka koncepciójával.* Az is tagadhatatlan, hogy ilyen postai forgalom mellett, figyelembe véve a költségeket, kizárólag a kiemelt feladatok eredményes végrehajtására koncentrálhatunk. *A titkos eszközöket kizárólag akkor vetjük be, amikor a magyar állam biztonsága távoli, de konkrét, kézzelfogható veszélybe kerül.* A korábban említett számszerűség nem vonatkozik a köztörvényes bűncselekményekre. Ezen a területen megfigyelhető egyfajta arányeltolódás a ‘közönséges’ bűncselekmények javára. Arról van szó, hogy ezeket a módszereket egyre inkább a szervezett bűnözés, a kábítószer-forgalmazás felderítésére használjuk, ahogy egy mélyebb konspiráció, a tevékenység illegálitása ezt feltétlenül megkívánja. A ‘megrendelő’ ezekben az esetekben a bünyügyi szolgálat. – Említette, hogy a telefonlehallgatásokra

csak szigorúan körülhatárolt belső szabályok szerint kerülhet sor. Van-e lehetőségük a rutinszerű belehallgatásra, a beszélgetés tartalmának rögzítése nélkül? – Technikailag ezt nemcsak mi, hanem a posta is megteheti. A belehallgatásra azonban ugyanazok a jogi megkötések vonatkoznak, mintha a beszélgetést rögzítenénk. A jogszabály ilyesfajta ‘megkerülése’ szigorúan tilos.”⁷⁶

– A Legfőbb Ügyészség kezdeményezte, hogy törvény határozza meg a lehallgatókészülékek alkalmazását. Javaslatot készítettek arra is, hogy a *titkos belső utasítások helyett olyan kihirdetett jogszabályok* vegyék át, amelyek jogorvoslati lehetőséget nyújtanak.⁷⁷

– A Belügyminisztérium úgy döntött, hogy *kiadja az archívumában őrzött szamizdat-irodalom egyedi példányait* az arra jogosultaknak. Ezt a Belügyminisztérium 1989. október 19-én kiadott közleménye tudatta, amely emlékeztetett arra, hogy 1983 és 1988 között a területi igazgatásrendészeti szervek *több mint félszáz olyan sajtórendészeti szabálysértési ügyben jártak el, amelyben az elkövetők a demokratikus ellenzék szervezeteihez tartozó személyek voltak.* Az engedély nélkül előállított sajtótermékeket – az archiválás céljából megőrzött egyes példányok kivételével, amelyeket most visszaadnak – megsemmisítették.⁷⁸

– Horváth István október elején huszonkét szervezetnek küldött meghívót a BM rendőrezred laktanyájába a készülő belügyi jogszabályok megismertetésének rendszeres, első konzultációjára: „*Nincs szükség a korábbi tevékenységtől elhatárolódni, mivel a pártállam lebontása során ezt az MSZMP már megtette: lemondott a belügy direkt pártirányításáról.*” Pallagi Ferenc III. főcsoportfőnök szerint ma már az állambiztonsági tevékenység pártérdeket nem szolgál, elsődleges feladatuk a nemzeti szuverenitás védelme. Túrós András miniszterhelyettes kijelentette: „*négy alkalommal sértették meg a gyülekezési törvényt: Fidesz a kínai követség előtt, a taxisok, és a Munkásőrség bejelentés nélküli demonstrációikkal.*”⁷⁹

– Horváth József: „Ha jól emlékszem 1974-ben született az a minisztertanácsi rendelet, amely a biztonsági szolgálat munkáját szabályozta. Ennek a rendeletnek a részletezését a szervezet működésének alapszabályában meghatározva tartalmazta. Az számunkra az, hogy *ellenzék-ellenség ma már nem kérdés.* Lényeg az alkotmány, amit be kell tartani és tartatnunk”.⁸⁰

– Horváth István belügyminiszter, december 19-én: „A Minisztertanács döntése értelmében 1990. február 28-ig létrehozzák a Magyar Köztársaság Nemzetbiztonsági Hivatalát és az Országos Rendőr-főkapitányságot. Március elejétől a bel-

⁷⁶ „Szakítottunk a totális állambiztonsági koncepcióval.” Interjú Ágoston Tiborral, a BM technikai csoportfőnökével. *Magyar Nemzet*, 1989. október 5.

⁷⁷ Törvény szabályozza, mikor lehet beszélgetéseket lehallgatni. *Népszava*, 1989. október 14.

⁷⁸ Belügyminisztérium közleménye. *Népszabadság*, 1989. október 20.

⁷⁹ Párbeszéd a belügy és az ellenzék között. Az év végéig felszámolják az MSZMP belügyi szerveit. *Magyar Nemzet*, 1989. október 17.

⁸⁰ A Cég. *Ölet*, 1989. október 26.

ügyminiszternek alárendelve, de önálló országos hatáskörű szervként fognak működni. *Az ellenségképet az alkotmányos rend védelmével kell felváltani.* Az állambiztonsági szervek nem rendelkeznek hatósági jogosítvánnyal, nem folytathatnak büntetőeljárást, nem foganatosíthatnak kényszerintézkedést. Az új törvény szerint a szervezet felügyeletében az Országgyűlés és a kormány is megfelelő szerepet kap. *Rendezni kell a nyílt és titkos eszközök, módszerek felhasználásának, engedélyezésének és ellenőrzésének a fő kérdéseit is,* és ki kell mondani, hogy a biztonsági szolgálat szerveinek a megelőző-, felderítő tevékenysége a bűncselekmények *alapos gyanújának a megállapításáig* terjed.⁸¹

A fenti sajtóhírek tulajdonképpen semmi jelét nem mutatták annak, amire végül az SZDSZ és Fidesz 1990. január 5-i, pénteki sajtótájékoztatója felhívta a figyelmet – kirobbantva a Duna-gate botrányt. A délelőtti eseményről a rádió délutáni hírműsora adott először részletesebb beszámolót, majd azt követően az esemény hetekre kibérelte a lapok címlapjait.

– „A Fidesz és a Szabad Demokraták Szövetsége a *belügyminiszter lemondását követeli*, mert állítása szerint az állambiztonsági szolgálat mind a mai napig *adatokat gyűjt az ellenzéki pártokról és szervezetekről.* A kormányfőhöz eljuttatott levelükben felszólítják Németh Miklóst, hogy azonnal határolja el magát a törvénytörtő tevékenységtől és *rendelje el a belső elhárítási osztály teljes iratanyagának zárolását.* A Fidesz és az SZDSZ a fővárosi főügyészségnél *feljelentést tett* ismeretlen tettesek ellen hivatali visszaélés, a szabadság és az emberi méltóság elleni bűncselekmények miatt. Egyúttal panaszt emeltek amiatt, hogy a *BM tevékenysége sérti az alkotmányban és a törvényekben védett alapvető polgári és személyiségi jogokat,* valamint a politikai pártok szabad működésének alapelvét”.⁸²

– „Könnyen lehet, hogy a *magyar Watergate-ügy első szálai* vannak kibontakozóban – mondta a FIDESZ és az SZDSZ mai közös sajtótájékoztatóján. Nyilvánosságra hoztak írásos és film bizonyítékokat arra vonatkozóan, hogy a BM III/III-as, azaz az állambiztonság belső elhárítási osztálya *rendszeresen gyűjt anyagot az érvényben levő törvények szerint bűncselekménynek minősülő tevékenységgel,* úgymint a telefonvonalak lehallgatásával, a levéltitok megsértésével, valamint az úgynevezett hálózat, vagyis beépített ügynökök jelentései alapján politikai pártok és személyek tevékenységéről. *A Fekete Doboz szerkesztőségének filmje szemléletesen mutatta be azokat az iratokat, amelyek az említett ügyosztály munkájának eredményeképpen mind a mai napig születtek és születnek,* hiszen a szigorúan titkos felülbélyegzéssel ellátott iratok között még 1989. december végi is található. Munkatársunk természetesen megpróbált interjút kérni a BM vezetőitől, ám mindezidáig senkit nem tudott mikrofon elé kérni a zárt minisztériumi megbeszélésről”.⁸³

⁸¹ Szakítunk a rossz emlékü évek módszereivel. *Népszabadság*, 1989. december 20.

⁸² Az SZDSZ és a Fidesz közös sajtótájékoztatója. *Kossuth* 16.00. OSA Hung. Monit. 1990. 01. 05.

⁸³ Esti Magazin, *Kossuth*, 19.00. OSA Hung. Monit. 1990. 01. 05.

– A sajtótájékoztató előtt egy órával a két párt képviselőjében Kis János és Fodor Gábor hivatalában felkeresték Német Miklós kormányfőt és levelet nyújtottak át a szolgálatok alkotmányserő gyakorlatával kapcsolatos információikról, illetve az ennek megtiltására vonatkozó követeléseikről:

„Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Miközben az NDK-ban feloszlatták az állambiztonsági minisztériumot, Csehszlovákiában a belügyminisztérium egy börtönből szabadult ellenzéki felügyelete alá került, Bulgáriában menesztették a belügyminisztert. Magyarországon még a politikai rendőrség múltjának nyilvános kivizsgálása is elmaradt. Az Állambiztonsági Szolgálatot a régi titkolózás veszi körül; becsületszóra kell elhinnünk, hogy ez a szerv immár nem fenyegeti az állampolgárok jogait és a demokratikus rendet. Sajnos a tények másra vallanak.

Bizonyítékaink vannak rá, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok ún. belső elhárítási osztálya (BM III/III. osztály) a mai napig információkat gyűjt a nem kommunista pártokról és szervezetekről. A birtokunkban levő iratok szerint ezeknek az információknak semmi köze az állam biztonságához: a titkos megfigyelés alatt tartott szervezetek belső életére, politikai terveire, más szervezetekhez való viszonyukra vonatkoznak. Megállapítható, hogy a híreket postai levéltitok megsértése, informátorok beépítése és lehallgatás útján szerzik. A belső elhárítási osztály e tevékenysége nyilvánvalóan alkotmányellenes; fenyegeti a Magyar Köztársaság mint demokratikus jogállam rendjét, sérti a megfigyelés alá vont szervezetek politikai jogait, valamint tagjaik személyiségi és állampolgári jogait.

Tájékoztatjuk a Miniszterelnök Urat, hogy szervezeteink a mai napon *feljelentést tesznek* a Fővárosi Főügyészségen a BM belső elhárítási osztályának vezetője, Horváth József, valamint az Állambiztonsági Szolgálat főnöke, Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyettes ellen. A főügyésznek átnyújtott bizonyítékainkat a Miniszterelnök Úrnak is rendelkezésére bocsátjuk. Egyszersmind felhívjuk a Miniszterelnök Urat az alábbiakra:

1. Kormányra nevében késlekedés nélkül *határolja el magát* az Állambiztonsági Szolgálat törvénysértő tevékenységétől; állapítsa meg és közölje a nyilvánossággal, hogy mely szervek, illetve személyek kaptak bizalmas tájékoztatást a belső elhárítási osztály által törvénytellenesen gyűjtött információk alapján.

2. Azonnali hatállyal rendelje el a *belső elhárítási osztály teljes iratanyagának zárolását*.

3. Haladéktalanul *mentse fel tisztségéből* Horváth József belügyi osztályvezetőt Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyettes, valamint kezdeményezze Horváth István belügyminiszter lemondását. Felhívjuk a figyelmét arra, hogy Horváth István úr nemcsak az általunk feltárt törvénysértésekért felelős, hanem a politikai rendőrség múltjának egy részéért is, mivel csaknem tíz éven át különböző posztokon közvetlenül felügyelte e testület működését.

4. A legsürgősebben *át kell szervezni az Állambiztonsági Szolgálatot*. A *belső elhárítási osztály szűnjön meg*, tagjai kerüljenek ki a Belügyminisztérium kötelé-

kéből és az államigazgatásból. *Számolják fel az operatív osztály* (BM III/IV. osztály⁸⁴) postai cenzúrával és telefonlehallgatással foglalkozó részlegét.

5. Az átszervezéssel egy időben *vizsgálják ki a politikai rendőrség múltbeli tevékenységét*. Nyilvánosan számot kell adni a volt politikai foglyok folyamatos megfigyeléséről és zaklatásáról, a politikai célzatú kényszerintézkedésekről, a békés tüntetőkkel szemben alkalmazott erőszak és megtorlás eseteiről, a politikai ellenzék üldözéséről. A vizsgálatnak ki kell terjednie a politikai rendőrség és más államhatalmi ágak összefonódására, a munkahelyi BM összekötők tevékenységére, valamint az MSZMP vezető testületei és a politikai rendőrség közötti kapcsolatokra.

6. Az átszervezés és kivizsgálás idejére az Állambiztonsági Szolgálatot *kormánybiztos* irányítsa; olyan személy, aki soha nem tartozott a Belügyminisztérium állományához és nem volt tagja az MSZMP-nek. Kíváncsú, hogy olyasvalakit nevezzenek ki erre a posztra, aki saját bőrén tapasztalta a politikai rendőrség önkényét.

Tisztelt Miniszterelnök Úr! Rendkívül fontosnak tartjuk, hogy a közvélemény meggyőződjön róla: sem Ön, sem kormánya nem azonosítható a Belügyminisztérium kebelében folyamatosan elkövetett bűncselekményekkel. Ezért arra kérjük, hogy gyorsan és határozottan cselekedjék.

Budapest, 1990. január 4.

A Fidesz nevében: Fodor Gábor választmányi tag

Az SZDSZ nevében: Kis János ügyvivő⁸⁵

– „Németh Miklós kormányfő elhatárolja magát azoktól a törvénytelen ségektől, amelyekkel a Fidesz és az SZDSZ vádolja az állambiztonsági szolgálatot és felkérte a Legfőbb Ügyészt, hogy az ügyben soron kívül folytasson le vizsgálatot. A FIDESZ-nek és az SZDSZ-nek a feljelentését a fővárosi főügyész, Bócz Endre továbbította a Kámán József katonai főügyészhez, mivel márciusig még annak hatáskörébe tartoznak a rendőrök által elkövetett bűncselekmények. A katonai főügyész egyúttal elrendelte a feljelentés kiegészítését, mert szerinte a *Fidesz és az SZDSZ bizonyítékai hiányosak*. Elmondta azt is, hogy a belügyminiszternek 15 napon belül kell válaszolnia, és a főügyész azután dönt, hogy elrendeli-e a nyomozást az ügyben. A kormányfő délután öt órára *rendkívüli kormányülést* hívott össze.”⁸⁶

⁸⁴ A III/4-es a Katonai Elhárító Csoportfőnökség volt. Az Operatív Technikai Csoportfőnökség a III/V-ös jelű volt.

⁸⁵ Az SZDSZ és a Fidesz feljelentette az Állambiztonsági Szolgálatot. *Népszabadság*, 1990. január 6.

⁸⁶ Hírvilág, *Kossuth*, 22.00. OSA Hung. Monit. 1990. 01. 05.; A kormányülésen történeteket Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter – meglehetősen pontatlan – visszaemlékezéseiből ismerjük: A miniszterelnök tájékoztatást adott arról, hogy egy *Végvári József* nevű belügyminisztériumi őrnagy beengedte a „Fekete Doboz” munkatársait a III/3-as (sic!) ügyosztályra. (Nyilvánvaló tévedés. január 5-én az „elkövető” még nem volt nevesíthető!) Horváth István eleinte igyekezett bagatellizálni az ügyet. (...) Pozsgay Imre politikai elemzése szerint az ellenzék stratégiai váltást hajt végre. (...) Ez az akció sem más, mint egy lényegre törő 'bolsevik taktika' megvalósítása. E pártok egyelőre magukat

– A belügyminisztérium szóvivője, Barsi Tomaj: „Bárkiről lehet állítani valamit és lehet valamiféle fénymásolatot fölmutatni. Nem akarok én senkit semmiféle megmásítással, torzítással, hamisítással gyanúsítani. De addig, *amíg valakiről, egy szervezetről be nem bizonyítják, hogy azok az állítások valóban megalapozottak, azt hiszem nem volna szabad úgy kezelni a dolgokat, mint amik már tények.* Lesznek jogi minősítések ebben a dologban, de én nagyon szeretném azt az ügyészre hagyni.”⁸⁷

– A január 6-i, szombati újságok részletesen beszámoltak az előző napi sajtótájékoztatón elhangzottakról így idéztek a bemutatott szolgálati jelentésekből is: „Köszeg Ferenc egy berlini ismerősével, W.-vel megállapodott abban, hogy nevezett mint a Beszélő tudósítója ténykedik a jövőben, amiért anyagi ellenszolgáltatást is kap. W. felvetette, hogy ők is többet szeretnének tudni a nálunk, illetve Lengyelországban és Csehszlovákiában zajló politikai folyamatokról és ezektől az országoktól valamiféle szolidaritási akciót is szívesen vennének. Köszeg szerint ebben az esetben az SZDSZ-re és a Fidesz-re, esetleg az MSZDP-re számíthatnának. Ugyanakkor megadta P. U. nevű prágai ismerősének telefonszámát is.”⁸⁸

– Pallagi Ferenc (igen hosszú szünet után kezd el válaszolni Farkas Zoltán rádió-riporternek): „Én ezeket a dokumentumokat személy szerint nem ismertem korábban. Az, hogy politikai pártokra információkat gyűjtenénk, itt, most, ezekben az időszakokban nem volt, nincs és nem is lehet feladata. Ezek a papírok ténybeli és tartalmi vizsgálatát az fogja elvégezni. Nagyon sokszor a rendezvényt tartók informálnak bennünket, sőt kéri a segítségünket ahhoz, hogy ott biztonságos körülmények között zajljék le. *Az operatív biztosítással szerzett információkat mi más pártnak soha nem adtuk át, ezeket mi nagyon pedánsan, mint a titkosszolgálat funkciójához tartozó információkat elemezték, és ha abban nem jelent meg semmifajta veszélyeztetettség, ami miatt intézkedést kellett volna illetékeseknek tenni, megszüntettük és senkit ezért ellenfélként, vagy valamifajta ilyen okból nem kívánunk bántani.* Felelősséggel kijelentem, hogy *ezeket az írományokat a belügyminiszter se és a kormány tagjai sem látták,* ez csak az állambiztonsági szolgálat belső, egyik területén jelent meg. Elemi érdekünk, hogy minél hamarabb nyílt törvényi szabályozása legyen a szolgálatnak, ebben mi a háromoldalú kerekasztaltárgyaláson, a politikai tárgyaláson a politikai pártokkal teljesen egy platformon vagyunk. Mi *nem a politikai küzdelmekben kívánunk részt venni,* (mély undorral

nevezték ki a nép képviselőinek, politikai 'megrendeléseiket' – például Horváth István lemondatását – nem szabad teljesíteni. Német Miklós kifejtette, hogy csak elvi alapon, a valóságra támaszkodva dönthetünk. Kis Jánosék nem akarják a kormány bukását, az ügyet választási célokra használják. Nekem az volt a véleményem, hogy (...) parlamenti bizottságot kell kérni a vizsgálatra, s az egész biztonsági szervezetet azonnal ki kell vonni a Belügyminisztérium felügyelete alól. KULCSÁR KÁLMÁN: *Két világ határán. Rendszerváltás Magyarországon 1988–1990.* Akadémia, Bp., 1994. 189–190. p.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ A Jelentés intézkedési javaslata: 1. az esetleges szolidaritási akcióval kapcsolatos szervezés felderítése; 2. (a jelentést) tájékoztató munkánk során felhasználjuk. BM III/III.–7. p. 219. sz. napi jelentése (1989. november 10.) Közlö Magyar Nemzet, 1990. január 6.

mondja⁸⁹⁾ és ne haragudjon ezek a momentumok, mintha bele akarnának vinni bennünket a politikai küzdelembe. Amiért aggódom ebben a pillanatban, hogy megindíthat egy olyan bizalmi zavart, aminek beláthatatlan következményei lesznek.⁹⁰⁾

– A Miniszterelnöki Titkárság január 8-án, hétfőn nyilatkozatot tett közzé: „A Kormány elkötelezte magát a régi, antidemokratikus módszerek felszámolása mellett. A Minisztertanácsot ez vezérelte, amikor múlt év november 19-én a 114/1989. MT-rendelettel módosította a belügyminiszter feladat- és hatáskörét. A Minisztertanács már hónapokkal ezelőtt elhatározta és a parlamentben be is jelentette, hogy *törvényben kívánja szabályozni az állambiztonsággal kapcsolatos kérdéseket*. A törvénytervezet rövidesen elkészül és az országgyűlés elé terjeszthető.”⁹¹⁾

– A belügyminiszter január 8-án elrendelte, hogy azonnal *záróják a belső biztonsági szolgálat azon osztályainak – III/III. – 7. osztályának (jelentőszolgálat, belső elhárítási adattár) – iratanyagát, amelyet törvénytértéssel vádolt meg az SZDSZ és a Fidesz.* (Január 12-én – nem kis mértékben a minisztériumi különbizottság vizsgálatának hatására – már a teljes szolgálat iratanyagának zárolására sor került.) Horváth István belügyminiszter egyidejűleg *igazoló jelentés* tételére kötelezte Horváth József vezérőrnagyot, a belső biztonsági szolgálat csoportfőnökét. Diczig István rendőr vezérőrnagy, a BM Vizsgálati Osztály vezetője irányításával *bizottságot nevezett ki az ügy felderítésére* és az ügyesség által feltett kérdések megválaszolására. Horváth István kezdeményezte az országgyűlés megbízott elnökénél, hogy a *következő ülésszakon beszámolhasson a vizsgálat állásáról.* Zároltatja a belső biztonsági szolgálatra átkeresztelt Belső Reakció Elhárító Csoportfőnökség (III/III.) 7. osztályának (jelentőszolgálat, belső elhárítási adattár) iratait, majd január 12-én a teljes szolgálatét. Megtiltja „az operatív titkos szolgálati eszközök és módszerek” alkalmazását.⁹²⁾

– „a BM belső biztonsági szolgálatának személyi állománya visszautasította azokat a vádakot, hogy öncélúan vagy bizonyos politikai erők megbízásából dolgoznának. A testület tagjai kijelentették, hogy *tevékenységüket kizárólag az érvényben lévő jogszabályok adta keretek között kormányzati felhatalmazás alapján és felügyelet mellett folytatták.* Az állomány hajlandó alávetni magát az ügyességi

⁸⁹⁾ A zárójeles megjegyzések a Szabad Európa Rádió lehallgató-értékelő osztályának munkatársaitól származnak.

⁹⁰⁾ Az interjú megjelent a 168 óra című hetilap 1990. január 9-i számában is. Az idézett leírás (a zárójelbe tett megjegyzésekkel együtt) a Szabad Európa Rádió Hung. Monit. szolgálatának a Kossuth rádió adása nyomán készült munkája. A belügyminiszter-helyettesen kívül a rádióműsorban megszólalt az SZDSZ és a Fidesz képviselőiben Demszky Gábor, Kőszeg Ferenc és Szájer József is. Hallgatói telefonok a műsor alatt és után „gyanús” adáskimaradásokra és a vétel zavarására panaszkodtak többek között Veszprém és Rózsadomb környékéről. – ez „nem véletlen”. Később kiderült, hogy a solti nagydóznál egyszer kétperces adás-kimaradás történt a rádióműsor alatt. 168 óra. Kossuth, 1990. január 6. OSA Hung. Monit. 1990. 01. 06.

⁹¹⁾ Esti Magazin, Kossuth, 19.00. OSA Hung. Monit. 1990.01. 07.

⁹²⁾ Hírvilág, Kossuth, 22.00. OSA Hung. Monit. 1990. 1990.01. 07.

vizsgálatnak. A biztonsági szolgálat dolgozói *elitelik és megvetik azt a személyt, aki súlyos bűncselekményt követett el állam- és szolgálati titok kiszolgáltatásával, emellett pedig értetlenül állnak az SZDSZ és a Fidesz felelősségre vonást követelő elképzelései előtt*”.⁹³

– Az MSZP vezetői közül elsőként Pozsgay Imre szólalt meg: a párt elhatárolja magát mindenfajta törvényteleniségtől. Támogatja az ügy kivizsgálását és szorgalmazza olyan törvények kimunkálását, amelyek ellenőrizhetővé teszik az állambiztonsági szolgálat munkáját. Visszautasították azokat a feltételezéseket, amelyek szerint a szocialista pártnak érdekében állna az ilyesfajta tevékenység. *„Az ügy ilyen beállítása az MSZP lejárátását szolgálja.”*⁹⁴

– Horváth István belügyminiszter viszonzádakkal élt: *„Szabadságomat töltöttem vidéken, amikor a miniszterelnök felrendelt a kabinet ülésére. (...) Az ügyben megszólalók egy jól megírt forgatókönyv szerint teszik meg lépéseiket. Alapos megfontolással választják ki céltábláikat. A feljelentők is tudják, hogy a BM szervezetsemleges. Választások előtt akarnak csatát nyerni.”*⁹⁵

– Nyilvánosságra került az állambiztonságról szóló törvénytervezet előkészítésének 1989-1990-es ütemterve:

„1989. július 3.: A belügyminiszter a Minisztertanács kabinetje elé terjeszti az állambiztonságról szóló törvény *elvi koncepcióját*.

1989. július 3.: A belügyminiszter országos vezetői értekezleten meghatározza az állambiztonságról szóló törvény előkészítésével kapcsolatos *tartalmi és szervezési feladatokat*.

1989. november 7.: Miniszteri értekezlet tárgyalja a törvényt előkészítő szakértői munkabizottság előterjesztését, ahol a miniszter dönt arról, hogy a tervezetet *szakmai vitára* kell bocsátani, s a további előkészítést úgy kell végezni, hogy a törvényjavaslat a módosított alkotmányban megállapított határidőig – 1990. április 30-ig – az *alkotmány végrehajtására megjelenő egyik törvényként benyújtható legyen*.

1989. november 27.: A belügyminiszter javasolja a Minisztertanács Hivatala elnökének, hogy az állambiztonsági szolgálatról szóló alkotmányerejű törvény tervezetét *februárban vegyék fel a Minisztertanács ülésének napirendjére*.⁹⁶

⁹³ Uo.

⁹⁴ Az MSZP választmányának első ülése. *Népszabadság*, 1990. január 8.

⁹⁵ Villámcsapás a Belügyben. Interjú Horváth István belügyminiszterrel. *A Duna-gate* kapcsán. *Népszabadság*, 1990. január 8.

⁹⁶ Bálint Tibor, a belügyminisztériumi jogalkotás szervezéséért felelős Titkárságvezetője az állambiztonságról szóló törvénytervezet előkészítésének ütemezéséről. Magyar Nemzet, 1990. január 9.; Az nyilvánosságra hozott ütemezésből kimaradt egy fontos dátum: az 1989. december 17-i kormányülésen végleges döntés született, hogy február 28-ig véglegesíteni kell a nemzetbiztonság valamint az Országos Rendőr-főkapitányság létrehozására, feladatrendszerükre és a struktúrájukra vonatkozó törvényjavaslatot. Pallagi Ferenc közlése. In *Öt év után a Duna-gate-ügyről*. Kerekasztal-beszélgetés. *Belügyi Szemle*, 1995. 4. 65. p.

– A belső biztonsági szolgálat személyi állománya január 7-én az Országos Sajtószolgálaton keresztül hozta nyilvánosságra a kirobbant botránnal kapcsolatos álláspontját:

„A Magyar Népköztársaság BM belső biztonsági szolgálatának személyi állománya *megdöbbenéssel és felháborodással* értesült az Szabad Demokraták Szövetsége és a FIDESZ 1990. január 5-i sajtóértekezletén történt bejelentésről. Mi, a személyi állomány tagjai határozottan kijelentjük a következőket:

Mint szigorúan centralizált fegyveres testület kizárólag az érvényben lévő jogszabályok által megszabott keretek között, kormányzati felhatalmazás alapján és felügyelet mellett tevékenykedünk a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjének, belső biztonságának megóvása érdekében. Ez szent kötelességünk, melyet az új alkotmányra tett eskünkkel is megerősítettünk.

A leghatározottabban visszautasítjuk azokat a vádakát, hogy öncélúan vagy még napjainkban is bizonyos erők megbízásából dolgozunk. *Támogatjuk a hazánkban zajló társadalmi változásokat, a jogállamiságba való átmenet békés jellegének megőrzését elsőrendű feladatunknak tekintjük.* Kezdeményezői és szorgalmazói vagyunk a biztonsági szolgálat működését szabályozó, társadalmi ellenőrzést is rögzítő alkotmányerejű törvény megalkotásának. *Nem rajtunk múlik, hogy a nyílt szabályozás mindeddig elmaradt.* Kérjük a Kormányt, az 1990. januári parlamenti ülészak elé terjessze be az állambiztonságról szóló törvény tervezetét.

Meggyőződésünk, hogy csupán ezzel, a mindenki számára megnyugtató megoldással érhető el, hogy a biztonsági szolgálat *ne lehessen semmilyen politikai szervezet eszköze, politikai csatározások célpontja*, hanem a magyar nemzet biztonsága érdekében végzett védelmi munkájára koncentrálhasson.

A személyi állomány értetlenül áll az SZDSZ és a Fidesz által a kormány elnökétől követelt, *leszámolás színezetű, kollektív felelősségre vonást*, elbocsátást, a történelemből már ismert, rosszszemlékű 'B-listára' helyezést sürgető elképzelések előtt, hiszen ez szöges ellentétben áll az említett szervezetek eddig deklarált demokratikus elveivel.

Mélységesen elítéljük és megvetjük azt a személyt, aki szigorú állam- és szolgálati titkok illetéktelen kezekbe juttatásával súlyos bűncselekményt követett el. Kijelentjük, hogy az ügyészégi vizsgálatnak készséggel alávetjük magunkat. Bizunk abban, hogy az ügy körül kialakult politikai indulatokkal és sugallatokkal a továbbiakban már senki sem igyekszik a vizsgálatot befolyásolni.

Az ország közvéleménye észleli és tapasztalja a romló közrendet és közbiztonságot. Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy egyre több megnyilvánulása jelentkezik a *fajgyűlölet szításának, a terror jellegű életveszélyes fenyegetéseknek, rémhírek terjesztésének, politikai kalandorságnak.* Mindezek megelőzése, felderítése és akadályozása feladatkörünkbe tartozik. *Szervezetünk szétverésével e jelenségek feltaróztathatatlaná válnak,* ami beláthatatlan következményekkel járhat a társadalom egésze számára.

Leszögezzük: a biztonsági szolgálat munkatársai esküjükhöz híven, kizárólag a Magyar Köztársaság biztonsága, az alkotmányos rend védelme érdekében munkálkodnak.

Felhívunk minden törvénytisztelő állampolgárt és valamennyi törvényes alapon álló politikai pártot és szervezetet arra, hogy az ország és a nép érdekében végzett tevékenységünket támogassa.

Budapest, 1990. január 7.

A szolgálat munkatársai⁹⁷

– A nyilatkozatot a leginkább érintettek közül elsőként Solt Ottilia utasította vissza:

„Tisztelt Hölgyeim és Uraim, akik ezt a nyilatkozatot tették!

A szolgálat munkatársai, akiknek nincs nevük! Ha mással nem, ezzel a nyilatkozattal újra bebizonyították, hogy *ezt a testületet szét kell verni* (a kifejezést önöktől kölcsönöztem) és el kell felejtetni minél előbb! (...) Ha egy testület mindenestül *szégyenletes dolgokkal foglalkozik*, akkor igenis együttesen felelős is érte. (...) Kénytelenek vagyunk tehát megvédeni törvényes rendünk biztonságát s megszabadulni az önök *bűnös, veszélyes közösségétől*.

Régi, bár jobbára egyoldalú ismerősük: Solt Ottilia.”⁹⁸

– Az okokat és a felelősséget más irányban kereső magyarázatok is felbukkantak:

„Ennél jobban soha nem jött kormánynak egy botrány. *Az ország közvéleménye figyelmét éppen a generális áremelkedés előtt terelhetnék el az iszonyatos drágulásról.*”⁹⁹ (Az év elején bejelentett jelentős áremelések az élelmiszerek árát 30–35 %kal növelték.) Kiss Elemér, a Minisztertanács Hivatala elnöke: „Tudomásom szerint a politikai, társadalmi szervezetek egyike sem vetette fel eddig azt, hogy az állambiztonságról szóló törvénytervezetet minél hamarabb tárgyalja meg az Országgyűlés. Ez a kérdés *a háromoldalú tárgyalásokon sem került szóba*”.¹⁰⁰ Később Pozsgay Imre is hasonló megjegyzést tett: „Nem értem, hogy a kerekasztaltárgyalásokon bizonyos erők *miért gördítettek akadályokat az állambiztonsági törvény megalkotása elé*, s miért vették ki a sarkalatos törvények sorából.”¹⁰¹

– Január 8-án megtartotta első ülését hétfőn az a *különbizottság*, amelyet Horváth István belügyminiszter nevezett ki a törvénysértéssel vádolt belső biztonsági szolgálat ügyének vizsgálatára. A bizottság elnöke Diczig István a BM vizsgálati osztály vezetője, tagjai Szikinger István, a BM közigazgatási és kutatási program-

⁹⁷ A belső biztonsági szolgálat személyi állományának nyilatkozata. OS – *Népszabadság*, 1990. január 8.

⁹⁸ Nyílt levél a belső biztonsági szolgálat személyi állományához. *Magyar Nemzet*, 1990. január 11.

⁹⁹ SZENDREI LÖRINC: Startlövés. *Magyar Nemzet*, 1990. január 8.

¹⁰⁰ A kerekasztalnál nem volt téma. Kiss Elemér, a Minisztertanács Hivatala elnöke. *Magyar Nemzet*, 1990. január 9.

¹⁰¹ „Pártszempontokból, választási megfontolásból bíráltak.” *Népszabadság*, 1990. január 17.

iroda vezetője, Kolláth György, a BM közjogi főosztályának vezetője és Finszter Géza, a BM ORFK bünyügyi osztályának vezetője.¹⁰²

– A kormány döntése értelmében a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter köteles hatályon kívül helyezni *az állambiztonsági szervek működésére, eszközeire vonatkozó valamennyi belső utasítást és parancsot*. A törvény hatályba lépésétől számított három hónapon belül a szolgálat vezetői kötelesek elkészíteni a tevékenységükre vonatkozó ügyrendet és az általuk használt titkosszolgálati eszközök és módszerek alkalmazásával kapcsolatos szabályokat és azokat az országgyűlési bizottságnak bemutatni. A Belügyminisztérium állambiztonsági tevékenységét érintő, hatályon kívül helyezett jogszabályok közül a 6000/1975. Mt. sz. hat. az állambiztonsági feladatokról, a 6001/1975. Mt. sz. hat. a katonai hírszerző tevékenység szabályozásáról, a 1/1975. Mt. Elnökh. sz. ut. pedig az állam biztonsága érdekében alkalmazott eszközökről és módszerekről rendelkezett.

– A belügyi tárca – tekintettel a szolgálatot ért vádakra – szeretné az állambiztonsági törvény koncepcióját közvéleménnyel megismertetni:

„Az állambiztonsági szervek feladatai: az alkotmányos rend védelme, az állam szuverenitását, külső és belső biztonságát veszélyeztető törekvések megelőzése, felderítése és megakadályozása, a kormányzati döntésekhez szükséges titkos információk beszerzése, az államtitok védelme, a kiemelten fontos munkakörben dolgozó személyek oltalmazása és az érintettek tudtával folytatott biztonsági ellenőrzésük, továbbá a hazánkba bevándorló illetve menekült státusért folyamodó személyek biztonsági ellenőrzése.

Titkosszolgálati módszer: a szolgálatok működésük során adatokat gyűjtenek, elemeznek, tárolnak és továbbítanak a kormányzati szervekhez, valamint bizalmas nyomozást végeznek a hatáskörükbe tartozó bűncselekmények és az elkövetésükkel alaposan gyanúsítható személyek felderítése érdekében. Alapos gyanú esetén büntetőeljárást kezdeményezhet az ORFK nyomozó hatóságánál vagy az ügyészségen. A szolgálatok adatokat nyilvánosan hozzáférhető forrásból, az államigazgatási, igazságszolgáltatási szervek és a fegyveres erők adatszolgáltatásaiból, a nemzetközi együttműködés eredményeiből, s a különleges (titkosszolgálati) eszközök és módszerek alkalmazásával nyerhet.

Különleges, azaz titkosszolgálati eszköznek és módszernek minősül minden olyan eszköz és módszer, amely az adatok megszerzésére alkalmas és amelyet az érintett személy vagy szervezet tudta nélkül alkalmaznak. Az ilyen eszközök és műszerek alkalmazásuk során sérthetik az érintettek személyi és hivatali titkaihoz fűződő érdekeit, és az alkotmány felhatalmazása alapján, az ott meghatározott körben korlátozhatják az alapvető jogokat. Ezek akkor alkalmazhatók, ha a törvényben meghatározott szolgálati feladatok ellátáshoz feltétlenül szükségesek és ezek alkalmazásával megszerezni kívánt adatok nyilvános forrásból, más hatósággal foly-

¹⁰² A belügyi vizsgálat célja a biztonsági szolgálat átalakítása. *Magyar Nemzet*, 1990. január 9.

tatott adatszolgáltatásból vagy az adat birtokosának önkéntes adatszolgáltatásából nem szerezhetők be, és mindehhez a szolgálat bírósági jóváhagyást kap.”¹⁰³

– A Magyar Demokrata Fórum is rendelkezik saját belügyminisztériumi informátorokkal, akik – Csengey Dénes szerint – állítják, hogy a belső elhárítás két részre szakadt. Ezek hatalmuk átmentése érdekében ajánlják fel szolgálataikat a különböző ellenzéki pártoknak.¹⁰⁴

– Január 11-én Bajcsi István rendőrfőhadnagy, a BRFK ifjúságvédelmi ismeretlenül felhívja Kőszeg Ferencet azzal, hogy *a szolgálat törvénytelen eljárásairól kíván bizonyítékokat átadni a katonai ügyészségnek*, s megkéri, legyen jelen az átadásnál. „Elrendelték minden olyan jellegű anyag megsemmisítését, amelyből megállapítható lenne, hogy valójában az itt működő szolgálat mit is csinált az elmúlt esztendőben.”¹⁰⁵

– A Minisztertanács kabinetje január 12-én, péntek délelőtti ülésén tájékoztatást hallgatott meg a belügyminisztertől és a legfőbb ügyésztől az állambiztonsági tevékenységgel összefüggő vizsgálatokról és áttekintette a soron következő feladatokat. Ennek alapján úgy foglalt állást, hogy a *belső elhárítási csoportfőnökség működési területén a titkos eszközök és módszerek alkalmazását és felhasználását megtiltja*. Az elmúlt időszakban keletkezett összes iratanyagot további intézkedésig zárolni kell. A kabinet elrendelte, hogy a Minisztertanács által az átalakító munka számára korábban meghatározott elvek alapján a január 18-i minisztertanácsi ülésre a belügyminiszter nyújtson be előterjesztést az állambiztonsági tevékenység tartalmi, szervezeti változtatására, jogi szabályozására és a szükséges személyi változtatásokra.¹⁰⁶

– Január 16-án elkészült Belügyminisztériumi *ad hoc bizottság jelentése*. „Miután leadtuk jelentésünket a miniszternek – mondta Szikinger István a bizottság egyik tagja –, a szolgálat vezetői *igazoló jelentést* íratnak a szolgálat egyik munkatársával, azzal vádolva őt, hogy adatokat szolgáltatott nekünk az iratok megsemmisítéséről. Miután a miniszter ennek felderítésével is megbízott bennünket, az említett munkatárs kifejezetten az én felszólításomra közölte, hogy a szolgálatnál a botrány kipattanása után is folytatódott az iratok megsemmisítése. A vád és a beszámoltatás tehát egyszerűen felháborító. Haladéktalanul hatályon kívül kell helyezni az állambiztonsági szolgálat tevékenységét szabályozó mindazon belső utasításokat és rendelkezéseket, amelyek alkotmányellenesek, illetve bármi módon a

¹⁰³ Törvénytervezet az állambiztonságról. *Magyar Hírlap*, 1990. január 11.

¹⁰⁴ Az MDF a belügyi botrány kivizsgálására parlamenti bizottság alakítását kezdeményezi. *Magyar Hírlap*, 1990. január 11.

¹⁰⁵ Ezúttal neve is van az informátornak. (A cím utalás arra, hogy a január 5-án nyilvánosságra hozott dokumentumok forrása – egyelőre – anonim.) *Népszabadság*, 1990. január 13.; Hosszabb interjúja jelent meg egy hónappal később: A belső elhárítás belső szemmel. Bajcsi István, volt állambiztonsági tiszt. F. Havas Gábor interjúja. I–III. *Beszélő*, 1990. február 10., 17., 24.

¹⁰⁶ A Minisztertanács Kabinetjének közleménye. MTI–*Népszabadság*, 1990. január 13.

pártállam védelmét és az egypártrendszer fennállásának sérthetetlenségét biztosítják. (...) Célszerű lenne a még meglévő iratokat levéltárban elhelyezni, és 50 évre zárolni.”¹⁰⁷

A Belügyminisztérium ad hoc bizottsága a következő – a belügyminiszternek készített – jelentésben összegezte vizsgálatának tapasztalatait:¹⁰⁸

„Az SZDSZ és a Fidesz képviselői 1990. január 5-én a fővárosi főügyészhez feljelentést tettek ismeretlen tettessel szemben hivatali visszaélés és más bűncselekmény miatt. A feljelentés szerint a Belügyminisztérium Állambiztonsági Szolgálat titkos eszközökkel és módszerekkel nyomozást folytat ellenzéki pártokkal, szervezetekkel szemben. A feljelentéshez csatolták a BM III/III-7. osztályának 219. számú, 1989. november 10-i napi jelentését. Ezenkívül a feljelentés kapcsán tartott sajtótájékoztatón nyilvánosságra hozták ugyanezen osztály 1989. december 6-i, 20-i és 22-i napi jelentését is. *A nyilvánosságra hozott dokumentumok jogellenesen kerültek a felhasználók kezébe*, ennek felderítésére a bizottság feladata nem terjedt ki.

A nyilvánosságra hozott napi jelentésekből a feljelentők levonták azt a következtetést, hogy a Belügyminisztérium illetékes szerve az említett időszakban információkat gyűjtött az SZDSZ, Fidesz, MSZDP, MDP, kisgazdapárt és más pártok, szervezetek tevékenységéről, választási terveiről. Megállapították továbbá azt is, hogy ezen információk egy része titkos eszközök (telefonlehallgatás, levéllenőrzés, hálózat) igénybevételevel keletkeztek.

A feljelentésben foglaltak kivizsgálására, a tények megállapítására a belügyminiszter ad hoc bizottságot hozott létre, amely az ügyben eljárva a következőket állapította meg:

I.

A főügyészséghez eljuttatott napi jelentések minden kétséget kizáróan a BM III/III-as csoportfőnökségen készültek. Ezt erősítette meg a csoportfőnök nyilatkozata, valamint a jelentéseket összeállító III/III-7. osztály vezetőjének a meghallgatása is.

Feltételezhető, hogy a nyilvánosságra került napi jelentéseken kívül további dokumentumok is kikerültek. Sem a csoportfőnökség, sem a belbiztonsági osztály nem rendelkezik olyan tényekkel, amelyek ezt a feltételezést kizárnák.

Az előbbieken említett napi jelentésekben olyan információk szerepeltek, amelyeknek egy része kizárólag titkosszolgálati felderítés útján keletkezhetett. Ennek megfelelően a bizottság feladata volt azoknak a legfontosabb belügyi rendelkezéseknek a számbavétele, amelyek a szolgálat jogosítványait és működési rendjét meghatározták.

Az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. tvr., valamint a rendőrségről szóló 39/1974. sz. MT-rendelet feladatokat ír elő az állambiztonsági szolgálat szá-

¹⁰⁷ Szikinger Istvánnal, a BM Közigazgatási és Programirodájának vezetőjével készült interjú. *Heti Világgazdaság*, 1990. január 27.

¹⁰⁸ BM Miniszteri értekezlet 1990. január 26. MOL XIX-B-1-y. f. 54. d., továbbá: meg nem jelölt ÁBTL forrásból ismerteti Markó György. *Kritika*, 2002. 10.

mára, de *nem nyújt legitimitást a felderítés eszközeinek és módszereinek*. Az elhárító munkát ugyanakkor számos (közel 140) belügyi parancs, utasítás és intézkedés szabályozza. Elvileg ezek az 1970-ben, 1972-ben alkotott máig változatlan előírások kivételével – mindegyike a 6000/1975. (VI. 2.) MT-határozatra és az 1/1975. MT-elnökhelyettesi utasításra épülnek, minthogy e két normatíva jelenleg is a titkosszolgálati eszközök alkalmazására felhatalmazást adó legmagasabb forrás. *Ez a helyzet azonban már a keletkezésének idején alkotmányellenes volt, mert az állampolgári jogok korlátozására titkos rendelkezés nem adhat felhatalmazást*. Ráadásul még ennek a felhatalmazásnak a szövege sem volt ismert azok előtt, akiknek ezt alkalmazniuk kellett volna. A belügyi rendelkezésekben még csak hivatkozás sem történhetett rájuk.

Az állambiztonsági tevékenységet szabályozó belügyi normatívák lényegében három csoportra oszthatók: azok az előírások, amelyek a felderítés irányait és az információs igényt szabják meg, azok a rendelkezések, amelyek az alkalmazható erők, eszközök és módszerek felhasználási rendjét írták körül, és végül a felderítés eljárási szabályai. A csoportosítás önkényes, mert ez a szabálytömeg logikai rendszerbe nem sorolható, megszámlálhatatlan belső ellentmondással terhes, közülük többet már egyáltalán nem alkalmaznak, de ez utóbbiak hatályon kívül helyezése elmaradt. *A hírigényt olyan általános normatív fogalmak írják körül, amelyek a legszélesebb kiterjesztő értelmezést teszik lehetővé.* Az eljárási szabályok között garanciális rendelkezés alig van, teljesen hiányzik a szervezeten kívüli kontroll lehetősége, az engedélyezési jogosítványok, pedig olyan alacsonyra vannak helyezve (beosztott osztályvezető), hogy még a hatékony belső ellenőrzés sem biztosított.

A vizsgált időszakban a belső biztonsági szolgálat tevékenységét kizárólag az előbbiek szerint jellemezhető belső szabályok határozták meg.

Annak eldöntésére, hogy a felderítések elrendelése és lefolytatása a szolgálat jelenleg is hatályos rendje szerint történt-e, a következő kérdések merültek fel:

- A nyilvánosságra került napi jelentésekben szereplő információkat felszínre hozó titkos eljárások megfeleltek-e az előzetes ellenőrzésről és a bizalmas nyomozásról szóló 0010/1973. számú BM-paranccsal kiadott szabályzat előírásainak?
- A postai küldemények ellenőrzésének az elrendelése a 0019/1970. számú BM-parancs alapján indokolt volt-e?
- Az operatív technikai rendszabályok igénybevétele megfelelt-e a 30/1985. számú BM-paranccsal módosított 35/1982. számú BM-parancs előírásainak?

A vizsgálat idején azonban a csoportfőnökségen *már nem voltak fellelhetőek azok a dossziék, amelyek az érintett feldolgozások írásos dokumentumait tartalmazták, és amelyek elemzése alapján az előzőekben foglalt kérdések megválaszolhatóak lettek volna.* A rendelkezésre bocsátott kimutatás szerint 1989. január 1-jén 105 személyi dossziét kezeltek a csoportfőnökségen, és ezekből 1989. december 31-én mindössze 3 dosszié maradt, a többi megsemmisítésre került. (Az év folyamán megsemmisít

misítették az összes „csoport”, „F” és „rendkívüli esemény” dossziét. Az „objektum” dossziéknak is csak mintegy kétharmada található meg jelenleg.)

Az érvényben lévő szabályozás szerint, amennyiben a feldolgozás nem állapított meg bűncselekményt, jegyzőkönyv felvétele mellett a keletkezett iratokat meg kell semmisíteni. Ez a megsemmisítés az említett okra hivatkozással 1989 végén megkezdődött és december 22-e után utasításra, jegyzőkönyv felvétele nélkül folytatódott. Az utasítást az állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság adta ki aláírás nélkül.

A BM III/3., illetve a BM III/4. osztályon *sem rekonstruálható, hogy mikor; kivel szemben, milyen indokok alapján rendelt el a belső biztonsági szolgálat postai és technikai ellenőrzést*, mivel az ellenőrzés befejezése után az elrendelő határozatokat megsemmisítik. Ez az eljárás megfelel a vonatkozó utasításnak. A BM III/3. osztályon csak az mutatható ki, hogy a Fidesz Budapest, Molnár utca 16. számú alatti irodája 1989. október 3-tól 1990. január 5-ig volt ellenőrzés alatt. A korábbi ellenőrzésekről nem állnak rendelkezésre anyagok, mert az azokat kezdeményező szolgálati jegyeket szintén megsemmisítették. (Az osztályon vezetett nyilvántartó könyvből csak azt lehetett megállapítani, hogy a III/III. csoportfőnökség 1989. január 11. és október 13-a között összesen 64 esetben kért szoros „K” ellenőrzést.)

A BM III/4. osztály – az osztályvezető közlése szerint mindössze három, konkrét ügyben folytat, illetve folytatott telefon-ellenőrzést. (A. R-rel szemben 1989. október 16-tól alkotmányellenes tevékenysége miatt, dr. P. S-sel szemben 1989. október 9-től alkotmányellenes tevékenysége és végül K. F-fel szemben 1989. november 1-jétől december 31-ig államtitoksértés gyanúja miatt.) A belső biztonsági szolgálat által elrendelt más ellenőrzésekről *semmiféle írásos dokumentum nem maradt az osztályon*, mert azokat ugyancsak megsemmisítették.

Mindezek alapján, a bizottság döntően a csoportfőnökségi napi jelentések tartalmának elemzéséből és a személyes meghallgatásokból vonhatott le következtetést arról, hogy a belső és biztonsági szolgálat 1989 végéig operatív erők és eszközök felhasználásával is gyűjtött információkat az SZDSZ, a Fidesz, valamint más pártok, szervezetek és személyek tevékenységéről. A szolgálat vezetője és a hozzá beosztott parancsnokok ezt lényegében elismerték. *Álláspontjuk szerint ez a szolgálati tevékenységük az alkotmányos rendet nem sértette, és összhangban volt a politikai átmenet időszakának megfelelő, az alkotmányvédelmet, a nemzet biztonságát szolgáló állambiztonsági célkitűzésekkel.* Rámutattak arra, hogy az általuk irányított, illetve végrehajtott felderítések egyik célja volt az ellenzéki pártok védelme, továbbá azoknak a szélsőségesen radikális erőszakos fellépéseknek a leleplezése amelyek e pártok szervezetein belül történhettek.

Ezzel szemben a napi jelentésekben foglalt információk nem tanúskodnak arról, hogy azok az ellenzéki pártok vezető személyiségeinek a védelmét szolgálták volna, ellenkezőleg azt bizonyítják, hogy a felderítés ezen személyek tevékenységének, kapcsolatainak; valamint terveinek a feltárását eredményezték.

Kétségtelen, hogy a belső biztonsági szolgálat olyan adatokhoz is jutott, amelyek szerint egyesek mély ellenszenvvel viseltetnek az ellenzéki pártok egyike

vagy másika iránt és gyűlölködő; fenyegető hangon szólnak az ellenzék ismert személyiségeiről. Nem igazolható ellenben az, hogy az előbbieken említett operatív adatok csak az érintett pártok ellen alkalmazott operatív felderítés eredményeként voltak feltárhatóak. Tényként kell megállapítani azt is; hogy bár a szolgálat az operatív helyzet értékelése során újra meg újra rámutatott a különböző erőszakos, szélsőséges elemek fellépésének a veszélyére, az ellenzéki pártok tevékenységét dokumentáló felderítőmunkájuk során olyan adatokat nem tártak fel, amelyek akár cselekményre, akár személyre az ilyen gyanút valószínűsíthették vagy megalapozhatták volna. Ha pedig ilyen adatok mégis dokumentálásra kerültek, akkor azokat már csak azért sem lehetett utóbb ellenőrizni, mert a feldolgozások írásos anyagait tartalmazó dossziék túlnyomó többségükben időközben megsemmisítésre kerültek.

II.

A 29/1982. számú BM-parancs, az 5/1982. és az 1/1986. számú államtitkári intézkedések szabták meg az MSZMP és a Minisztertanács vezetői belügyminisztériumi tájékoztatásának a rendjét.

A nyilvánosságra került napi jelentések a csoportfőnökség vezetőinek belső tájékoztatását szolgálják, 14 példányban készülnek; ezek közül 1 példányt felterjesztenek a főcsoportfőnökség titkárságára. Ilyen formában ezek a jelentések az állambiztonsági információs rendszer részét képezik. A főcsoportfőnökség titkársága többek között az innen származó információk felhasználásával készíti el az úgynevezett 'Napi operatív információs jelentést'. Ezt a jelentést a BM felső vezetéséből a belügyminiszter, az államtitkár, az állambiztonsági és közbiztonsági miniszterhelyettes kapja meg. Ebben a jelentésben már csak az információt küldő csoportfőnökségek kerülnek megjelölésre. Az információ forrása már nem!

A SZDSZ által nyilvánosságra hozott napi jelentésekből a főcsoportfőnökségi információs jelentések mindegyikébe kerültek a belső biztonsági szolgálattól származó információk. (Az 1989. november 10-i jelentésbe például:

- a különböző pártok és csoportok 1989. november 15-re tervezett tüntetéséről,
- K. F. berlini ismerősével folytatott beszélgetéséről,
- a Nemzeti Radikális Párt szervezésének megkezdéséről, valamint
- M. I. egykori védőügyvédje özvegyének tiltakozó leveléről szóló információ.)

A főcsoportfőnöki jelentésekbe bekerült valamennyi ilyen természetű közlés *az ellenzéki pártok szervezetek és egyes személyek pártbeli tevékenységéről, terveiről, választási elképzeléseiről, a pártokon belül folyó vitákról.*

Az említetteken kívül úgynevezett 'BM Tájékoztató jelentés' is készül, amelyet 1989. december 15-ig az adatfeldolgozó csoportfőnökség, ezt követően pedig az állambiztonsági információk vonatkozásában – a BM III. főcsoportfőnökség titkársága készít. A BM Tájékoztató jelentést a korábbi időszak általános megoldásától itt most eltekintve 1989. június 26-tól október 10-ig – az állami vezetés felső körén kívül előbb az MSZMP egyes vezető tisztségviselői is megkapták, utóbb pedig az MSZP vezetése.

Egyes témákban a politikai elemzésekről az értékelésekről külön is tájékoztatáshoz jutott az állam és az MSZP felső vezetése. Így például:

- 1989. november 8-án 'az SZDSZ választási törekvéseiről',
- 1989. október 25-én 'az MSZMP kongresszusának nemzetközi visszhangjáról',
- 1989. november 2-án 'az SZDSZ demonstrációiról',
- ugyancsak 1989. november 2-án (soron kívüli jelzéssel) 'november 4-ével kapcsolatos információk',
- 1989. november 27-én 'a főbb politikai erők fejlődésének folyamata, a belügyi munka tapasztalatai' címmel és végül
- 1989. december 5-én 'az SZDSZ nyíregyházi csoportjának tevékenységéről'.

Az 1989. október 23-át követő időszakra vonatkozóan dr. Horváth József csoportfőnök a bizottság rendelkezésére bocsátott két további jelentést. 1989. december (konkrét nap megjelölése hiányzik) „tárgy: R. R.”, azok köre, akik kapták, nincs megjelölve. Továbbá 1989. október 25., tárgy: a belpolitikai helyzettel kapcsolatos nyugati értékelések és befolyásolási törekvések, amelyet szintén az állam és az MSZP vezetésének meghatározott köre kapott.

Az adatfeldolgozó csoportfőnökség megállapítása szerint 1989-ben a BM III/III-as csoportfőnökség hatáskörébe tartozó elhárítási területről 49 jelentést továbbítottak a BM Tájékoztatóban. Az anyagok ugyan személyes vezetői tájékoztatásra készültek, ennek ellenére a szélesebb munkatársi kör előtt is ismertté válhattak; és a kiküldött jelentések számottevő része egyes címzettektől a mai napig nem érkezett vissza a Belügyminisztériumhoz.

A vizsgált időszakban – 1989. november 10-től december 31-ig a *BM Tájékoztató jelentésekbe* tudomásunk szerint nem készült a belső biztonsági szolgálat elhárítási területéről anyag. *Összefoglaló jelentés* készült viszont 1989 novemberében 'A főbb politikai erők fejlődésének folyamatai, a belügyi munka tapasztalatai' címmel. Az adatfeldolgozó csoportfőnökség adatai szerint, ezt a jelentést, az 1989. október 24-i elosztó szerint a BM Tájékoztató címzettjei megkapták, és szintén nem küldték még vissza.

Összegezve két következtetés vonható le:

- az egyik, hogy az állambiztonsági szolgálat illetékes szerve az említett időszakban és azt megelőzően is folytatott titkos módszerekkel és eszközökkel információszerző tevékenységet az érintett pártok, szervezetek és személyek ellen,
- a másik, hogy ezeknek az információknak, annak ellenére, hogy többségükben a belső biztonsági szolgálaton belül maradtak, egy része bekerült a főcsoportfőnökség és ezen keresztül a már jelzett módon a Belügyminisztérium információs rendszerébe is.

III.

A Belügyminisztérium vezetése részéről elindított koncepcióváltásnak számos dokumentuma van, amelyek a változtatás megkezdését tükrözik. Megtörténik a Belügyminisztérium pártirányításának a megszüntetése, és konkrét intézkedések

történnek az állambiztonsági szolgálat új feladatrendszerének, korszerűsített, szervezésének, legitimitásának, pártsemlegességének megteremtése érdekében. Ez a különböző szintű parancsnoki értekezletek jegyzőkönyveiből, a kiadott intézkedésekből dokumentálható.

A reformfolyamat megindulása már 1988 őszétől nyomon követhető, amikor a biztonsági szolgálat vezetése elfogadta az állambiztonsági munka törvényessége témakörének tudományos igényű kidolgozását.

1989 márciusában a Belügyminisztérium vezetése *tudományos értekezletet* hívott össze, amelyen felvázolta a Belügyminisztérium – ezen belül az állambiztonsági szolgálat feladatkörének, szervezésének átalakítását, a működését szabályozó alkotmányos törvények alapvonalait. Rövidesen – még 1989 nyarán – *megszüntették a BM vizsgálati osztályát*, elvonva ezzel annak még a lehetőségét is, hogy a biztonsági szolgálat hatósági eszközöket vehessen igénybe.

A belügyminiszter például az 1989. július 3-án megtartott *vezetői értekezleten* a következőket határozta meg az állambiztonsági szolgálattal kapcsolatban: 'A belső biztonsági szolgálat tevékenysége az alkotmányos, a törvényes rend szempontjából alapvető biztonsági érdekek szférájába tartozó területek védelmét fogja át. Fő feladatai: az alkotmányos; a törvényes rend ellen fellépő erők elleni tevékenység, az alkotmányos hatalom és intézményrendszere, az ország nem gazdasági jellegű infrastruktúrája védelmének megszervezése. A büntető törvénykönyvben az állam elleni bűncselekmények közé felvett, abba ütköző törvényellenes erők elleni fellépés.'

A Minisztertanács kabinetje 1989. július 3-án a belügyminiszter előterjesztésében megtárgyalta és elfogadta 'A bel- és állambiztonság kérdéseiről a jelenlegi belpolitikai helyzetben' című jelentést. Ebben többek között az alábbiak szerepelnek: (az állambiztonsági szolgálat) 'tevékenységének fő irányába kell helyezni az alkotmányos rend védelmét, a törvények betartását' Új hangsúlyoknak kell kialakulni a szervek munkájában. Az *eddig »ellenségképet« fel kell váltani az alkotmányos rend védelmével*; a nemzet biztonságát sértő, veszélyeztető cselekmények, az azokat hordozó személyek, csoportok felderítésével'. (*Eredeti kiemelések – R. B.*)

A belügyminiszter az állomány hozzáállásával kapcsolatban is megfogalmazta kritikáját, például az 1989. szeptember 30-i *belügyi pártértekezleten* a következőket mondta: 'Vannak olyanok, akik szívesen maradnának ott és abban a világban, amiben eddig éltünk és dolgoztunk, akikben van szerintem bizonyos ábránd az 88. májusi pártértekezlet előtti időknek a politikai szellemisége iránt'.

Az állambiztonsági szolgálaton belül megkezdődött a *jogalkotási folyamat* a szervezet legitimitásának megteremtése érdekében. A pártállam politikai rendszerének megszűnésével egy csapásra három szükséglet teljesítésének igénye merült fel:

- a biztonsági szolgálat hatáskörének saját természetes tevékenységi területére történő leszűkítése;
- az állambiztonsági munka alkotmányos alapjainak létrehozása;

- a biztonsági munka új szakmai alapjait meghatározó elméleti feltárás, kutatómunka elvégzése.

1989-ben ezek megvalósítása elkezdődött, de ellentmondásosan folyt, ezért áttörést nem eredményezett. A feladatok nagyságrendjéből következik, hogy ez ilyen rövid idő alatt, politikai támadások keresztüztüében nem volt egyidejűleg teljesíthető. Figyelembe kell venni azt is, hogy a szolgálat funkciója szerint a kormányt szolgálja ki. *A kormányzat és a legfelső pártvezetés folyamatosan elfogadta a szolgálat által nyújtott információkat.*

Különlegesen érzékeny terület ebből a szempontból a belső biztonsági szolgálat tevékenysége. A korábban politikai funkcióként felfogott *belső elhárítás lényegében semmiféle működési korlátot nem tartalmazott*; most pedig tevékenységét szinte egy csapásra az alkotmány által megszabott keretek közé kellett volna szorítania. Ilyen fordulat azonban nem következett be.

Az 1988. májusi pártértekezlet utáni helyzet sajátos képet mutat. Az állambiztonsági vezetés fokozatosan leépíti a totális elhárítási koncepciót; de még élnek a folyamatban levő ügyek, a begyakorlott rutin, a korábban 'ellenzéki elemekre' telepített operatív eszközök. A ténylegesen, kialakult *belpolitikai helyzet változásainak mozgási sebességét a szolgálat nem tudta egy csapásra felvenni*; de azzal legalább a regisztrálás szintjén megpróbált lépést tartani.

További példát véve; 1989 júliusában az állambiztonsági vezetés a választások operatív biztosításának tárgyában kiadott *intézkedési tervében* a következőket deklarálta:

'Az állambiztonsági szolgálatnak nem feladata egyetlen jelölt vagy párt *támogatása vagy lejáratása*, ilyen irányú tevékenységet nem folytathat.'

Az 1989. november 21-i siófoki *parancsnoki összehíváson* a következő is elhangzik: 'az átalakulás során miközben elhagyunk totalitásokat; objektumokat, osztályok elnevezését; aközben továbbra is *működtetni kell minden meglévő operatív pozíciókat* az elhárítási funkcióknak megfelelően', hozzátéve; hogy ezeket a pozíciókat úgy kell megtartani, hogy azokat az 'alkotmányos rend védelmében, illetve a Btk-ba ütköző tevékenység időbeli felszínre hozásában használják fel'. E téren önállóságot, felelősséget, kezdeményezőkézséget várt el a vezetés az operatív állománytól. Belátható azonban, hogy ennek ilyen körülmények között hiányoztak a belső rendelkezéseken alapuló feltételei.

Az állambiztonsági szolgálat vezetése, miközben a megváltozott feladatokat szóban hangsúlyozta, *nem intézkedett a belső parancsok és utasítások azonnali módosítására*; vagy azok hatályon kívül helyezésére. A végrehajtást végzők ezért felemás helyzetbe kerültek a szóbeli és a korábbi fennmaradt írásbeli utasítások értelmezése terén. Ezért fordulhatott többek között elő, hogy a régi reflexek sok helyen tovább működtek.

A belső biztonsági szolgálat számos, javaslatot készített az állambiztonsági munkát szabályozó érvényes belső rendelkezések felülvizsgálatára. Munkabizottságok alakultak, amelyek konkrét parancstervezeteket is kidolgoztak:

Például:

- a nemzetbiztonsági szolgálat ügyfeldolgozó munkájának szabályzata,
- a nemzetbiztonsági szolgálat információszerző (hálózati) munkájának alapelvei,
- a biztonsági szolgálat operatív nyilvántartási szabályzata;
- a nemzetbiztonsági szolgálat ideiglenes szolgálati szabályzata.

Ez utóbbi például korszerű módon megfogalmazza a belső biztonsági szolgálat alkotmányvédelmi kompetenciájának határait.

1989 szeptemberében elkészültek az *állam- és közbiztonságról szóló törvény* szabályozásának elvei, a rendőrségről és állambiztonságról szóló törvény koncepciója. *Az állambiztonsági törvényről szóló koncepció viszont nem került az ellenzéki pártok elé megvitatásra* Ez, nézetünk szerint, ki fog hatni a törvényjavaslat novemberi vitájára, és meghosszabbíthatja annak elfogadását.

A belső rendelkezések reformja tehát viszonylag előrehaladott stádiumba került, azonban ezek bevezetése, az elavult rendelkezések azonnali hatályon kívül helyezése az állambiztonsági törvény hiányára való hivatkozással elmaradt.

E helyzet ellenére a belső biztonsági szolgálat a régi normatívák alapján, amelyek a megváltozott törvényeknek már nem feleltek meg, ha korlátozottan is, de *folytatta az állampolgári alapjogokat sértő operatív beavatkozások útján történő információszerzést.*

Összegezve a leírtakat, a felvázolt folyamat egy 'már nem – még nem' helyzet kialakulására vezetett. A korábbi pártállami, sok tekintetben totális állambiztonsági elhárítási rendszer már feleslegessé és működésképtelenné vált, de még nem alakult ki a modern nemzetbiztonsági stratégia és főként az ennek megfelelő működési rendszer. *Nagyban akadályozta az átalakítás teljes véghezvitelét az a politikai megállapodás is, amelynek értelmében a sarkalatos törvények elfogadása – ide tartozik az állambiztonságról szóló alkotmányerejű törvény is – nem képezheti feladatát a jelenlegi összetételű parlamentnek.* Ezzel az állambiztonsági szolgálat tevékenységének törvényes alapokra helyezése kitolódott.

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a nemzetbiztonsági szolgálat vezetőit olyan események is lefoglalták, mint a június 16-i *gyászszertartás*, október 23-án a *köztársaság kikiáltása*, továbbá a *november 4-i rendezvények* és a különböző *államfői látogatások* operatív biztosítása.

IV.

A felsoroltakból az alábbi következtetések vonhatók le:

Komoly felelősség terheli az állambiztonsági szolgálat vezetését azért, hogy elkezdődött ugyan az állambiztonsági munkát meghatározó belső utasítások, szabályzatok, parancsok felülvizsgálata, hatályon kívül helyezése, de nem történtek meg azok a legszükségesebb átmeneti lépések, amelyek a megváltozott körülmények között a törvényes titkosszolgálati munkához nélkülözhetetlenek lettek volna.

Megalapozza a felelősséget, hogy a legálisan működő politikai pártokhoz; szervezetekhez kapcsolódó személyek tevékenységéről titkos operatív eszközökkel

történő adatgyűjtéseknek ilyen módon már a *belső normatívák alapján sem volt jogi alapjuk*.

Az egyes pártok; szervezetek tagjaival szemben alkalmazott titkos operatív módszerek, ezen személyek állampolgári jogait sértették.

Megállapította a bizottság, hogy az állambiztonsági szolgálatnál olyan *ügyirat-megsemmisítés folyik*, amely sem a fennálló szabályoknak, sem a józan ész követelményeinek – így a szolgálat valódi érdekeinek nem felel meg. Ez a tevékenység már a történelmi felelősség kérdését is felveti.

A biztonsági szolgálat működésének jelenlegi formájában *nincs biztosíték a törvényesség megtartására*. Összemosódik ugyanis a minisztériumi feladatkör és a tényleges elhárító tevékenység, nem társul kellő garancia az alkalmazott eszközök-höz és módszerekhez, nincs érdemi nyoma egy működőképes belső ellenőrzésnek.

Tény ugyanakkor az is, hogy a minisztérium és a biztonsági szolgálat vezetése már 1988 decemberétől felismerte a jelzett problémák zömét, a változtatás szükségességét, és ennek megoldására a korábban már vázolt módon különböző intézkedéseket kezdeményezett.

Végeredményben a szolgálat egyfajta 'lebegő' állapotba került, ami *elbizonytalanította a végrehajtó apparátust*, és ami csak egy markáns kormányzati, biztonságpolitikai koncepció birtokában lett volna elkerülhető. Más oldalról viszont *az állam és az MSZP legfelső szintű vezetése elfogadta azokat az információkat, amelyek nyilvánvalóan az inkriminált körbe tartoznak*.

Megítélésünk szerint a végrehajtó szolgálat személyi állományát általános, illetőleg testületi felelősség nem terheli. Ez a megállapítás az egyes személyek által elkövetett esetleges konkrét hivatali vagy szolgálati bűncselekményekre nem vonatkozik. Kétségtelen, hogy a személyi állomány egy nem lebecsülendő része – különösen kezdetekben – *erősen kötődött a pártállami értékekhez*. Ugyanakkor az állomány egy másik része egyre erőteljesebben követelte a változtatásokat.

A vizsgálat tények és folyamatok feltárására és értékelésére irányult. Ezért a felelősség körének és alanyainak tekintetében a bizottság teljességre nem törekedhetett.

V.

A bizottság javasolja:

1. A Belügyminisztérium bocsásson a vizsgálatot folytató Katonai Főügyészség rendelkezésére minden, az ügygel kapcsolatba hozható dokumentumot.

2. Le kell vonni az ügy *személyi konzekvenciáit*.

3. A minisztérium vezetésének haladéktalanul intézkednie kell olyan tartalmú utasítás kiadására, amely egyértelműen *megtiltja a titkos operatív eszközök* olyan jellegű alkalmazását, ami nem konkrét bűncselekmény felderítésére irányul, amelynek alkalmazását gyanú nem alapozza meg. E rendelkezésben kiemelten fel kell hívni a figyelmet a törvényesen bejegyzett pártok és szervezetek működése ellenőrzésének tilalmára. Ezen eszközök alkalmazásának engedélyezését a miniszter vonja saját hatáskörébe.

4. Haladéktalanul *hatályon kívül kell helyezni* az állambiztonsági szolgálat tevékenységét szabályozó mindazon belső utasításokat és rendelkezéseket, amelyek alkotmányellenesek, illetve bármi módon a pártállam védelmét és az egypártrendszer fennállásának sérthetetlenségét biztosítják.

Ezzel egyidejűleg soron kívül intézkedni kell a már megindult *iratmegsemmisítések megszüntetésére*, és megállapítani, hogy eddig milyen jellegű iratok kerültek megsemmisítésre. Tisztázni kell e körben is a személyi felelősséget. Célszerű lenne a még meglévő iratokat levéltárban elhelyezni, és 50 évre zárolni.

5. Célszerű sürgősen befejezni a *nemzetbiztonsági szolgálat átszervezését*, amely terjedjen ki a feladatok teljes felülvizsgálatára, a felesleges tevékenységi körök megszüntetésére, ezzel összhangban a szervezet és az irányítás tartalmi korszerűsítésére, valamint a titkosszolgálati munka külső és belső garanciáinak kiépítésére, működtetésére. Valósuljon meg a feladatokkal arányos létszámcsoökkentés.

6. Indokolt az átalakítás megszervezésével, lebonyolításával olyan személyt megbízni, aki az ehhez szükséges teljes felhatalmazással és politikai bizalommal rendelkezik.

7. Célszerű az állambiztonsági szolgálat parancsnokai számára *országos értekezleten* a vizsgálat következtetéseit ismertetni, felhívja a figyelmet a további törvénytörések és mulasztások elkerülésére.

8. Indokolt lenne, hogy az Országgyűlés és a Minisztertanács számára a *belügyminiszter adjon tájékoztatást* a vizsgálat megállapításairól és a javaslatokról. A valós tényekről – megfelelő formában – a közvéleményt is tájékoztatni szükséges.

9. A biztonsági szolgálat iránti bizalmat elősegítené, ha a belügyminiszter *az ügyben érintett pártok vezetői számára* tájékoztatást adna és kifejezné sajnálkozását a történetek miatt.

Budapest, 1990. január 16.

A bizottság vezetője:

Dr. Diczig István r. vörgey., az állam- és jogtudomány doktora

A bizottság tagjai:

Dr. Finszter Géza alezr., az állam- és jogtudomány kandidátusa

Dr. Kolláth György minisztériumi főosztályvezető

Dr. Szikinger István a BM Közigazgatási Kutatások Programirodájának vezetője”

– Január 19-én sajtótájékoztatón állt a nyilvánosság elé Végvári József, a Belső Biztonsági Csoportfőnökség őrnagya, *a lehallgatási ügy eddig ismeretlen főszereplője*. Beszámolt feltáró tevékenységének okairól, körülményeiről és – nyilván nem tudván a fenti vizsgálóbizottsági jelentésről – felhívta a figyelmet a *változatlanul folytatódó iratmegsemmisítésekre*.¹⁰⁹ A lehallgatási botrányt folyamánnyaként csak ekkor mondott le Horváth József, a BM belső biztonsági szolgálatának vezetője. Levelében kérte felmentését a Belügyminisztertől, mert úgy érezte, hogy megren-

¹⁰⁹ A nyilvánosság elé lépett a lehallgatási botrányt feltáró rendőr őrnagy. A Duna-gate továbbgyűrűzése. *Népszabadság*, 1990. január 20.

dült a bizalom a belső biztonsági szolgálattal és személyével szemben is. A vezérőrnagy ez MTI-nek elmondta, *a belbiztonsági szolgálat tevékenysége nem volt alkotmányellenes* és miközben az októberben módosított alkotmányhoz próbálta igazítani tevékenységét, *a politikai csatározások áldozata lett*. A belső biztonsági szolgálat vezetője nem érezte korrekt eljárásnak, hogy *már a vizsgálat megkezdésekor bűnösnek mondták ki a testületet*.¹¹⁰

– Végvári Józsefet azonnali hatállyal felfüggesztették állásából. A Belügyminisztérium közleménye egyúttal bejelenti, hogy *államtitok megsértése miatt Végvári József ellen az illetékes parancsnok a Katonai Főügyészségen feljelentést tett*. Az SZDSZ és a Fidesz január 19-én tartott sajtótájékoztatójával kapcsolatban a közlemény kijelenteti, hogy Végvári József állításaival ellentétben a minisztérium az érvényben lévő szabályoknak megfelelően végezte a selejtezést, ugyanakkor cáfolta, hogy Nagy Imrére vonatkozó dokumentumokat semmisítették meg. A közlemény szerint Végvári József szereplése a választások előtt *az államapparátus szétzilálását* szolgálja. A magyar miniszterelnök a lehallgatási botrányval kapcsolatban annyiban tartotta magát felelősnek, hogy tavaly október 23-a, a köztársaság kikiáltása után, a honvédelmi tárcához hasonlóan *nem szervezte át a belügyi apparátust*. Ő maga ilyen jelentéseket kizárólag akkor kért, amikor a békés átmenet veszélyeztető, szervezett akcióra utaló *figyelmeztetést kapott*. Ez például Nagy Imre temetése előtt illetve tavaly október 23-a előtt fordult elő.¹¹¹

– Január 20-án megjelent interjújában Németh Miklós kijelentette: „A belbiztonsági szervezetet megszüntetjük. *Az állomány a belügyi munka más területein, például a közbiztonság fenntartásában fontos szerepet tölthet be*. A megszervezendő Nemzetbiztonsági Hivatalban kell foglalkozni az alkotmányvédelemmel, a kémelhárítással és a nemzetközi terrorizmus elleni harccal. A hírszerzésnek önálló szervezetben kell majd működnie”.¹¹²

– A Minisztertanács a lehallgatási botrányban hírhedtté vált III/III-as csoportfőnökség anyagait *a leghosszabb titkosítási idővel levéltárakban* helyezik el – jelentette be Bajnok Zsolt kormánybiztos. A nemzetbiztonsági törvény hatálya lépéséig *a megszünt részleg teendőit – kormánybiztos irányításával – a BM kémelhárítási csoportfőnökség látja el*. Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyettes levonta a konzekvenciát és *lemondott tisztségéről*. Horváth István egyelőre azért nem követi őt, mert a parlament ülésén akarja megmagyarázni a képviselőknek a Duna-gate hátterét. Nyugati megfigyelők ezt úgy értelmezik, hogy a miniszter a parlamentben kívánja beadni lemondását.

¹¹⁰ A Szabad Európa Rádió Hung. Monit. szolgálatának a Kossuth rádió adása alapján lejegyzett szövege (zárójelben saját megjegyzésük). Hírmagazin, *Kossuth*, 16.00. OSA Hung. Monit. 1990. 01. 17.

¹¹¹ Hírek, *Kossuth*, 22.00 OSA Hung. Monit. 1990. 01. 19.

¹¹² Konceptióváltás és teljes átszervezés előtt a Belügyminisztérium. *Magyar Hírlap*. 1990. január 20.

Az egész lehallgatási botrányt felfedő *Végvári József viszont fél*, mert igaz ugyan, hogy leleplezte a törvénytelenséget, ezt esküje megszegése árán tette – mondta Barsi Tomaj belügyi szóvivő. Egy kérdésre válaszolva kifejtette, hogy ha Végvári őrnagy nem érzi magát biztonságban, akkor kérjen védelmet a lakóhelye szerinti rendőrkapitányságtól. A védelem ugyanis minden állampolgárnak kijár és most is leszögezte: a törvénytelenséget a katonai ügyészségnek, a parlament illetékes bizottságának vagy az alkotmánybíróságnak kellett volna jelentenie és nem egy ellenzéki pártnak. A belügyminiszter és helyettese – mondta a szóvivő – *higgadt-ságra szólította fel a szolgálat tagjait, s felkérte őket: kíméljék meg a testület híret valamiféle atrocitástól.*¹¹³

– Horváth István belügyminiszter az Országgyűlés január 23-i ülésén jelentette be lemondását. Mint elmondta: az alkotmány módosításakor a parlament a szükségessé váló új jogszabályok megalkotásának határidejét 1990. április 30-ban határozta meg. „A mi törvényelőkészítő munkánk is – a kormány jóváhagyásával – ehhez igazodott. Rajtam kívülálló okok miatt, valamint a szervezet tehetetlenségének természetéből adódóan a biztonsági terület átalakítása maradt utoljára”.¹¹⁴ Ugyanakkor nem kívánta elhárítani magától a teljes felelősséget:

„A Belügyminisztérium állambiztonsági szolgálatának belső elhárító részlege kétségtelenül a *pártállam egyik terméke és egyben tartóoszlopa* volt. Lényegében *közvetlen pártirányítás alatt, a pártvezetéstől kapott politikai direktívák, esetenként közvetlen utasítások szerint végezte tevékenységét*, amelyet alapvető belső, nem publikus rendelkezések és parancsok szabályoztak.

Az elmúlt hetekben a kelet-európai változások tükrében világossá vált, s látványosan bebizonyosodott, hogy ennek a struktúrának a belülről és békés úton történő lebontása igen bonyolult politikai feladat, s ugyanakkor e békés lebontás lényeges feltétele annak, hogy az átmenet valóban békés legyen. (...)

Az állambiztonsági munkának a rendszerváltás körülményeihez való hozzáigazítását *1989 elején elkezdtük*. Elkezdtük akkor, amikor még az egész politikai rendszer kiforratlan volt, s amikor robbanások veszélyével járó tömegdemonstrációk szerveződtek. E munkánk nyomán vált lehetségessé, hogy 1989. július 3-án a Minisztertanács kabinetje előterjesztésemre jóváhagyta az *állambiztonsági munkára vonatkozó új koncepciót*. Ebben már megfogalmazódott a tevékenység új politikai irányultsága, s az a követelmény, hogy az alkalmazható módszereket, eszközöket nyilvánosan törvényszabályozza, ellenőrzésük pedig kerüljön a parlament hatáskörébe. Ily módon a politikai egyeztető tárgyalásokon már számot adhattunk az állambiztonsági munka új koncepciójáról és a törvény előkészítéséről. A minisztérium bátran szorgalmazhatta, hogy a politikai egyeztető tárgyalásokon *az állambiztonságról szóló törvény kerüljön be a sarkalatos törvények közé*. Az alkotmánymódosítás is az új felfogásra épült, előrevetítve *a rendőrség és az állambiztonság szervezeti szétválasztását*.

¹¹³ Hírek, *Kossuth*, 22.00 OSA Hung. Monit. 1990. 01. 21.

¹¹⁴ Esti Magazin, *Kossuth*, 18.30 Hung. Monit. 1990. 01. 23.

Az alkotmány módosításakor a parlament a szükségessé váló *új jogszabályok megalkotásának határidejét 1990. április 30-ban szabta meg*. A mi törvényelőkészítő munkánk is – a kormány jóváhagyásával – ehhez igazodott. A Belügyminisztérium – a rendszerváltás jogi intézményesítésében – más területeken is jelentős munkát végzett.

Rajtam kívülálló politikai okok miatt, valamint a szervezet tehetetlenségének természetéből adódóan *a biztonsági terület átalakítása maradt utoljára*. Most utólag sajnálattal állapítom meg, elfogadtam azt a helyzetet, hogy a nemzetbiztonságról szóló törvényt majd a választások után kell az Országgyűlés elé terjeszteni. (...) De engedjék meg, hogy feltegyem a kérdést, *vajon az ellenzék ma oly hangos szervezeteinek miért állt érdekében e téma tárgyalásának elhalasztása*, amit ma rajtam kérnek számon?

Valószínűleg világossá vált az elmúlt napokban, hogy *ez az ügy valójában nem jogi, hanem elsősorban politikai kérdés*. A gondosan megkomponált támadások arra irányulnak, hogy egyes politikai erők még a választások előtt döntésre vigyék a hatalom kérdését. A Fidesz ezt a szándékát ma már nem is rejtí véka alá. A kormány egyes tagjainak lejáratása és lehetetlen helyzetbe hozása az egész kormányzati és államigazgatási tevékenység megbénítását célozza.

A Belügyminisztérium – különösen állambiztonsági tevékenysége – a múltból hozott öröksége miatt is rendkívül alkalmas arra, hogy a politikai támadások közvetlen céltáblája legyen. (...) Lassan itt állunk egy olyan áttekinthetetlen helyzetben, amiben már nem pillanatnyi dráma, hanem egy nagy történelmi veszedelem fenyeget: a nemzet 'mint oldott kéve' szétesik. Félek, hogy *ez a mostani kampány egy újabb inkvizíció 'nyitánya'*. Éppen most, amikor az internálások, kitelepítések, a koncepciós perek, a recski ügyek, az 1956 utáni tragédiák jóvátétele folyik. (...)

Akik távozásomat követelik nyíltan kimondják: *zavarják őket az egykori MSZMP tagjai, vezetői*, akik a fordulatot Magyarországon elindították és ma a Szocialista pártban, vagy a kormányban tevékenykednek, éppen korábbi teljesítményük és a jövőre vonatkozó terveik révén az új magyar demokráciának is hiteles szereplői lehetnek. (...) Úgy tűnik, jelenleg nincs esély arra, hogy a mérlegelés higgadtan, a józan realitások keretei között történjék. (...) Arra a következtetésre jutottam, hogy felállok, *lemondok miniszteri megbízatásomról, mert egy jogállamban, egy demokráciában – amit mindannyian akarunk – ez így szokás*.¹¹⁵

– Megszületett a döntés, a nemzet biztonsága érdekében alkalmazható különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozásáról Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter határozhat a jövőben. Döntés született arról is, hogy lehallgatási botrányt vizsgáló országgyűlési bizottságba a parlamentben képviselt pártok illetve a függetlenek és semlegesek csoportjából delegált

¹¹⁵ Felelősen végiggondolva! Horváth István belügyminiszter beszéde a Parlament 1990. január 23-ai ülésén. *Belügy Szemle*, 1990. 2.

1-1 személyből áll.¹¹⁶ A kormány Gál Zoltán államtitkárt bízta meg a Belügyminisztérium vezetésével – jelentette be Német Miklós a belügyi vezetők országos értekezletén.¹¹⁷

Az MSZP sajtótájékoztatóján Polgár Viktor szóvivő bejelentette, hogy a belbiztonsági szolgálat dokumentumait egyetlen párt, az SZDSZ használta fel politikai célokra. S az SZDSZ képviselői az MSZP-nél folytatott korábbi megbeszéléseken *nem szorgalmaztak a nemzetbiztonsági törvény gyors megalkotására vonatkozó dolgokat*. Kezdeményezik, hogy az ügyet leleplező *Végvári őrnagy törvényes védelmét ne az SZDSZ, hanem az arra illetékes szervek garantálják*.¹¹⁸

– Január 25-én, csütörtökön többszöri felszólítás után az illegalitásba vonult őrnagy mégis megjelent tanúként a katonai ügyészségen. Dornbach Alajos ügyvéd: „A miniszterelnöki védőőrizet felajánlása meggyőzte, hogy nem fenyegeti letartóztatás. *Társadalomra veszélyesség híján nem bűncselekmény a formálisan elkövetett állami titok sértés*”.¹¹⁹

– Február végén Végvári őrnagyot – az államtitok-sértés illetve kötelességszegés ügyében – vádemelés nélkül *ügyészi megrovásban* részesítették, hasonlóan a katonai ügyészségen Belügyminisztérium belső biztonsági szolgálatának vezetőit és is. Pallagi Ferenc és Horváth József ellen a vád az volt, hogy nem szüntették be a belső biztonsági szolgálat törvénysértő tevékenységét.¹²⁰

A történet első része ezzel lezárult, két okból is. Az 1990 márciusi szabad választások után pontosabban a választási kampány elmúltával a Duna-gate-ügy – úgy tűnt – *gyorsan feledésbe* merül. Ezért is keltett feltűnést, amikor június végén

¹¹⁶ Az Országgyűlés a Független, az MDF, az MSZP, az MSZMP, a Semleges és az SZDSZ képviselők csoportjának megbízottjaiból 7 tagú vizsgáló bizottságot hoz létre.

A Bizottság elnöke: dr. Mezey Károly, A Bizottság tagjai: dr. Debreczeni József, dr. Fodor László, dr. Géczy István, Tamás Gáspár Miklós, Varga Sándor és Viola Károly. A Bizottság feladata a belső biztonsági szolgálat tevékenységének kivizsgálása. A bizottság vizsgálatának módszerét, eljárásait és működési rendjét maga határozza meg. A vizsgálat során a bizottság által kért adatokat – az Alkotmány 21. §-ának (3) bekezdése alapján – mindenki köteles a rendelkezésére bocsátani, illetőleg köteles előtte vallomást tenni. A bizottság munkájának befejezésekor ténymegállapításairól az Országgyűlést tájékoztatja. A bizottság feladata továbbá a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozásáról szóló törvény alapján az igazságügyminiszter által végzett engedélyező tevékenység figyelemmel kísérése. A miniszter munkájáról havonta köteles tájékoztatást adni a bizottságnak. A bizottság tagjait az e határozat alapján végzett tevékenységük során az államtitkok védelméről szóló jogszabályokban foglalt kötelezettségek terhelik. A határozati javaslatot az Országgyűlés az 1990. január 31-i ülésén fogadta el: 7/1990. (I. 14.) OGY határozat a belső biztonsági szolgálat tevékenységét vizsgáló bizottság felállításáról. Az MDF-et eredetileg Roszik Gábor képviselte volna, de a bizottság felállításának napján fenyegető levelet kapott, így átadta helyét Debreczeni Józsefnek. Lásd Interjú Roszik Gáborral 2004. május 21. *Hős vagy áruló? Dokumentumfilm*, R.: Kiss Róbert, DVD-ROMs 54': Mokép Uránia Filmműhely 2004. OSA Film Library [FL 641]. (Továbbiakban: Dokumentumfilm).

¹¹⁷ Miniszteri értekezlet. 1990. január 15. MOL XIX-B-1-y. f. 54. d.

¹¹⁸ Hírek, *Kossuth*, 14.00 OSA Hung. Monit. 1990. 01. 25.

¹¹⁹ Kihallgatták a koronatanút. *Magyar Nemzet*, 1990. január 26.

¹²⁰ Hírvilág, *Kossuth*, 22.00 Hung. Monit. 1990. 02. 26.

Györgyi Kálmán újonnan kinevezett Legfőbb Ügyész a Katonai Főügyészséget a nyomozás befejezésére és a Budapesti Katonai Ügyészséget *vádemelésre utasította* Végvári József, Horváth József és Pallagi Ferenc ügyében azzal a magyarázattal, hogy *a Duna-gate-ügy megnyugtatóan csak a bíróság által zárható le.* (November végén – majd 1991. január elején másodfokon – hozott ítéletében a katonai bíróság államtitok és szolgálati titok megsértés miatt Végvári Józsefet elmarasztalta és *megrovásban* részesítette.)¹²¹ Fontosabbnak tűnt azonban az eljelentéktelenedésben a politikai helyzetben bekövetkezett változás. A március végére kitűzött választásokra készülő pártok számára a kampány során – nagyrészt a mindmáig vitatott helyzet többértelműsége miatt – közel sem nem volt nyilvánvaló és egyértelmű üzenete a Duna-gate-ügynek. „*Hős, vagy áruló?*” – tette fel címében is a Végvári Józsefről készült dokumentumfilm.¹²² Ezért ódzkodtak egyértelműen elkötelezni magukat egy olyan kérdésben, amelyben esetleg továbbra is kiszámíthatatlanul kerülhetnek elő bizonytalan értékű, vagy a korábbiakkal éppen ellentétes politikai következmények lehetőségeit implikáló dokumentumok.

Érdemes külön is felhívni a figyelmet a botrány kirobbanásakor azonnal felfüggesztett, a Belügyminisztérium állambiztonsági tevékenységét alapjaiban meghatározó jogszabályok közül háromra: ezek a 6000/1975. Mt. sz. határozat az állambiztonsági feladatokról,¹²³ a 6001/1975. Mt. sz. határozat a katonai hírszerző tevékenység szabályozásáról illetve az 1/1975. Mt. Elnökh. sz. utasítás az állam biztonsága érdekében alkalmazott eszközök és módszerekről. Az állambiztonsági tevékenységet szabályozó közel másfélszáz belügyi parancs, utasítás és intézkedés mindegyike – közvetve vagy közvetlenül – ezekre épült, azaz e három normativa a titkosszolgálati eszközök alkalmazására felhatalmazást adó legmagasabb forrásként működött. Ez a helyzet azonban – amint erre a Belügyminisztériumi vizsgáló bizottság is felhívta a figyelmet – már a keletkezésének idején *alkotmányellenes* volt, ugyanis az állampolgári jogok korlátozására titkos rendelkezés nem adhat felhatalmazást – még a szocialista jogforrási rendszer keretei közepette sem.

¹²¹ A Magyar Köztársaság Legfőbb Ügyésze Nyfl.10.735/1990/2. A hivatkozott iratok Végvári József tulajdona. Forrásuk: Dokumentumfilm.

¹²² A Dokumentumfilmben a Duna-gate ügy részleteire derül fény: hogyan jutott a demokratikus pártok tudomására, hogy hónapokkal a Nagy Imre-temetés után (azaz 1989. június 16-a), az ellenzéki kerekasztal-tárgyalások idején, néhány hónappal az első szabad választások előtt az állambiztonsági szolgálat titkosan megfigyeli és lehallgatja az ellenzéki pártok tagjait. A film megmutatja, hogyan működött az állambiztonsági gépezet a rendszerváltás idején Magyarországon Horváth István belügyminisztersége, Németh Miklós miniszterelnöksége alatt. Akik megszólalnak, 1990-ben mind az ügy szereplői voltak: Szikinger István BM kutatási programiroda vezető, Mécs Imre SZDSZ ügyvivő, Végvári József rendőr őrnagy, Lovas Zoltán újságíró, Roszik Gábor parlamenti képviselő, Kőszeg Ferenc SZDSZ ügyvivő, Fodor Gábor ügyvivő, FIDESZ, Finszter Géza BM, Kolláth György BM osztályvezető, Dornbach Alajos ügyvéd, Tamás Gáspár Miklós ügyvivő, SZDSZ. Lásd 116. sz. jegyzet.

¹²³ BM Központi Irrattár Parancsgyűjtemény (Továbbiakban: KI Pgy.) 156. d.

„A Minisztertanács 6000/1975. sz. határozata az állambiztonsági feladatokról
A Magyar Népköztársaság állambiztonsági feladatait az 1974. évi 17. tvr. 12. §-ban kapott felhatalmazás alapján a Minisztertanács az alábbiakban szabályozza:

1. A Magyar Népköztársaság állambiztonsági feladatait a Belügyminisztérium egységes szervezetében a belügyminiszter közvetlen irányításával és alárendeltségében az Állambiztonsági Főcsoportfőnökség látja el a fegyveres erők és fegyveres testületek, az állami, társadalmi, gazdasági szervek és az állampolgárok hatékony közreműködésével.
2. A Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnökségének feladatai:
 - a) *titkos információkat szerezni az imperialista, kapitalista államoknak és a velük együttműködő szervezeteknek a Magyar Népköztársaság érdekeit veszélyeztető politikai, gazdasági, katonai és műszaki tudományos, továbbá kulturális tevékenységéről, valamint hazánk külpolitikai, gazdasági és kereskedelmi érdekeit szolgáló kérdésekről;*
 - b) *intézkedéseket foganatosítani a Magyar Népköztársaság kül- és belpolitikai érdekeinek megvalósítását szolgáló kérdésekben, az ellenséges szervek megtévesztése, tervei végrehajtásának megakadályozása és erőinek bomlasztása végett;*
 - c) *felderíteni, leleplezni, megakadályozni az ellenséges hatalmaknak és szervezeteknek, valamint az országon belüli ellenséges erőknek a Magyar Népköztársaság ellen irányuló terveit, behatolási lehetőségeit, formáit, együttműködésük módját és tevékenységét;*
 - d) *felderítő és megelőző intézkedések rendszerével védelmezni a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, gazdasági intézményeit és állampolgárait, továbbá fegyveres erőit, fegyveres testületeit és rendészeti szerveit, ezek objektumait, személyi állományát, az állam- és katonai titkokat, a kémek, kártevők és más ellenséges elemek tevékenységével, az imperialista hatalmak fellazítási törekvéseivel szemben;*
 - e) *a vonatkozó jogszabályok és határozatok alapján felderítést, ellenőrzést, nyomozást folytatni a bűncselekmények elkövetésével gyanúsítható, illetve az ellenséges magatartást tanúsító külföldi és magyar állampolgárok ügyében;*
 - f) *ellátni a ki- és beutazásokkal, az útlevéltügyekkel kapcsolatos állambiztonsági feladatokat;*
 - g) *biztosítani meghatározott magyar és külföldi vezetők, állam- és kormányfők, kormánytagok személyi védelmét – a BM Kormányőrséggel és más szervekkel együttműködésben;*
 - h) *irányítani, ellenőrizni a minisztériumoknál és országos hatáskörű szerveknél az államtitok védelmét, valamint a rejtjelző munkával kapcsolatos feladatokat;*
 - i) *büntető eljárást kezdeményezni és nyomozást folytatni az állam, a béke és emberiség elleni (Btk. IX., X. fejezet), valamint a politikai jellegű bűncselekményekben.*

3. Az állambiztonsági szervek feladataik végrehajtása során a jogszabályban meghatározott eszközöket és módszereket alkalmazhatnak.

Igénybe vehetik továbbá mindazon törvényes lehetőségeket, amelyek *az állampolgári jogok sérelme nélkül* a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjének védelmét, a fejlett szocialista társadalom építésének biztosítását szolgálják.

4. A Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnökség szervei építik a munkájukat közvetlenül *segítő állampolgárok* széleskörű támogatására;
 - a) kapcsolatot tartanak a feladatuk végrehajtása érdekében az *állami, társadalmi szervek, intézmények, szervezetek és egyesületek vezetőivel*; az adott területtel összefüggő állambiztonsági vonatkozású kérdésekben kölcsönösen segítik és tájékoztatják egymást;
 - b) az önkéntesség megtartásával kialakítják a feladatuk végrehajtásához szükséges *társadalmi kapcsolatokat*;
 - c) az állam, a béke és az emberiség elleni bűncselekményekre utaló minden feljelentést vagy bejelentést *kellő alapossággal* kivizsgálják.
5. A Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnökség működési területét, részletes hatáskörét, alá- és fölérendeltségi viszonyát – az 1974. évi 17. tvr. 11. § (4) bekezdésében biztosított felhatalmazás alapján – a belügyminiszter *parancsokban és utasításokban* szabályozza.
6. A Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnökség szervei együttműködnek a *Honvédelmi Minisztérium Vezérkar Felderítő Csoportfőnökségével*, a meghatározott feladataikat egységes rendelkezések szerint, egymást segítve végzik.
7. A Belügyminisztérium államközi, kormány- és miniszteri megállapodások alapján együttműködik a *szövetséges szocialista országok belügyminisztériumaival*, illetve állambiztonsági szerveivel.
8. A belügyminiszter az állam biztonsága helyzetéről és azzal összefüggő kérdésekről *köteles rendszeres tájékoztatást adni a párt és az állam illetékes vezetői részére*.
9. A Minisztertanács illetékes elnökhelyettese felhatalmazást kap, hogy a jelen határozatban foglalt feladatokkal összefüggésben, az *állam biztonságának védelmében alkalmazható eszközökről és módszerekről* külön utasításban rendelkezzen.

Ez a határozat aláírása napján lép hatályba. Végrehajtásáról a belügyminiszter gondoskodik. Egyidejűleg a 3541/1956. MT. számú határozat hatályát veszti.

Budapest, 1975. június 2.

Lázár György
a Minisztertanács elnöke

Kapják:

Minisztertanács illetékes Elnökhelyettese,
MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztály vezetője,
Belügyminiszter,
Honvédelmi Miniszter,
Igazságügyminiszter,
Legfőbb Ügyész,
Irattár.”

A fenti elosztó ismeretében különösen érdekessé válik az országgyűlés vizsgáló bizottságának később ismertetendő jelentésének azon része, mely szerint az említett alapvető titkos jogszabályokat – elmondásuk szerint – *sem a belügyminiszter, sem az állambiztonságot irányító helyettese nem ismerte*. Galambos Lajos ezt „megdöbbentőnek” nevezte, hozzátéve, hogy „akkoriban a kormányhatározatok jogszabályi erővel rendezhettek el bármit”.¹²⁴

III.

Politikai rendőrség: reform vagy felszámolás?

1. A tizenöt év múltával sem oszló homály leginkább az állambiztonsági szolgálatok szerepe körül tűnik maradandónak. Továbbra is nyitott kérdés, hogy mit is ér-

¹²⁴ GALAMBOS LAJOS: *A magyar polgári nemzetbiztonsági szolgálatok feladatrendszerének tartalmi módosulása a rendszerváltás folyamatában*. Kandidátusi értekezés. Bp., 1997. ZMKA (ZMNE) Kutató Könyvtár 25949. 87. p. (Továbbiakban: Galambos Lajos: Értekezés) 87. p. Mivel mindeddig ez az egyetlen munka törekedett az úgy teljes, szakmai igényű feldolgozására – szerzőjét 2004-ben a Nemzetbiztonsági Hivatal főigazgatójává nevezték ki –, hasznos lehet a minősített iratként kezelt disszertáció szerkezetének megismerése:

I. Bevezetés

1. A tudományos kutatómunkát igénylő probléma meghatározása

2. Munkahipotézisek

II. Módszertani előzmények

1. Miért hiányzik, késik a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységének igényes elméleti feldolgozása?

2. A kutatás módszertanának meghatározása

III. A magyar titkosszolgálatok tevékenységének történeti elemzése

1. Az 1945. előtti időszak magyar gyakorlata

2. A II. világháború befejezése után kialakított állambiztonsági szolgálat jogforrásai és szervezési elvei

3. Az állambiztonsági szolgálatok belső szabályozásának jellemzőiről

4. Az állambiztonsági szolgálat tevékenységének jellemzői a 80-as évek II. felében

5. Az 1987-1989. közötti általános nemzetközi és belpolitikai helyzet főbb jellemzői az állambiztonsági tevékenység szempontjából

6. Az új Alkotmány kodifikációs munkáinak, valamint kihirdetésének következményei a szolgálatok tevékenységére

IV. A rendszerváltás folyamata, hatásai, következményei

1. A Duna-gate ügy

2. A Duna-gate ügy következményei

3. A választásokat követő időszak jelentősebb állomásai a szolgálatok vonatkozásában

4. Magyarország biztonságpolitikájának alakulása, annak nemzetbiztonsági aspektusai

V. Összegzés, következtetések, új tudományos eredmények, javaslatok

tett az állambiztonsági szolgálat – a bukásig vallott – jogállami átrendezés alatt, illetve egyáltalán milyen alternatívái lehettek/voltak a szolgálatok demokratikus átalakításának. A továbbra is a Nemzetbiztonsági Hivatal Központi Irattárában őrzött és így a kutatás elől többnyire elzárt iratok közül egyelőre csak csekély számú dokumentum került – különböző okokból és módon¹²⁵ – nyilvánosságra. Némi segítséget nyújthat viszont az MSZMP álláspontjának viszonylagos ismertsége, az annak változásait megőrző és elérhető dokumentáció.

A '80-as évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy érdemi változásokat csak a többpártrendszer deklarálásával, és az erre épülő szabad választások megtartásával lehet elérni¹²⁶. Az 1988. májusi országos pártértekezlet határozata fogalmazta meg a „*párt vezető szerepére épülő*” *szocialista pluralizmust*.¹²⁷ A politikai rendszer demokratizálását azonban a pártvezetés ekkor még kizárólag az egypártrendszer keretei között képzelte el.¹²⁸ Még 1989 februárjában is többször hallható volt a Központi Bizottság ülésein, hogy az egypártrendszer önmagában nem zárja ki a demokráciát és a jogállamiságot, a pluralizmus kibontakozását ugyanis nem az egypártrendszer, hanem annak „*torz működése gátolta*”.¹²⁹ A többpártrendszer azonnali bevezetését a pártvezetés elutasította. Az indoklás szinte mindig ugyanaz volt: az „*ország nincs felkészülve*” ennek megvalósítására, „*fennáll a veszélye a folyamatok destabilizálódásának, ellenőrizhetetlenné válásának*”.¹³⁰ A Politikai Bizottsági tagok közül többen is úgy gondolták, hogy a „*látszatpluralizmus*”, vagyis az „*egypárti pluralizmus*” fenntartható, és valódi versenyhelyzetet teremtő

¹²⁵ Egyes korai (1990–1991-es) forrásközlések az adott időszak szabályozásának átmeneti hiányosságai folytán kerülhettek nyilvánosságra. Más iratok esetében egyedi visszaminősítések tették lehetővé publikálásukat.

¹²⁶ Az MSZMP javaslata politikai egyeztető fórum létrehozására, illetve Az Ellenzéki Kerekasztal állásfoglalása az MSZMP javaslatáról. In Bozóki András (főszerk.) – ELBERT MÁRTA – KALMÁR MELINDA – RÉVÉSZ BÉLA – RIPP ERZSÉBET – RIPP ZOLTÁN: *A rendszerváltás forгатókönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben*. 1–8. köt. Budapest: Magvető, 1999. Új Mandátum, 2000. (A továbbiakban: *A rendszerváltás forгатókönyve*) I. köt. 229–230. p. és 291–292. p.

¹²⁷ Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989*. Bp. Interart, 1994. 442. o.

¹²⁸ S. Kosztricz Anna – Lakos János – Némethné Vágyi Karola – Soós László – T. Varga György (szerk.): *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 1993. 1–2. (továbbiakban: Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei.) I. köt. 11. p.; 2. köt. 1714. p.

¹²⁹ Lásd pl. Grósz Károly és Kállai Gyula felszólalását a KB 1989. február 10-i ülésén. I. m. 12. és 21. p.

¹³⁰ Közlemény az MSZMP KB üléséről. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989. I. m. 556–558. p. Lásd pl. az MSZMP PB 1989. február 7-i ülésén elhangzott hozzászólásokat. MOL M – KS – 288. f. 5/1051. ö. e. In *Rendszerváltás Magyarországon 1989–1990*. Passim. – „Úgy tapasztalom, egyetértés van abban, hogy a legközelebbi választások, az átmeneti helyzetre tekintettel, még nem lehetnek igazán többpártrendszerű választások. És ebben nincsen semmi ravaszság. Az újjáalakult vagy a most szerveződő pártok ugyanis még nem készek arra, hogy önmagukat definiálják. S így a társadalom sem lehet kész még arra, hogy reális értékítéletet tudjon mondani róluk.” BUDZSÁKLIA MÁTYÁS nyilatkozata a *Népszabadság* 1989. június 15-i számában.

választások csak 1990-es évek után lesznek.¹³¹ A pártokról és a választási rendszer-ről szóló, január 19-én kelt feljegyzésében Fejti György központi bizottsági titkár viszont amellet foglalt állást, hogy *a parlamenti helyeket – lengyel mintára – még a választások előtt el kell osztani*, előre biztosítva az MSZMP többségét.¹³²

Az MSZMP ugyan már korábban is kinyilvánította, hogy szabad választásokat akar; ennek értelmezése azonban alig két hónap leforgása alatt megváltozott.¹³³ Márciusban ez még azt jelentette, hogy előzetes koalíciós megállapodásokon alapuló *kvázi-szabad választások* lesznek, májusban viszont már valódi, a pártok versenyén alapuló választásokról volt szó. Ezt először Nyers Rezső mondta ki a Politikai Bizottság 1989. május 2-i ülésén: „Na most, mit akarhatunk mi, mit akarhatunk? *Nem akarhatjuk ma már az előzetes koalíciót*, sajnos. [...] nem olyan a helyzet. Ha korábban kezdjük, talán még lehetett volna, most már nem megy. Tehát, megmérettető, versengő választások. El kell fogadnunk ezt a tézist.”¹³⁴

A nyilvánosság előtt zajló politikai események mögött ma már felismerhetők azok az elméleti erőfeszítések is, amelyek a pártállami hatalom átmentését, de legalább is lebontása radikalizmusának visszafogását célozták. Az első átfogónak szánt elemzést még 1988 őszén az MSZMP KB Társadalompolitikai Osztálya dolgozta ki, majd ezt követte az a javaslat, amely bekerült az 1988 decemberi KB-ülés elé.¹³⁵ Ekkor született az a döntés, hogy alakítsanak *három* – különböző műhelyekben dolgozó – *munkacsoportot*, s azok dolgozzák ki elképzeléseiket a politikai rendszer megváltoztatásáról, majd a Politikai Bizottság döntse el, hogy a három anyagból melyiket terjesztik a Központi Bizottság elé.¹³⁶ Az egyik munkacsoportot a *Központi Bizottságon* belül *Grósz Károly* pártfőtitkár vezette és *Kövér Árpád* volt a titkára, a másikat – amely a *Társadalomtudományi Intézete* szellemi bázisára épült – *Aczél György* irányította és *Halay Tibor* volt a titkára. A harmadik grémi-

¹³¹ Grósz Károly, a KB 1989. február 10–11-i ülésén: „Felvetődik a kérdés, meddig tarthat az egypártrendszerrel a többpártrendszerre való átmenet időszaka? Erre nagyon nehéz válaszolni, meggyőződésem szerint hosszan tartó folyamat lesz.” *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*. 1. köt. 12. p.

¹³² Lásd KULCSÁR KÁLMÁN: *Két világ között*. Budapest, Akadémiai, 1994, 123. p. – Kulcsár szerint Fejti a pártvezetés uralkodó nézetét képviselte, és még újabb két hónapnak kellett eltelnie, amíg az MSZMP elfogadta a szabad, kompetitív választások gondolatát.

¹³³ 1989 márciusában az MSZMP nyilatkozatot adott ki „Mire törekszik a Magyar Szocialista Munkáspárt?” címmel. Ebben a politikai intézményrendszer korszerűsítésének részeként említi az alkotmányos többpártrendszert és a „szabad választásokat, a koalíció lehetőségét a kormányzásban”. *Népszabadság*, 1989. március 1.

¹³⁴ Idézi KALMÁR MELINDA: Modellváltástól a rendszerváltásig: az MSZMP taktikájának metamorfózisa a demokratikus átmenetben. In *A rendszerváltás forгатókönyve*. 7. köt. 295. p.

¹³⁵ „A párt arra törekszik, hogy az ország sorsáért való felelősségvállalás, a megújuló szocializmus széles bázisán jöjjön létre új nemzeti összefogás a magyar társadalom túlnyomó többségét alkotó haladó gondolkodású emberek, mozgalmak között.” Közlemény az MSZMP Központi Bizottságának üléséről. 1988. december 15. I *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989*. 539. p.

¹³⁶ A munkacsoportokban folyó előkészítő munkákra lásd a Politikai Főiskola akkori rektor-helyettese, Kemény Lászlónak 1994-ben adott interjút. In Bodzabán István – Szalay Antal (szerk.): *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig*. Pelikán, Bp., 1994, passim.

um a *Politikai Főiskolán* alakult meg, Romány Pál rektor, az MSZMP KB tanácsadó testületének az elnöke volt a vezető, Kemény László rektor-helyettes pedig a titkár.

Ez utóbbi műhelyben az átmenet ötféle verzióját vázolták fel. Az első az *egypártrendszer fenntartásának* esélyeivel és következményeivel foglalkozott. Ez az elemzés kimutatta, hogy csupán egyetlen módon lehetne megőrizni a monolit struktúrát – erővel. Ezt azonban a nemzetközi viszonyokból adódó következmények, a várható belső feszültségek, a polgárháborús végkifejletek és az általános emberiességi megfontolások, egyszerűen „civilizációs szintünk miatt is” kivihetetlen, politikailag kalandor, erkölcsileg pedig tarthatatlan lépésnek tartották.¹³⁷

A második tanulmány abból a feltételezésből indult ki, hogy Magyarországon „baráti” *pártok* jönnek létre. Ez olyan modell lett volna, amely azzal számol, hogy „rendszerellenes, a szocialista társadalmi berendezkedést megdönteni akaró politika erők játszanak a fő szerepeket a politika porondján”. Ebben a verzióban *fennmaradt volna az MSZMP vezető szerepe*, de többipártrendszerben, szövetséges politikai erőkkel együttműködve. Ezek a pártok az akkori alternatív szervezetek egy részéből fejlődtek volna ki – a modellkészítők elképzelései szerint.

A harmadik feltételezés a koalíció és az ellenzék parlamenti szembeállítására épült. A „szocializmusellenes erők” itt arra kaptak volna lehetőséget, hogy az Országgyűlésben nyíltan képviselhessék nézeteiket – ellenzékben. A *koalíciós pártok a baloldal vonulatait képviselték volna, megőrizve az MSZMP vezető erejét*, egy demokratikus szocialista berendezkedés megvalósulásával. Amikor ez a verzió készült, az MSZMP taktikáját tekintve az volt a fő dilemma, hogy vajon mennyire bontsa le a saját hatalmát, figyelembe véve a korabeli közvélemény-kutatások adatait is. Ezek szerint ugyanis az MSZMP-nek 34–35 százaléknyi politikai ereje volt 1988 végén, 1989 elején.¹³⁸ Sőt, ez az anyag már azt is feltételezte, hogy majd mindenféle jogi korlátozás nélkül folyik a politikai harc.¹³⁹

A negyedik modell lényege az volt, hogy az MSZMP megmarad, létrejönnek a vele szövetséges pártok, de a politika színtérére lépnek a szocializmussal szemben álló erők is. Itt a hatalom annak a koalíciónak a kezében van, amelyik érdekelt a rendszer megújításában, de *ebben a pártszövetségben az MSZMP már nem tartja meg a vezető szerepét*. Tehát egy baloldali koalíció vezeti majd az országot, de amelyben nincs meg az a hegemoniája az MSZMP-nek, ami az addigi szisztéma alapja volt. Az elemzés szerint ez a szituáció „politikai káoszhoz” vezetett volna. Különösen azért, mivel a többi baloldali párt nem volt megszervezve, az ellenzék pedig gyors megerősödésével, a rendszerváltás továbbvitelével és a demokratikus viszonyok újabb kritikájával „működésképtelenné tette volna az országot”.¹⁴⁰

¹³⁷ Uo. 116. p.

¹³⁸ Lásd A közvélemény 1989-ben. In *Magyarország Politikai Évkönyve, 1990*, i. m. 443. p.

¹³⁹ Kemény László szerint ez lett volna a „legszerencsésebb verzió”. Uo.

¹⁴⁰ Uo. 117. p.

Végül az ötödik verzió lényege: *átadni a hatalmat*. A politikai rendszer teljes liberalizálásával, mindenféle jogi, alkotmányos kötöttség elvetésével olyan szituációt teremteni, amelyben a hatalom a *szocializmust ellenzők* kezébe kerül.¹⁴¹

Érdekes felidézni azokat az 1989 elején készült prognózisokat is, amelyek szovjet elemzések nyomán valószínűsítették a kelet-európai országokban bekövetkező rendszerváltás lehetséges irányait. 1989 februárjában az SZKP KB Nemzetközi Osztálya feljegyzést készített Alekszandr Jakovlev¹⁴² az európai szocialista országokkal való kapcsolatok fő kérdéseiről. A szocialista országok fejlődési irányának néhány potenciális forgatókönyvét kívánták ebben megfogalmazni.¹⁴³

Az egyik lehetséges változat: zökkenőmentes demokratizáció és a szocializmus egy új formájának bevezetése az *uralkodó párt vezetésével*. Eszerint nem lehet kizárni, hogy a kormányzati hatáskörök kérdésében a politikai vezetésnek engedményeket kell tenni, nem lehet kizárni, hogy az önkormányzatiság nagyobb szerepet kap, hogy a politikai életben megnő a súlya a képviselői szervezeteknek, ami a konstruktív ellenzéket tulajdonképpen bevonja a társadalom irányításába, sőt akár a hatalomért folyó küzdelem egyik erejévé teszi őket. Ez a parlamentáris vagy elnöki szocializmus felé vezető út néhány ország (Lengyelország, Magyarország, Csehszlovákia) esetében a Szovjetunió számára kedvező lenne – véli a feljegyzés. Amennyiben a demokratikus változásokat az uralkodó párt kezdeményezi, igen komoly esélye lenne arra, hogy a belső stabilitás megmarad, illetve, hogy a szövetségeik irányában meglévő kötelezettségeiknek továbbra is eleget tesznek.

Egy másik lehetséges scenárium esetén a „reaktív változás” a meghatározó. Ez az addig történtek közvetlen folytatása volna úgy, hogy egy „mini-válság” után az uralkodó párt újabb és újabb engedményeket tenne. Ez a forgatókönyv – a szovjet megfigyelők szemszögéből – lehetővé tenné a „legrosszabb” – a politikai földcsuszamlás – elkerülését, ám végső soron a „politikai élet periferiájára” taszítaná a pártot, erősítené a pesszimizmust, a kételkedést a szocializmusban, „egyre mohóbb követelésekre sarkallná az ellenzéket”, és fokozatosan fölkészítené a társadalmat a *szocializmus kereteiből történő kilépésre*. Egy ország átalakulása a tradicionális vegyes gazdaság és a korlátozás nélküli politikai játéktér irányában nem feltétlenül eredményezi azt, hogy a szövetségeik felé fennálló kötelezettségeikről megfelelkezzenek, de annyi az adott ország külpolitikai orientációját intenzív politikai csatározás terepévé alakítaná át.

Végül a Nemzetközi Osztály kutatói szerint elképzelhető egy harmadik út is: „a társadalom irányításának jelenlegi rendszerét megőrizni, a tömegek társadalmi

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Jakovlev, Alekszandr: 1986-tól az SZKP KB tagja, a tömegtájékoztatásért felelős titkára. 1987-től PB-tag. 1990–91-ben Gorbacsov tanácsadója.

¹⁴³ Az SZKP KB Nemzetközi Osztályának feljegyzése Alekszandr Jakovlev részére: Az európai szocialista országokkal való kapcsolatok fő kérdéseiről 1989. február. Közli: Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel*. 1956-os Intézet. Bp., 2000. 248–249. p.

és politikai aktivitását elnyomni”.¹⁴⁴ Ennek a forgatókönyvnek az a legfontosabb jellegzetessége, hogy nyíltan „konzervatív cselekvési tervre” épülne, *korlátozott reformokat* eredményezne, leginkább csak a gazdaságirányítás területén, és a szovjet peresztrojka aktív elutasításával érne fel. Ez az irány azt is jelentené, hogy a jövőben nem lehetne kizárni egy adott válsághelyzet erőszakos megoldását sem, mely akár a társadalmi feszültségek kirobbanásával is együtt járhat, aminek kiszámíthatatlan következményei lennének az adott ország belpolitikájára és külpolitikájára egyaránt. Egy ilyen válság legfontosabb kiváltó oka az lehet, hogy a lakosság elégedetlensége az egyre rosszabb gazdasági helyzet és a romló életszínvonal miatt fokozódik.

Az általános kelet-európai körképen túl egy további elemzés külön kitér az egyes országok átalakulás prognózisára.¹⁴⁵ Először Magyarország „legvalószínűbb” forgatókönyvét vázolja fel: „Radikális reformok a gazdaság állami szektorában, az ipar és a mezőgazdaság részleges reprivatizációja, piaci viszonyok alapján működő vegyes gazdaság kialakulása. Az ország szorosabb intézményi kapcsolatot épít ki az Európai Unióval, esetleg az EFTA-val, erősödik az együttműködés Ausztriával. *A többpártrendszer bevezetésével fokozatosan visszaáll a parlamenti demokrácia.* Az elkerülhetetlenül hanyatló KGST-kapcsolatok és a formális VSZ-tagság mellett egyre inkább a semlegesség kerül előtérbe, és kialakulhat egy Duna-menti Föderációt szorgalmazó mozgalom, amennyiben az ötletet támogatják a szomszéd országok is.” A feljegyzés ennek feltételei között megjegyzi: a Magyar Szocialista Munkáspárt, ha reformista szárnyának helyzete jelentősen megerősödik a vezetésben és a párt egészében, magához ragadja a kezdeményezést a társadalmi, gazdasági és politikai struktúrák átalakításában; fokozatosan koalícióra lép a szociáldemokrata mozgalommal (ami nem zárja ki a párttagok jelentős részének átlépését a szociáldemokratákhoz vagy a párt békés kettéválását). Ha más pártok befolyása növekszik is rövid távon, az események nagy valószínűséggel a fenti, első forgatókönyv egy változata szerint alakulnak, hiszen egyik mozgalom sem tehet szert akkora erőre és befolyásra, mint az MSZMP reformkörei és a szociáldemokrata beállítottságú erők.

A másik forgatókönyv egy „pesszimista” változatot ismertet: „Engedményeket tesznek a párt konzervatív szárnyának, mely közép- és alsó szinten erős pozíciókkal rendelkezik. Megkísérlik minimalizálni a hagyományos sémától való eltérést. Következetelenül és kompromisszumokkal hajtják végre a reformokat. Nő a gazdasági és társadalmi feszültség. Tovább csökken az életszínvonal, a sztrájkmozgalom kiszélesedik, a szakszervezetek átpolitizálódnak. Előfordulhat a külső adósság-csőd bejelentése, romlik a viszony a hitelezőkkel, köztük a nemzetközi monetáris-pénzügyi intézményekkel. Akadályokat gördítenek az ellenzéki pártok és mozgalmak legális kifejlődésének útjába. *Elhalasztják a parlamenti választásokat.* Az MSZMP jelenlegi vezetésében tovább csökken a reformszárny ereje, illetve

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szocialista Világrendszer Intézetének feljegyzése Alekszandr Jakovlev részére: A Kelet-Európában zajló változások és hatásuk a Szovjetunióra, 1989. február. In *Gorbacsov tárgyalásai*. I. m. 268–269. p.

gyengül a párton és az államapparátuson belüli támogatóinak pozíciója. Csökken az MSZMP választási esélye (egészen a választások esetleges elvesztéséig). Az alternatív politikai erők veszik át a kezdeményező szerepet. Ennek eredményeképpen újra elkerülhetetlenné válnak a radikális reformok, csakhogy ezúttal egy új, gazdasági és politikai szempontból kedvezőtlenebb helyzetben.”

Bár az első forgatókönyv megvalósulását Moszkvában nem tartották teljesen elképzelhetetlen, mégis úgy vélik, hogy egy, az első és a második forgatókönyv elemeit egyaránt tartalmazó, „felemás megoldásnak” kedvez a helyzet. A belpolitikai helyzet elkerülhetetlen súlyosbodása ebben az esetben az első forgatókönyv irányában mozdíthatja el az eseményeket, vagy növeli a második, „pesszimista” forgatókönyv bekövetkezésének esélyeit.

Azt már „belső használatra” említik a szakértők, hogy „alapos elemzésnek kell alávetnünk a kelet-európai szovjet nagykövetségeken folyó munkát, ami bizonyos esetekben a nagykövet vagy egyes diplomáciai vezetők leváltását eredményezheti, ha tevékenységük ellentétes megújult külpolitikai érdekeinkkel. Különös figyelmet kell szentelni az azokban az országokban dolgozó kádereinknek, ahol a feszültségek fokozódására vagy kirobbanására kell számítani. (...) Rendkívül fontos megváltoztatni hírszerzési politikánkat a kelet-európai szocialista országokban zajló eseményeket illetően. Objektív jelentésekre van szükség, amelyek megmagyarázzák és megindokolják ezeket az eseményeket, mert ezen az információn alapszik saját gazdasági és politikai reformintézkedéseink igazolása.”¹⁴⁶ A történetek végül nem a szovjet előrejelzések szerinti „optimista forgatókönyvet” realizálták, a „pesszimista változat” valósult meg.

A politikai átmenet iménti alternatívái, ha explicite nem is részletezték az állampárt erőszakszervezeteinek, benne az államvédelmi szervek átalakításának esélyeit, valójában minden hatalomelemzés megkerülhetetlen kérdése ez volt. Mégis, a hivatalos párt dokumentumok, a szaktárcáknál illetve az Igazságügyi Minisztériumban készült tervezetek¹⁴⁷ 1989 nyaráig nem tartalmaztak a fegyveres erőkre, a rend-

¹⁴⁶ Uo. 279. p.

¹⁴⁷ 1988–1989-ben az alkotmányozás vonatkozásában az alábbi fontosabb munkaanyagok készültek:

– A Magyar Népköztársaság alkotmányának szabályozási koncepciója. Igazságügyi Minisztérium, 1988. november 30. In Kilényi Géza (szerk.): *Egy alkotmányelőkészítés dokumentumai. Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására, 1988–1990.* Államtudományi Kutatóközpont, Bp., 1991. p. I. köt.

– *Magyarország alkotmánya – szabályozási koncepció.* Igazságügyi Minisztérium, 1989. január 30. Az MSZMP Központi Bizottsága 1989. február 20–21-én megtartott ülése jegyzőkönyvének 2. sz. függeléke. In *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1993. 1. köt. 409–439. p.; valamint Országgyűlési Irattár és Levéltár *Országgyűlési Irományok, 1985–1990.* országgyűlési ciklus, 141–200. jelzetű kötet.

– Törvénytervezet az alkotmány módosításáról. Igazságügyi Minisztérium. *Magyar Hírlap,* 1989. május 10., valamint Országgyűlési Irattár és Levéltár *Országgyűlési Irományok, 1985–1990.* sz. országgyűlési ciklus, 141–200. jelzetű kötet.

őrségre vonatkozó konkrét, nyilvános szabályozási javaslatokat. (Nem tekinthető ilyennek az MSZMP KB 1988. decemberi határozata sem, amely „A kormányzati munka korszerűsítése”-vel foglalkozva a fegyveres erők vonatkozásában tulajdonképpen csak a nómenklatúra újraszabályozásával törődött.¹⁴⁸)

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások I/6-os – az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésével foglalkozó – munkabizottság MSZMP-s részvevője (az Igazságügyi Minisztérium részéről Holló András) az 1989. augusztus 2-i ülésen először (és utoljára) tett átfogó javaslatot az Alkotmánynak a fegyveres erőkkel foglalkozó új, IV. fejezettel történő kiegészítésére.¹⁴⁹ 1989. szeptember 1-

– Törvényjavaslat az Alkotmány módosításáról. Igazságügyi Minisztérium, 1989. május 29. MOL P. 2117. 11. d., 272. i. sz.; Országgyűlési Irattár és Levéltár *Országgyűlési Irományok*, 1985–1990. sz. országgyűlési ciklus, 201–250. jelzetű kötet.

Ezt követően egy 1989. augusztusi tervezetben bukkan fel a rendőrségre történő utalás: „Rendkívüli állapot idején a fegyveres erők és a rendőrség külföldi vagy országon belüli alkalmazásáról, valamint a külön törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések bevezetéséről a Honvédelmi Tanács dönt.” Törvényjavaslat az Alkotmány módosításáról 1989. augusztus 21. 19/B. § (1). Géppel írt tisztázat fénymásolata. Somogyvári István megőrzésében. Lásd Révész Béla (szerk.): Az alkotmányozás dokumentumai. In *Jogtár. A rendszerváltás forгатókönyve*. CD-ROM. Új Mandátum, Bp., 2000.

¹⁴⁸ Az MSZMP Központi Bizottsága 1988. december 15-i ülésén Németh Miklós miniszterelnöknek „A kormányzati munka korszerűsítése” című előterjesztése nyomán határozatot hozott a fegyveres erők eddigi pártirányításának kormányfelügyelet alá helyezéséről. Ugyanakkor a káderhatásköri lista vonatkozásában csak az 1989. május 8-i határozat helyezte hatályon kívül az MSZMP KB-nak az 1988. július 13-14-én elfogadott hatásköri listáját. Addig az időpontig tehát az MSZMP Politikai Bizottságának előzetes állásfoglalásától függött a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke, a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnokának magyar helyettese, a BM Kormányőrség parancsnoka, a BM Határőrség országos parancsnoka kinevezése és felmentése. Idetartozik az is, hogy a Politikai Bizottság ugyanezen jogosítványát gyakorolta a Munkásőrség országos parancsnokának helyettesei vonatkozásában, míg a parancsnok illetve a honvédelmi miniszter kinevezésével kapcsolatosan a Központi Bizottság foglalt állást. Lásd T. Varga György – Szakadát István (szerk.): *Íme, a nómenklatúrák! Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. Társadalmi Szemle*, 1992. 3. sz.

¹⁴⁹ Az MSZMP tárgyaló delegátusa a következő javaslatot terjesztette a munkabizottság elé:
Az Alkotmány az alábbi IV. fejezettel egészül ki, és egyidejűleg a jelenlegi IV-X. fejezet számozása V-XI. fejezetre változik:

IV. fejezet

A fegyveres erők

40/A. § A fegyveres erők feladatai:

a.) a Magyar Népköztársaság területének, függetlenségének, alkotmányos rendjének, valamint békéjének védelme a belső és a külső támadással szemben.

b.) az államhatárok őrzése

c.) a nemzetközi szerződésekben folyó katonai kötelezettségek teljesítése,

d.) a honvédelem szempontjából fontos létesítmények őrzése és más hátszágvédelmi feladatok ellátása,

e.) közreműködés a polgári védelem feladatainak ellátásában,

f.) segítségnyújtás elemi csapás vagy más közveszély esetén,

g.) közreműködés kiemelkedő fontosságú népgazdasági feladatok végrehajtásában, valamint h.) részvétel az ifjúság nevelésében.

40/B. § (1) A Magyar Népköztársaság nem kezdeményez támadó célú hadi tevékenységet.

én a Politikai Intéző Bizottság javasolja a Központi Bizottságnak, hogy a békés politikai átmenet jogi kereteit alapvetően három törvénytervezet foglalja össze. Ezek az alkotmánymódosításról, a pártok működéséről és gazdálkodásról, valamint az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvényjavaslatok. A törvénytervezetekhez több megjegyzést fűzött a Politikai Bizottság. Javasolta, hogy az alkotmánymódosítás során – még az új alaptörvény elfogadása előtt – a békés politikai átmenet szempontjából lényeges változtatásokat el kell végezni. Ezek közül – politikai jelentősége miatt – kiemelte: „garanciális jelentősége van annak, hogy a *fegyveres erők és a rendőrség alkotmányos szabályozást* kapjanak”¹⁵⁰

Az MSZMP Központi Bizottság tulajdonképpen csak utolsó¹⁵¹, az 1989. szeptember 12–13-i ülésén tűzte napirendre a fegyveres erők és testületek kérdését, akkor is a „pártstruktúra módosításának” vonatkozásában.¹⁵² Ezt követően a Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter által szeptember 22-i keltezéssel benyújtott alkotmánymódosító javaslat csupán azt rögzítette¹⁵³ – és ezt fogadta el 1989. október 18-án az Országgyűlés – hogy „a rendőrséggel és az állam biztonságával összefüggő részletes szabályokat *alkotmányerejű törvény* határozza meg”.

(2) *A fegyveres erők – az érvényes nemzetközi szerződésen alapuló hadgyakorlat, illetőleg az Egyesült Nemzetek Szervezete felkérésére végzett békefenntartó tevékenység kivételével – csak az Országgyűlés előzetes hozzájárulásával léphetik át az államhatárokat.*

(3) *A fegyveres erőket az alkotmányos rend védelme érdekében kizárólag az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően kihirdetett rendkívüli állapot idején lehet felhasználni, amennyiben a fegyveres testületek alkalmazása nem elegendő az alkotmányos rend megdöntésére vagy a hatalom erőszakos úton való megszerzésére irányuló fegyveres támadás elhárítására.*

(4) *A fegyveres erők irányítására – ha érvényes nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik – az Alkotmányban és külön törvényben foglalt felhatalmazás keretei között az Országgyűlés, a köztársasági elnök, a Honvédelmi Tanács, a Minisztertanács és az illetékes miniszter jogosult.*

40/C. § *Érvényes nemzetközi szerződés eltérő rendelkezése hiányában az ország területén idegen fegyveres erők tartós jelleggel csak az Országgyűlés előzetes hozzájárulásával állomásozhatnak.*

40. D. § *A fegyveres erőkre vonatkozó részletes szabályokat törvény állapítja meg.*

Az Alkotmány 19. §-ának (3) bekezdése a következő m.) ponttal egészül ki:

m.) dönt a fegyveres erők külföldi vagy országon belüli alkalmazásáról [40/B. § (2) és (3)

bek.]

Az Alkotmány 24. § (3) bekezdésének helyébe a következő rendelkezés lép:

(3) *Az Alkotmány megváltoztatásához, valamint a 19. § (3) bekezdésének g.) és m.) pontjában meghatározott döntéshez az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges” A rendszerváltás forgatókönyve. 6. kötet. 631–632. p.*

¹⁵⁰ Az MSZMP Központi Bizottsága 1989. szeptember 1-jén megtartott ülése jegyzőkönyvének 3. sz. függeléke. In *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*. 2. kötet. 1544–1545. p.

¹⁵¹ Ezt követően az MSZMP Központi Bizottsága már csak 1989. szeptember 25-én ült össze, amely a pártszakadáshoz vezető, 1989. október 6–9-e között megtartott kongresszus előkészítésével foglalkozott.

¹⁵² Lásd *Az MSZMP KB. 1989. évi jegyzőkönyvei*. I. m. 2. kötet. 1696–1704. p.

¹⁵³ Törvényjavaslat az Alkotmány módosításáról 1989. szeptember 22. MOL P. 2117. 11. d., 281. i. sz.; továbbá Országgyűlési Irattár és Levéltár *Országgyűlési Irományok*. 1985–1990. sz. országgyűlési ciklus. 251–300. jelzetű kötet.

Látható tehát, hogy a politikai hatalom nyilvánosan nem kívánt állást foglalni az államvédelmi szervek további sorsára vonatkozóan sem az állampárt politikai, sem pedig az államapparátus szakértői tevékenysége szintjén. Mindez egyáltalán nem azt jelentette, hogy sem koncepció, sem program, sem törvénytervezet ne született volna az egyik legfontosabb hatalmi kérdést illetően. Sokkal inkább arról volt szó, hogy a nyilvánosság tágabb, de még a tárgyalási folyamatok szűkebb résztvevői körét is ki kívánták rekeszteni az előkészítő munkákból, egyben meghatározatlan távlatokba helyezni a „az állam biztonságával összefüggő részletes szabályok” meghozatalának időpontját. Kőszeg Ferenc nem zárta ki annak lehetőségét, hogy az 1989 nyarán nagy nyilvánosságot kapott munkásörség-vita¹⁵⁴ tulajdonképpen az állambiztonság átszervezésének elkerülhetetlenségéről volt hivatva elterelni a figyelmet: „Abban az I/6-os bizottságban¹⁵⁵, amelynek én is tagja voltam, az volt a fő cél, hogy megértessük, hogy márpedig a munkásörséget jogutód nélkül fel kell számolni, és nem szabad elfogadni azt a javaslatot, aminek az elfogadására az MDF akkoriban hajlott, azaz Pozsgay Imre javaslatait, hogy a munkásörség alakuljon át nemzeti gárdává. Ez volt az érdeklődésünk homlokterében és ennek következtében *nagyon keveset foglalkoztunk az állambiztonsági szervezettel*. Utólag azt mondom, hogy hibásan, tévesen.”¹⁵⁶

A Duna-gate-ügy kirobbanása utáni egymásra mutogatás során kormányzati oldalról több ízben az ellenzéket kívánták felelőssé tenni azért, hogy a kérdés a háromoldalú tárgyalásokon szóba sem került¹⁵⁷ valamint hogy akadályokat gördítettek az állambiztonsági törvény megalkotása elé, illetve kivették a sarkalatos törvények sorából.¹⁵⁸ A háromoldalú tárgyalásokról 1989. június 10-én aláírt megállapodás azonban *a sarkalatos törvény körébe eredetileg sem vette fel az állambiztonsági szabályozás kérdéskörét*. Súlyosabb viszont az a bizonyíték, amely éppen a kormánypárt felelősségét támasztja alá a kérdés negligálásában. Kiderült ugyanis, hogy 1989. június elején, tehát még a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások előtt a Belügyminisztérium követelményként megfogalmazta: „egyrészt az állambiztonság működése, eszközei legyenek ellenőrizhetők, másrészt mint sarkalatos törvény *az Alkotmány elfogadása utáni időszakban* történjen tárgyalásuk”.¹⁵⁹ Ráadásul az ek-

¹⁵⁴ Sajtóhírek szerint a munkásörség mint költségvetési üzem, az alapítása óta kapott 9 milliárd 588 millió forintot folyamatosan különböző vállalkozásokba fektette, így például 1989. július 1-től a Club Tomajba, vagy a Kelen Tours Kft.-be; illetve azt tervezte, hogy különböző vállalkozásokat hoz létre a járműjavítás, az oktatás, a szállítás, a lapterjesztés területén is. és tudni lehetett, hogy fontolgatja takarékbetétekkel foglalkozó cég alapítását, valamint egy magyar-osztrák vállalkozás keretében (vadász)fegyverek kereskedelmét is. Lásd A munkásörség Club Tomaja. *Népszabadság*, 1989. szeptember 13.

¹⁵⁵ A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások I/6-os számú munkabizottsága foglalkozott az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésének kérdéseivel.

¹⁵⁶ KŐSZEG FERENC: A magyar átvilágítási törvény és a Történeti Hivatal tapasztalatai. In Halmai Gábor (szerk.): *Ügynökök és akták. Nemzetközi konferencia az átvilágításról és az állambiztonsági iratok sorsáról*. Soros Alapítvány, Bp., 2003.

¹⁵⁷ Lásd: 54. sz. jegyzet.

¹⁵⁸ Lásd: 55. sz. jegyzet.

¹⁵⁹ GALAMBOS LAJOS: *Értekezés*, 55. p.

kor készült törvényalkotási terv tanúsága szerint az ilyen jellegű tárgyalásokat még utólag sem ütemezte be a törvényelőkészítésért felelős Belügyminisztérium.¹⁶⁰ Ezért sem állja meg a helyét az a vád – amelyet pl. Horváth István fent ismertetett lemondó beszédében is hangsúlyozott –, miszerint a minisztérium és az MSZMP ajánlataival szemben az ellenzék szorította volna ki a sarkalatos törvények köréből az állambiztonsági szervek átalakításának kérdését.

2. Az állambiztonsági szolgálatok számára természetesen mindebből csak annyi lehetett fontos, hogy tevékenységi irányukat, célcsoportjaikat, ellenségeképüket megerősíti vagy éppen módosítja a politikai vezetés. Ebből a szempontból viszont – amint a korábbiakban láthattuk – a „társadalomra veszélyes ellenséges személyek kiválasztásáról és ellenőrzéséről” szóló 1982-es belügyminiszter-helyettesi parancs 1989 végéig stabil és változatlan ellenséggéppel szolgált a III. Főcsoportfőnökségnek – a rendszerváltás idején is.¹⁶¹ Az MSZMP Politikai Bizottságának az ellenséges–ellenzéki csoportokról szóló 1986. július 1-jei titkos határozata 1989-ben is érvényes volt.¹⁶² Ez a tény viszont megkérdőjelezte annak a kijelentésnek az őszinteségét, amit akkoriban a hatalom – elsőként az MSZMP Központi Bizottsága az 1989. február 10–11-i ülésén (majd később egyre gyakrabban)¹⁶³ – a többpártrendszer keretei közötti demokratikus hatalomgyakorlásra való békés átmenettel összefüggésben hivatalosan és nyilvánosan deklarált.¹⁶⁴

Ennek az egységes és az állambiztonsági szervek szempontjából megbízhatóan alkalmazható ellenséggéppnek általános érvényét és legális pozícióját ingatta meg elsőként az 1989. január 10-én elfogadott *egyesülési*,¹⁶⁵ illetve a *gyülekezési* jogról

¹⁶⁰ Lásd: 50. sz. jegyzet.

¹⁶¹ Belügyminiszter-helyettes 9/1982. sz. parancsa társadalomra veszélyes ellenséges személyek kiválasztásáról és ellenőrzéséről. BM 24/9/1982. Első közlés Modor Ádám: *A titok meg a nyílja*. Kairosz, Bp., 2004. 188–197. p.

¹⁶² MOL M-KS 288. f. 5./972. ő. e.; Idézi Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék. (1968–1988) Dokumentumok*. Budapest, T-Twins, 1995.: E kiadvány tévesen jelöli meg további forrásként az Irodalmi Újság 1987. 3. számát. (Ebben a számban ugyanis a „Javaslat a nyilvánosság reformjára” című dokumentum szerepel.) Helyesen: 1987. 2. sz. Az Irodalmi Újság jegyzete megemlíti: „Az itt közölt, szigorúan bizalmas pártdokumentumot Magyarországról juttatták el az Irodalmi Újsághoz”.

¹⁶³ Lásd Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása. A politikai rendszer reformjának néhány időszzerű kérdéséről. (Tervezet). *Népszabadság*, 1989. február 16. A kerekasztal-tárgyalások megindulásához talán szerencsésen járult hozzá a meghozott döntések Szigorúan titkos! minősítése, hiszen ennek híre joggal növelte volna tovább az MSZMP-vel szembeni bizalmatlanságot.

¹⁶⁴ 1989-ben is megfontolásra méltó maradhatott az a szerkesztőségi kommentár, amely a Politikai Bizottság fenti határozatának említett, az Irodalmi Újságban történt 1987-es publikálását követte. Ebben Méray Tibor kifejtette: [A Politikai Bizottság] *Szavakban ugyan „elsődlegesen politikai módszerekkel” történő fellépést hirdet, a politikai munka javításáról, a jobb pártmunkáról, a pártegység erősítéséről beszél (mintha ezekkel a frázisokkal bármit is el tudna érni), de ténylegesen tervbe vett intézkedései mind adminisztratív, hatósági, büntető jellegűek*. *Irodalmi Újság*, i. m. 14. p.

¹⁶⁵ Említesre méltó, hogy már-már ellenzéki hevülettel tette bírálat tárgyává egy rendőr százados tanulmánya az 1988 végén még csak tervezet szintjén létező egyesülési törvényt. Arra az anomáliára hívta fel a figyelmet, amely 1989 elején tartós vita tárgya lett. *A jogszabály-előkészítők (...) azt állítják, hogy e jogok gyakorlása nem sértheti az állam biztonságát. (...) E jogok gyakorlásának kritériu-*

szóló törvény. Két hónappal korábban még évtizedes rutinnal kezelték az eseményeket. Az 1988. november 15-i nemzetközi „Románia Nap”-ra, a brassói munkásmegmozdulás első évfordulójára tizenöt szervezet szolidaritási tüntetés megtartását kezdeményezte a Román–Magyar Szolidaritási Parknál, ahonnan Románia budapesti nagykövetsége elé kívántak vonulni. November 9-én a hatályos BM-rendeletnek megfelelően bejelentették a tüntetést. A tüntetés meghirdetett útvonalát a rendőrség lezárta, a nagykövetség épületét körülvette. A tüntetőket eltérítette az eredeti útvonalról, majd erőszakos fellépéssel megakadályozta a továbbhaladást; hat személyt előállítottak.¹⁶⁶ A brutális rendőri erőszak alkalmazása a hatályos jogrendszer szerint legitim volt, a tömegosztatás szabályszerűen történt.¹⁶⁷ 1989 elején viszont olyan törvényi helyzet jött létre, amely szerint szűk kivételektől eltekintve „a közterületen tartandó rendezvény – a bejelentés megtétele után – minden további intézkedés nélkül megtartható.”¹⁶⁸

A hagyományos ellenségkép eróziója azzal folytatódott, amikor a büntető törvénykönyvnek az Igazságügyi Minisztérium által javasolt módosítása nyilvánosságra került. Ennek hivatalos indoklása ugyanis a következőket tartalmazta: „A hazánkban zajló társadalmi politikai átalakulás, a jogállami garanciák következetes megteremtésének igénye szükségessé teszi az *állam elleni bűncselekmények szabályozásának felülvizsgálatát*. Ennek terjedelmére és időpontjára két megoldás merült fel: a) az állam elleni bűncselekmények teljes körének felülvizsgálatára az új alkotmány elfogadását követően kerüljön sor. Ennek az az indoka, hogy az állam elleni bűncselekmények jogi tárgya az alkotmányban rögzített elvekhez és intézményekhez kapcsolódik; b) a felülvizsgálatot *haladéktalanul* el kell végezni, annak érdekében, hogy a büntetőjogi szabályozás ne válhasson a demokratikus fejlődés, az emberi jogok és az állampolgári szabadságjogok kibontakozásának gátjává. E két megoldási lehetőséget vizsgálva arra a következtetésre kell jutni, hogy az állam elleni bűncselekmények szabályozásának felülvizsgálatával nem lehet várni az új alkotmány létrehozásáig. Törvényességi szempontból nem tartható fenn, hogy a *hatályos jog* ugyan *lehetőséget ad a jelenlegi alkotmányhoz kapcsolódó politikai-társadalmi gyakorlat kereteit túllépő folyamatok résztvevőinek büntetőjogi felelősségre vonására*, de erre a bűnüldöző szervek toleranciája folytán nem kerül sor;

maként felsoroltakat egyenként vizsgálva az állam biztonságának a fogalma látszik a legkevésbé megfoghatónak. Ezen az alapon tiltani lehet egy sor, egyébként veszélytelen magatartást, amelyeket a hatalom veszélyesnek minősít. Nem kétséges ugyanis, hogy az állam biztonságára való veszélyes magatartás megállapítása az államhatalmat gyakorlók aktuális nézetein alapul. BENCsik ATTILA: *Többpártrendszer? Belügyi Szemle*, 1988. 12.

¹⁶⁶ Lásd Memento Brassói Beszélő. 25. 1988. 3. sz.

¹⁶⁷ Lásd Segédlet a csapaterővel megoldandó karhatalmi feladatok végrehajtására. Idézi Szabó Máté: A tüntetések rendőri kezelésének normái a Kádár-rendszerben (1957–1989) [a Tartalomjegyzékben: Tüntetések a Kádár-rendszerben: történeti vázlat címmel] In Szabó Máté – Dominique Wisler (szerk): Tüntetés, rendőrség, demokrácia. Budapest: Villányi úti könyvek. 1999. 147–148. p.

¹⁶⁸ Indoklás a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatához. Magyar Közlöny. 1989. 5. sz. 101. p.

ennek ugyanis nincs jogi biztosítéka. Ezért a Minisztertanács elrendelte az állam elleni bűncselekmények felülvizsgálatának gyorsítását.”¹⁶⁹

A zavart fokozta, hogy *a jogforrási hierarchia az állambiztonsági szervek vonalán szinte megfordult*: az elhárító munka részesei közvetlenül a rájuk vonatkozó parancsokat hajtották végre, ehhez kellett magukat tartaniuk. Így a magasabb belügyi normák bonyolult rendszerét – tájékoztató, közlemény, körlevél, állásfoglalás, elvi állásfoglalás, irányelv, belügyi iránymutatás, ügyrend, szabályzat, intézkedés, parancs, miniszteri utasítás¹⁷⁰ – általában annyiban tekintették tevékenységük szabályainak, amennyiben ezeket felettesük oktatás formájában ismertette, vagy ezek betartására utasította őket. Még távolibbak voltak azonban a „külső” jogrendszer rendelkezései, amelyek többnyire csak a belügyminisztériumi normák közvetítésével jutottak el az állambiztonsági szervek munkatársaihoz.¹⁷¹

Az állambiztonsági csoportfőnök napi gyakorlatában érzékelhette a konfliktust: „Új pártok, szervezetek alakultak. A Szabad Kezdeményezések Hálózata SZDSZ-szé, a lakiteleki értelmiségi csoport MDF-fé alakult, a Fidesz is színre lépett, az FKGP újrászerveződött, Néppárt, Liga Demokrata Párt... egymás után. *A parancsok szerint mindez állambiztonsági feladat lett volna.*”¹⁷²

Az állambiztonság szabályozása tehát jogi szempontból és gyakorlatilag – a normális tagoltságon túl – több szintre szakadt. A felsőszintű politikai és állami vezetés szándékát a politika makroszférájának az eseményei befolyásolták, és ez a vezetés a nyilvánosság előtt a demokratikus átalakulás békés útja reprezentánsának mutatkozott. A Belügyminisztérium vezetése – pártjöváhhagyással – igyekezett a politikai változásokkal lépést tartani, még azon az áron is, hogy a miniszterhelyettesi gárdát nyár elején lecserélték, köztük a III/III-as főcsoportfőnököt is.¹⁷³ Operatív szinten az állambiztonsági szervek működésének legfontosabb motívuma viszont a közvetlen vezetés parancsainak realizálása maradt, még ha esetleg az ötvenes évekből megmaradt intézményi háttere is volt ezeknek az intézkedéseknek.¹⁷⁴ A

¹⁶⁹ A Büntető Törvénykönyv módosítása. Az Igazságügyi Minisztérium tervezete. (Magyar Nemzet, 1989. május 31.) Az Országgyűlésnek beterjesztett javaslatot – tekintettel a megkezdődött politikai egyeztető tárgyalásokra – a kormány kezdeményezésére az Országgyűlés levette nyári ülészakájának napirendjéről. A tárgyalások során a politikai munkabizottságok közül az I/4. számú foglalkozott a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosításának elveivel. A vita központi témáját éppen a politikai bűncselekmények újra szabályozása jelentette. Lásd *A rendszerváltás foratókönyve*. 6. köt. passim, különösen 65–68. sz. dokumentumok.

¹⁷⁰ Lásd A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 21/1978. számú utasítása a jogszabályok, a belügyi rendelkezések, a belügyi iránymutatások kiadásáról és az előterjesztés előkészítéséről. BM KI Pgy. 194. d. 10-21/21/1978.

¹⁷¹ Lásd DOBOS ÁGNES: A parancs szerepe az irányításban. *Belügyi Szemle*. 1986. 7.

¹⁷² HORVÁTH JÓZSEF: *A „kisértet” fogságában*. Zingen, Bp., 1991. 258. p.

¹⁷³ Az állambiztonsági főcsoportfőnökségért felelős miniszterhelyettes 1989. április 30-ig Harangozó Szilveszter, május 1-jétől Pallagi Ferenc volt.

¹⁷⁴ Egy 1990-ben hatályon kívül helyezett – tehát 1989-ben még hatályos – parancs értelmében az új jogszabályok hatálybalépése nem érinti azoknak a korábban kiadott rendeleteknek, parancsoknak, utasításoknak, szabályzatoknak a hatályát, amelyek a rendőrségről szóló 1955. évi 22. sz. tvr. felhatalmazása alapján kerültek kiadásra. Lásd A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 20.

főcsoportfőnök 1989. augusztus 15-én, november 6-án, 21-én és december 6-án írásos emlékeztetőket, majd körlevelet adott ki, amelyekkel – szavai szerint – a „jogállamiságba való átmenetet” akarta előmozdítani, de – tette hozzá – „az érvényes jogszabályokból álló évtizedek alatt felépített akadályt nem háríthattam el”.¹⁷⁵

Közben pedig folytak a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások, ahol négy munkabizottság tárgyalásai is – bár mindvégig csak közvetve – érintették az állambiztonsági szervek tevékenységét.¹⁷⁶ Az őszi MSZMP–MSZP szakadásig 80%-os párttagságú Országgyűlés úgy érezte, hogy a szuverenitását korlátozó *kerekasztal-tárgyalások foglyává vált*, bár olykor – nem kis részben az MSZMP/kormány sugallatára – a megállapodásoktól eltérő módosító javaslatokkal alakította át a tárgyalásokon megszületett konszenzust. Az állambiztonság vonatkozásában olykor interpellációk szintjén közeledtek a képviselők e kérdéshez, de a fegyveres erők alkotmányjogi helyzetének rendezését a parlament végül a Nemzeti Kerekasztal megállapodásában rögzített szándékok jóváhagyásával fogadta el.¹⁷⁷

Hogyan próbált 1989 nyarán e folyamatok középszintjén, az egyre áttekinthetlenebb helyzetben a Belügyminisztérium manőverezni? Korábban magával hozott tekintélyét változatlanul érezve, továbbra is kompetensnek tekintette magát a *politikai helyzet egészének értelmezésére és befolyásolására*. Legalábbis ez derül ki abból a Jelentésből, amelyet a Belügyminisztérium előterjesztése nyomán az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. június 9-i ülése vitatott meg és amely a belső elhárítás összeomlása után is állandó hivatkozási alap maradt a szolgálat jogállami átalakítási kísérleteit bizonyítandó.¹⁷⁸ A tárgyalat időszak politikai közhangulatát egyébként jól érzékelteti Fejti György előterjesztése, amelyben az MSZMP Központi Bizottsága két héttel korábbi –

sz. parancsa. A belügyi szervek tevékenységére vonatkozó új jogszabályokkal kapcsolatos feladatok. BM KI Pgy. 152. d. 10-21/20/1974.

¹⁷⁵ HORVÁTH JÓZSEF: *A lehallgatástól a kihallgatásig. Tábornok vád alatt*. Holding, Bp., 1991, 119. p.

¹⁷⁶ Az I/1-es bizottság az alkotmánymódosítás időszere tételei kapcsán a fegyveres erők alkotmányos szabályozásának problémái körében foglalkozott a kérdéssel; az I/2-es bizottság érintette a fegyveres erők és fegyveres testületek hivatásos állományú tagjai párttagságának problémáit; az I/4-es bizottság a büntető törvénykönyv módosításain belül alapvetően az államellenes bűncselekmények körével, az I/6-os bizottság pedig gyakran foglalkozott a fegyveres erők és testületek működésének politikai összefüggéseivel. Lásd: A Nemzeti Kerekasztal politikai bizottságának munkabizottságaiban megtárgyalt kérések. In RÉVÉSZ BÉLA: *Az államiság értékeinek újrafogalmazása a rendszerváltás vitáiban. Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2001, 42–54. p.

¹⁷⁷ SÜDI BERTALAN országgyűlési képviselő ennek kapcsán tette meg híressé vált indulatos kifakadását: *Rá kellett döbbernünk, hogy szánalmas figurákká degradálódtunk, akiknek ma holnap gondolkodniuk sem igen érdemes, hanem az lesz a hasznos, ha mérlegelés nélkül teljesítik a másik főhatalom igényeinek szem előtt tartásával szerkesztett kívánságlisták ajánlásait*. Lásd *Országgyűlési Napló*, 1989. október 17. kedd.

¹⁷⁸ Jelentés a bel- és állambiztonság kérdéseiről a jelenlegi belpolitikai helyzetben. Előterjesztés az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság 1989. június 9-i ülésének napirendjéhez. A bizottság tudomásul vette a jelentést, és egyetértett a munka tervezett fő irányával, a kívánt módosításokkal. Lásd BM KI Belügyminiszteri iratok/1989. 72. 1-a/641. i. sz.: NbH Központi Irattár 6-138/89., továbbá: MOL M – KS – 288. f. 62/5. ő. e.

1989. május 19-i – ülésén a politikai egyeztető fórummal kapcsolatos tárgyalásokról tett jelentést. (Az előadó szóbeli kiegészítést nem fűzött az előterjesztéshez, a Központi Bizottság tagjai kérdést, észrevételt, megjegyzést nem kívántak hozzáfűzni, így egyhangúlag elfogadták a dokumentumot.)

„1. Az MSZMP Központi Bizottsága politikai egyeztető fórum létrehozásáról szóló 1989. május 8-ai javaslata számos pozitív, támogató megnyilatkozás mellett, tartózkodó és részben elutasító reagálásokat is kiváltott. A Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Hazafias Népfront, valamint az 1989. április 8-ai többoldalú megbeszélésen részt vevő szervezetek egyetértéssel fogadták a kezdeményezést. Méltányolták az MSZMP azon törekvését, hogy nem fogad el tisztán kétoldalú tárgyalási konstrukciót, mert ez jelentős társadalmi erőket rekesztene ki a politikai egyeztetésből. Résztvételi szándékukat valamennyien megerősítették. *Az Ellenzéki Kerekasztal szervezeteinek válasza ellentmondásosnak tekinthető.* A kerekasztal – meglehetősen sietséggel nyilvánosságra hozott – állásfoglalása a kezdeményezés érdemi megválaszolása nélkül elutasítást tartalmazott, s az MSZMP-t az előkészítő tárgyalások egyoldalú megszakításával vádolta. Ugyanakkor az időközben lefolytatott konzultációk jelezték, hogy a gyors elutasítás nem feltétlenül tükrözi az egyes szervezetek álláspontját és törekvéseit. Az Új Márciusi Front válaszában – az MSZMP-t és az Ellenzéki Kerekasztalt egyaránt felelőssé téve a tárgyalások holtpontra jutásért – lényegében megismételte az Országos Nemzeti Bizottság felállítására irányuló javaslatát.

Az MSZMP reformköreinek országos tanácskozása a társadalmi kiegyezés fontosságát hangsúlyozva a patthelyzet kialakulását az MSZMP halogató taktikájának tulajdonította. Az előkészítő tárgyalások megrekedését élénk sajtópolemia kísérte, amely a közvélemény számára az álláspontok megmerevedését sugallta.

2. Az MSZMP tárgyalócsoportha szerint a sajtó útján való további politizálás nem vezethet eredményre. A társadalom vélhető többsége a párt hatalmi helyzetéből indul ki, s – a tárgyalások konkrét tényeinek ismeretétől függetlenül – mindenképpen az MSZMP-t hibáztatja a késlekedés miatt. A hétvégén az MSZMP képviselői a kompromisszum keresésének szándékával ismét egyeztető megbeszélést tartottak az Ellenzéki Kerekasztal szakértőivel, ahol újabb kezdeményezéssel éltek. A javaslatokat a Kerekasztal képviselői alapvetően kedvezően fogadták, azt előrelépésnek minősítették. Az Ellenzéki Kerekasztal végleges válasza a héten várható. Mindezek alapján a Központi Bizottság május 8-ai elvi tárgyalási javaslatát indokolt az alábbi konkrét formába önteni, s az előkészítést a holtpontról kimozdítani. [...]

3. Az MSZMP tárgyalócsoportha szükségesnek tartja egy KB-dokumentum közzétételét, amelyben – a fentiekén túl – a párt felhívással fordul tagságához, alapszervezeteihez, alakuló reformköreihez és a közvéleményhez. Ebben szólítson fel minden haladó erőt az országos politikai egyeztető tárgyalások támogatá-

sára, arra, hogy a *demokratikus és szocialista jogállamiság* alulról is építkező társadalmi közmegegyezés útján jöjjön létre.”¹⁷⁹

A Horváth István belügyminiszter által előterjesztett Jelentés¹⁸⁰ stílusában és mondanivalójában pontosan illeszkedett az MSZMP fenti dokumentumához. Vezérgondolata – mint bármely ebben az időszakban született pártdokumentumnak – a helyzet kritikus voltának elismerése, amelyből a szocializmus demokratikus megújítása (akár a többpártiság árán is) jelenti a kivezető utat. A Jelentés kiindulópontként az állambiztonsági tevékenység szempontjából vette sorra a politikai helyzet főbb jellemzőit. Ennek nemzetközi vonatkozású paneljei a szokásosak:

- átalakulóban van az egész nemzetközi kapcsolatrendszer;
- elkezdődött a bipoláris világrend eróziója;
- reális a veszélye a kelet-európai régióhoz tartozó szocialista országok lemaradásának;
- a jelenlegi szocializmus-modell politikai, társadalmi és gazdasági tartalékai egyaránt kimerültek;
- csökken a szövetségi rendszer kohéziója;

Belpolitikai téren a következő problémákat emelték ki:

- a tartósan elhúzódó súlyos gazdasági helyzet, az ideológiai–politikai–társadalmi zavarok a „kibontakozásért tenni kész erőket” is elbizonytalanítják;
- fokozódó mértékű a társadalmi bizonytalanság;
- a jelenlegi politikai struktúra egyre gyengülő hatásfokú.

A társadalmi, politikai válsághelyzet elemzésekor politikai kiutat is javasolt a belügyminiszteri Jelentés:

„A kialakult helyzetben csak következetesen véghezvitt politikai és gazdasági reformfolyamat lehet a megoldás, amelynek eredményeként kialakulhat hazánkban is egy *‘pluralista alapokon nyugvó, demokratikus szocializmus’*. Az így kiépülő társadalmi berendezkedés – úgy látjuk – lényegi jegyeiben közelebb áll az 1945–48 közötti koalíciós időszakhoz, mint az elmúlt 40 év bármely periódusának berendezkedéséhez. Ez a társadalmi berendezkedés a különböző érdekeket intézményes formában is kifejező és megjelenítő ‘jogállam’ demokratikus intézményrendszere és alkotmányos rendje lehet, amely az alulról felfelé építkező demokratikus pártok és érdekvédelmi szervezetek együttműködésére, esetleg koalíciójára épül, amely megtestesíti az államhatalom toleráns formáját.”

Ennek kapcsán fogalmazott meg a Belügyminisztérium kritikai megjegyzéseket az ellenzékre, amely kérdést mint a „nehéz helyzetbe kerül állambiztonsági szolgálat” problémáját említette:

¹⁷⁹ *Népszabadság*, 1989. május 31.; Lásd továbbá *A rendszerváltás forгатókönyve*. I. köt., 396. p. (25. sz. dokumentum. I. sz. jegyzete.)

¹⁸⁰ *Miniszeri értekezlet iratai*, 1989. június 20. MOL XIX-B-1-y. f. 50. d.

„Jelentősen felerősödtek a különböző politikai szervezetek és a már működésüket deklaráló proto-, illetve utódpartok részéről azok a politikai folyamatok, melyeknek célja a jelenlegi kormányzó párt politikai és hatalmi labilitásának igazolásán túl, egy *erős, egységes és akcióképes ellenzék-kép kialakítása*. Menetelésük a többpártrendszer és a hatalom felé erőteljes, markáns.¹⁸¹ A különböző politikai szerveződések és pártok a változások felgyorsítására, a választási felkészülésükre, szervezeti erősödésükre nézve kedvezően ítélik meg az egyre erősödő és célirányosabbá váló nyugati politikai figyelmet és anyagi-erkölcsi támogatást. Rendkívül fontosnak tartják a nemzetközi politikai formáció-rendszerekbe való szerves beépülést, valamint a szocialista országok alternatív szervezeteivel erősödő kapcsolatot. A Nyugat változatlanul elismeri az MSZMP és a hagyományos szervek legitimitását, ezzel egy időben azonban intenzív kapcsolatokat épít ki az új politikai szerveződésekkel, azokat tevékenységükben ösztönzi, segíti, tanácsokkal, meghívásokkal, anyagi és egyéb úton támogatja.”

A Jelentés második része az állambiztonsági szolgálat 1945 utáni történetének áttekintésével kezdődött, kiemelve, hogy „a politika torzulásai a szervezetet a törvénytérítés eszközévé, egyes tagjait áldozatává tette”, majd „a régi modell visszahúzó ereje az ’56 után kinyilatkoztatott pozitív politikai szándékok egy részének buktatója lett”. Ebből adódott az ellentmondás: a hangoztatott politikai igény ellenére is előfordult, hogy a törvényekben megfogalmazott „bűncselekmények elleni harc” helyett az állambiztonsági munka a nézetek elleni küzdelem eszközévé lett. A hatvanas évektől viszont a Jelentés azt a helyzetet tartotta jellemzőnek, hogy mivel a politikai hatalom biztonsági szisztémája egy pártra épült, melyben időközönként határozottabb hangsúlyt kapott az apparátus által jól-rosszul képviselt napi politikai igény, *nem alakulhatott ki a szervezet önálló törvényeken alapuló felelőssége*, legitim képe a társadalom felé. [...] Az elmúlt évtizedekben a szövetségi rendszer egészében egy elavult, a forradalom győzelme után kialakult és konzervált, *a szocializmus fennmaradásáért folytatott élet-halál harc reflexe*, erre alapozott totális elhárítás elmélete kezdetben irányította, később befolyásolta a munkát, akkor is, amikor a konszolidált társadalom teljesen más viszonyokat produkált, illetve igényelt.”

A politikai és tudományos hírszerzés, az információszerző és -feldolgozó funkció, az ellenséges hírszerző szolgálatok tevékenysége elhárításának részletezését követően a belső elhárító szolgálat munkájával kapcsolatban megállapította:

¹⁸¹ Jelentős különbségeket is feltárt az állambiztonsági szolgálat az egyes pártok között: *Vitathatatlan, hogy az SZDSZ és a Fidesz állt a központban. Ez a két szervezet szúrta leginkább a felső vezetés szemét. [...] Később aztán az MDF megítélése egy kicsit megváltozott. Persze ez csak a legutóbbi időszakra vonatkozik: ’89 közepe, vége. A szolgálat akkor is dolgozott, továbbra is gyűjtötték az adatokat például a kerületi szervezetekről, a belső ellentétekről, tehát folytatódott az ellenőrzésük, de kialakult egy bizonyos lojalitás velük szemben. A legutóbbi időszakban a főnökök már elképzelhetőnek tartottak egy MSZP–MDF koalíciót. Olyan alapon, hogy ha már úgyis rossz lesz nekünk, legalább a kisebbik rosszat válasszuk. Egyik kollégám részéről még olyasmi is felmerült, hogy talán érdemes lenne elmenni az Ó utcába, de hogy aztán erre sor került-e vagy sem, azt nem tudom.* Lásd Bajcsi István, volt állambiztonsági tiszt interjúja. I. m. II. A politika belügy. *Beszélő*. 1990. február 17.

„[...] a jelenlegi új helyzet az átmenet viszonyait tükrözi. Az eddig nézeteik miatt üldözött kategóriák jelentős részével a politika partneri viszonyra törekszik. Az átmenet konfliktusokkal, bizonytalanságokkal terhes. Mindennek az állambiztonsági munkára hatása van, amelyet a szolgálati munka új irányainak, a rendeltetésnek és működési módoknak kiformálódásával meg kell oldani.”

Ezt az új modellt viszont még nem dolgozták ki. Amikor a Jelentés azt javasolta, hogy az állambiztonsági szolgálatot – szakszolgálati szerepénél fogva – egyértelműen az alkotmány, illetve az ehhez kapcsolódó magas szintű jogszabályok keretei közé kell helyezni, akkor megkerülhetetlen a kérdés: vajon milyen alkotmányra gondolt a Belügyminisztérium. 1989. május 29-i keltezéssel az Igazságügyi Minisztérium kidolgozott egy újabb törvényjavaslatot az alkotmány módosítására, ezt megelőzően pedig 1988. november 30-i, 1989. január 30-i, majd 1989. május 10-i dátummal jegyzett az Igazságügyi Minisztérium nagyrészt hasonló alkotmánymódosító koncepciókat, tervezeteket, javaslatokat. Ezek előkészítésének mindegyikében aktív szerepet játszott a Belügyminisztérium. Közös vonásuk mégis az, hogy nem csupán a „belbiztonsági szerveknek”, de magának a rendőrségnek a szabályozása is teljes mértékben hiányzik ezekből, sőt, még csak említésre sem kerültek. Így a Jelentésben kifogásoltakért tehát éppen maga a Belügyminisztérium lehetett a felelős.

Mindenesetre egy „új típusú demokratikus, szocialista rendszer” alkotmányától és törvényeitől várta a Belügyminisztérium, hogy állampolgárai és intézményei biztonságát megvédje. A társadalom alkotmányos keretek közötti formálódásához, fejlődéséhez viszont „biztosítania kell a társadalom védelmét, hozzá kell járulnia az eddig fejlődés eredményeit veszélyeztető társadalmi robbanás és konzervatív viszszarendeződés veszélyei elhárításához.” E feladatkörben természetesen nélkülözhetetlenül szükség van – a megelőzés és felderítés érdekében – az állami apparátus részeként a *hírszerzés, a kémelhárítás és a belső elhárítás speciális és titkos eszközökkel végzett munkájára*. És bár ebben a munkában „a nemzeti érdeket, célokat kell követni”, de éppen erről az alapról működhet együtt „a szövetségi rendszerbe tartozó és más államok speciális szolgálatával”.

A Jelentés az eddigi „ellenségképet” fel kívánta váltani az alkotmányos rend védelmével, „a nemzet biztonságát sértő, veszélyeztető cselekmények, az azokat hordozó személyek, csoportok felderítésével”. Ennek a feladatrendszerét a következőképpen javasolta szabályozni:

- „a.) olyan információk, értesülések, adatok gyűjtése, értékelése, amelyek
 - az alkotmányos rend, a társadalom biztonsága ellen irányulnak;
 - az intézményrendszer működését, tagjainak hivatalos tevékenységét akadályozzák, jogellenesen befolyásolják;
 - idegen állam ellenséges speciális szolgálatának tevékenységére utalnak;
- b.) olyan törekvések felderítése, amelyek
 - erőszak, terror-diverzió előkészületeire, annak alkalmazására utalnak;
 - állami érdekeinket sértik, vagy veszélyeztetik.

Közreműködnek továbbá:

- a.) azon személyek védelmében, akikre közérdekből titokvédelmet igénylő tényeket, adatokat, tárgyakat vagy ismereteket bízunk; ilyenekhez hozzájutási lehetőséget kapnak, illetve azok ellenőrzésében, akik ezt maguknak megte-remtik, akikre a törvénysértés gyanúja merült fel;
- b.) azon személyek védelmében, akiket stratégiai, illetve kiemelkedő honvédelmi jelentőségű létesítmények biztonsági szempontból érzékeny helyein alkalmaznak vagy alkalmaztak;
- c.) olyan biztonságtechnikai intézkedésekben, amelyek közérdekből titokvédelmet igénylő, tárgyak vagy ismeretek jogosulatlanok elleni védelmét célozzák.”

Ezeknek a feladatoknak a végrehajtásához a Belügyminisztérium már nem tartotta megfelelőnek „az eddigi törvényes kereteket”, amelyek az 1974. évi 17. törvényerejű rendeletben és a 39/1974. MT sz. rendeletben nyertek megfogalmazást. Némiképp túlterjeszkedve kompetenciáján, a Jelentés ennek sorrendjét az alábbiakban vázolta fel (és adja egyben világos magyarázatát annak, hogy miért is nem kerülhetett ez a téma a Nemzeti Kerekasztalra):

- „– az új alkotmány elfogadása;
- a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárási törvény módosítása, különös tekintettel az államellenes bűncselekményi kategóriák újrafogalmazására;
- az állam- és közbiztonság védelméről külön törvény megalkotása. Célszerű-e törvénybe foglalni a BM biztonsági szolgálatának, a rendőrségnek és más belügyi hatóságoknak feladatait, szervezetét, hatáskörét és működési rendjének alapvető szabályait.”

Az események sorrendje a későbbiekben pontosan a fentieknek megfelelően alakult, bár ehhez a Belügyminisztériumnak már kevesebb köze volt. Új alkotmány helyett a háromoldalú tárgyalásokon kialakított konszenzusnak megfelelő alkotmánymódosításra került sor. A Btk. módosító javaslata – bár egy korábbi verzió ekkor már be volt terjesztve az Országgyűlés elé – az I/4. számú albizottság munkájának eredményeként véglegesült, a nemzetvédelmi törvény megalkotására pedig várni kellett még néhány évet.

Az állambiztonsági munka belügyi koncepciójának valódi politikai természetére a leendő „demokratikus, szocialista” alkotmányhoz való kötöttségénél többet árult el a Jelentés azon része, amely az államvédelmi állomány átalakításának programjával foglalkozott:

„Az állomány döntő többsége alkalmas az új feladatok befogadására és megvalósítására, de kiemelkedő jelentőségű, hogy arculatát, szemléletét is az új koncepció irányába formáljuk, azok megvalósítására alkalmassá tegyük.

Fontos tényező, hogy *a többpártrendszer viszonyai között a szocialista pozíciók és az alkotmányos, törvényes rend védelmének biztosításához*, a szolgálati egység megőrzéséhez a meglévő pártállás, párthoz tartozás feladása nélkül, pártszervek és szervezetek a biztonsági szolgálaton belül megfelelő átmeneti

időszak közbeiktatásáig működhessenek. Ugyanakkor a jelenlegi helyzetet és a kibontakozás folyamatát figyelembe véve, *fontos, hogy az MSZMP kiemelt figyelmet fordítson a speciális szolgálatra*. Véleményünk szerint az MSZMP-nek arra kell már most felkészülni, hogy a politikai szervező és nevelő munkát a testület területén kívül kell hogy megoldja tagjai számára.”

A BM belső állambiztonsági szolgálata struktúráját a fentieknek megfelelően új belső tagozódással javasolta a Jelentés megújítani:

„I. Hírszerző Szolgálat (III/I. Csoportfőnökség)

A hírszerző munka tartalmában, irányultságában, külső és belső feltételeiben az elmúlt években minőségi változások mentek végbe, amelyek kikényszerítik a tevékenység új alapokra helyezését.

– Ennek megfelelően előtérbe kell állítania klasszikus funkcióit, az információszerzést és feldolgozást, az aktív intézkedéseket, különös hangsúllyal a politikai és a tudományos, műszaki és gazdasági hírszerzésre. *Cél a nemzeti érdekeket szolgáló védett (titkos) külföldi információk megszerzése alapvetően titkosszolgálati eszközökkel*, ezen információk elemzése és feldolgozása, majd továbbítása a döntéshozatali szintjére.

Emellett külföldön a maga sajátos eszközeivel nemzeti érdekeinknek megfelelő pozitív hatású befolyásoló tevékenységet végez.

– A hírszerzés szolgálati ágakra tagozódik (politikai, katonapolitikai, tudományos-műszaki, gazdasági, ellenséges speciális szolgálatok elleni). Tájékoztató tevékenységének szervesen kell csatlakozni a döntéshozatali folyamatokhoz. Ez biztosítja az információáramoltatás operativitását, az információk objektivitását, a tényleges igények közvetlen és torzításmentes eljutását.

– Az egyes szolgálati ágak állományának mind jelentősebb hányadát a szakmai, szolgálati jellegüknek megfelelő társadalmi közegbe, intézményi szférába kell beépíteni. A szolgálati ágak a meglévő fedett bázisok bővítésével és újak létrehozásával integrálhatják magukat a polgári-szakmai intézményi közegbe.

– A hírszerzés a magyar külpolitikai és külgazdasági prioritások által meghatározott irányokba végezze tevékenységét, és a Magyar Népköztársaság alapvető kül- és belpolitikai érdekeit jelentősen sértő, szándékait, törekvéseit akadályozó országok ellen alkalmazza fő erőit.

– A hírszerzés hazai és külföldi bázison dolgozik. Hazai és nemzetközi pozícióit, azok elhelyezkedését és mozgását az alakuló, változó politikai helyzetben a hírszerzéssel szemben jelentkező igényekhez kell folyamatosan igazítani.

– A nemzetközi együttműködést (információcsere, közös technikai fejlesztés) folytatni kell. De következesen érvényesítenünk kell a kölcsönösséget és az egyenrangú partneri viszonyt. Az együttműködés semmilyen formában sem sértheti nemzeti érdekeinket.

A hírszerzés új koncepciójának érvényesítésére javasolt korszerű struktúra kialakításának folyamata és megoldási lehetőségei:

1.) Az átmeneti időszakban a szervezet megmarad jelenlegi irányítási keretében, ugyanakkor a legszükségesebb belső szervezeti korrekciót elvégzi, és megkezdí a hírszerző tevékenység elvi, tartalmi és munkamódszerbeli modernizálásának kimunkálását.

2.) Az ország politikai, társadalmi és gazdasági kibontakozási folyamatában célszerű megvizsgálni a szervezeti önállósodás lehetőségeit, illetve megvalósíthatónak tűnő változatait.

a.) A társadalmi politikai átmeneti időszak tapasztalatainak folyamatos értékelése, elemzése alapján – a stabilizált viszonyok talaján – a hírszerző szolgálatnál egy szervezeti önállósodási folyamat elemeinek és ütemezésének kidolgozása. Ennek eredményeként a hírszerző szolgálat a Belügyminisztériumon belül a belügyminiszter közvetlen felügyelete alatt végezné munkáját.

b.) A konszolidációs folyamat befejezése után felmerülhet egy demilitarizált polgári szervkénti működési szisztémára történő áttérés, illetve felmerülhet megoldásként a Magyar Köztársaság két hírszerző szolgálatának – az MNVK-nak és a BM hírszerző szervének – megfelelően kidolgozott cél- és feladatrendszerrel történő összevonása és célirányos felügyeleti rendszerének kimunkálása is.

II. Elhárító Szolgálatok (III/II., III/III., III/IV. Csoportfőnökségek)

1.) Kémelhárító Szolgálat (III/II-es Csoportfőnökség)

Az ellenséges hírszerző – speciális szolgálatokra orientált, az állam biztonságát veszélyeztető tevékenység megelőzését, felderítését végző apparátus.

Az operatív helyzetben tapasztalható folyamatok, tendenciák alapján indokolt a kémelhárító szolgálatnak a jelenleginél korszerűbb szemléletű és szervezetű, a titkosszolgálati törekvésekhez folyamatosan igazodó profiltisztább működtetése a következő főbb feladatirányokba:

a.) Rendeltetésének megfelelően – a hírszerző és a belső biztonsági szolgálatokkal való együttműködést hasznosítva – képes legyen az idegen speciális szolgálat jelenlétét felderíteni, tevékenységét megelőzni, akadályozni, megszakítani, az e tevékenységet kifejtőket távol tartani, kiszorítani és saját érdekeinek megfelelően befolyásolni. Célként kell kitűzni az ellenséges hírszerző bázisokba történő beépülést, külföldön lévő objektumaink és állampolgáraink védelmét.

b.) Hatékonyabban és célirányosabban kell megszervezni a Magyar Népköztársaság nemzetgazdasága stratégiaiilag fontos – hírszerzésre, titkosszolgálati tevékenységre érzékeny – területeinek, centrumainak védelmét. E folyamatba foglalva meg kell vizsgálni és ki kell munkálni, hogy a jelenlegi népgazdaság védelmi funkció megszüntetésével milyen tevékenységet, védelmi területeket célszerű átadni az ORFK gazdaság-védelmi szervének. [...]

3.) Katonai Elhárító Csoportfőnökség (III/IV. Csoportfőnökség)

A biztonsági szolgálat tevékenység profiltisztítása, racionalizálása végett célszerűnek és szükségesnek tartjuk – részletes kellő mélységű elemzés alapján – megvizsgálni, hogy ez a tevékenység mind a feladat, mind funkció oldaláról kellő pontossággal szabályozott módon a Magyar Néphadsereg szervezetébe integrálód-

jon, vagy a jelenlegi szervezeti keretben a Néphadsereg korszerűsítését követő racionalizálással működjön tovább. A BM Határőrség belső biztonsági szolgálatát e döntésnek alárendelten kívánatos rendezni.

III. Belső Biztonsági Szolgálat (III/III. Csoportfőnökség)

A belső biztonsági szolgálat az alkotmányos, a törvényes rend szempontjából alapvető biztonsági érdekek szférájába tartozó területek védelmét foglalja magába.

Fő feladatai:

– Az alkotmányos, a törvényes rend ellen fellépő erők elleni tevékenység, a terror-diverzióval való belső fenyegetés, rendkívüli események és ilyen cselekvések előkészítésére, tervezésére, végrehajtására, erre való szövetkezésre utaló tervek, személyek, csoportok, alakulatok felderítése, és a terror-diverziós cselekmények megfelelő ellenintézkedésekkel történő akadályozása.

– Az alkotmányos hatalom és intézményrendszere, az ország nem gazdasági jellegű infrastruktúrája védelmének megszervezése. A Büntető Törvénykönyvben az állam elleni bűncselekmények közé felvett, abba ütköző törvényellenes erők elleni fellépés.

– *A pluralista viszonyokkal együtt járó szerveződések, pártok, egyesületek, szervezetek társadalmi konszenzust elősegítő tevékenységét alkotmányellenes elképzeléseik érdekében felhasználni kívánó személyek és csoportok, valamint a nemzetközi téren működő szélsőséges erők bázisépítő, -kialakító tevékenységének felderítése, naprakész értékelése és elemzése, akadályozása.*

A fentiekből következően megszüntetjük a szolgálat eddigi ifjúságvédelmi vonalát, és így a tevékenység a jövőben csak az ORFK feladatkörébe tartozik”.¹⁸²

Az Állambiztonsági Vizsgálati Osztály (III/I.) munkájában főként a szervezés-technikai szempontok fokozottabb figyelembevételét javasolta, de a Szakszolgálatok (operatív-technika, külső figyelés, levéllenőrzés, operatív információ [hanginformáció] feldolgozása, rádióelhárítás) vonatkozásában már az emberi jogi aspektusok is szóba kerültek:

„A törvényességi követelmények egyértelműen indokolják, szükségessé teszik, hogy az operatív felderítést és a vizsgálatot szervezetileg és felügyelet oldaláról elkülönítsük, önállóak legyenek. Ez a struktúra az állambiztonsági szolgálatnál eddig is érvényesült, de tekintettel a szükségtelen

¹⁸² A III/III-as Csoportfőnökségnek a Belső Biztonsági Szolgálat 1989. augusztus 15-i rendkívüli országos értekezletéről szóló 1989. augusztus 18-i keltezésű Emlékeztetője már nem csupán az ifjúsági vonal, de az egyházi reakció elhárítását és a kulturális terület védelmét is megszüntethetőnek tekintette. A többi osztályról ekkor nem esett szó. Lásd BM Országos vezetői értekezlet 1989. augusztus 15. MOL XIX-B-1-X. f. 46. d. 7-1-145/1989. Az Emlékeztetőt ismerteti HORVÁTH JÓZSEF: *A tábornok vallomása*. I. m. 319. p.

párhuzamosságra indokoltnak tartjuk az állambiztonsági és bünygyi vizsgálati szervek egységes vizsgálati osztályba történő összevonását.

[A Szakszolgálatok] Továbbra is ellátják a Belügyminisztérium bűnűldűzű tevékenységét végzű – bűnűgyi és belbiztonsági – szerveinek az igűgyeiket. A jogállamiság követelműneyei szerint – szigorű törvényességi alapon – *szűkítik az állampolgári jogok szűféráját érintű telefonlehallgatást és le-
vűlellenűrűzűst.*”

Vűgűl a Jelentűs a struktűra és a szolgálat-munkaszervezűsi átalakítasok feladatait két űtemben tartotta megvalűsítűhatűnak:

„1. A katonai elhárítás esetleges Magyar Nűphadseregbe történű integrálásának megvizsgálása és eldűntűse, a BM Vizsgálati Osztály létrehozása, a nép-
gazdaság és ifűsűsűgvűdelmi tevékenységnek az ORFK szervezetűbe történű át-
rendezűse.

2. A hírszerzűs, a kémelhárítű szolgálat és a belsű biztonsági szolgálatnak az űj koncepciűra, feladatokra, irányokra történű beállítűsát a folyamatos munka menetűben *az űj törvények megalkotásával összhangban cűlszerű vűgrehajtani.* A struktűra és a szervezeti igazítűsokat, a területi szervek irányába történű de-
centralizálást, a zavartalan működűst biztűsítű űj feltűtelrendszerek kialakítűsát
követűen, folyamatosan végezzűk el.”

A Jelentűs tartalmát tekintűve a korábbi szabályozasokhoz képest lűnyeges pontokon meg kívűnta haladni a jogforrasi hierarchiában elfoglalt (pontosabban: módosítűni azon kívűli) helyűt, fűkűnt azokon a terűleteken, ahol az alkotműnyos rendezűs szintjűre akarta emelni az állambiztonsági munka felűpitűsűnek és működűsűnek alapelveit. Ugyanakkor folyamatosan jelen volt a Jelentűsben a szocializmushoz, illetve a szocialista alkotműnyhoz valű igazodás, a rá valű hivatkozás kűnyszere is. Ez a helyzet pedig implicite magában hordozta annak lehetűsűgűt, hogy a tárgyalasok során vagy az alig megkezdűdűt politikai átalakulás folyamán egyes cűlkitűzűseket, követűelűseket olykűnt minűsűtsenek az állambiztonsági szervek, mint amelyek akár a hatályos, akár a projektált „űj típusű demokratikus, szocialista rendszer” alkotműnyát veszűlyeztetik, azaz alkotműnyisűrtűek. Amikor kűzel másfél hűnappal késűbb – éppen a Nemzeti Kerekasztal-targyalasok felűnél – 1989. augusztus 15-űn sor kerűlt a Belsű Biztonsági Szolgálat rendkűvűli orszűgos ertekezűletűre, akkor a fenti kűrdűsnek – lűnyegűben szemantikai – ertelemzűsűben is állást foglalt a biztonsági szolgálat:

„A politikai szűférában zajlű mozgasok irányukban, tartalmukban és dinamizmusukban is módosultak, s a meghirdetűt modellvűltas mellett a hangsűly – legalábbis nűhűny szervezet és a tarsadalom egyes rűtegeinek megnyilvűnűlűsában – a rendszerváltas igűnyűre tolűdűt el. Fentiek figyelembevűtelűvel *a Belsű Biztonsági Szolgálat kűkerűlhetetlen kűtelessűge a vűltozasok elemzűse és viszonyának az űj helyzethoz történű meghatűrozasa.* Pontosan meg kell fogalmazni, hogy – a fű ten-

dencia, a modellváltást, illetve a rendszerváltást célzó programok, valamint az azokat képviselők politikai küzdelme mellett – melyek a társadalmi változásokat leginkább befolyásoló körülmények. Az elemzések elvégzése után működésében és struktúrájában olyan módosításokat kell végrehajtania, melyek hosszabb távon biztosíthatják Magyarország belső rendjének, biztonságának stabilitását, az intézményrendszer, az alkotmányos, demokratikus rend védelmét. A Belső Biztonsági Szolgálat társadalmunk döntő többségével együtt abban érdekelt, hogy *egy demokratikus, pluralista, szocialista, de legfőképpen magyar modell valósuljon meg.*¹⁸³

Az ellenségekép további változására szeptember első felében, közvetlenül a háromoldalú tárgyalások addigi szakaszának lezárását összegző (1989. szeptember 18-i) megállapodás elfogadása előtt került sor. A Belügyminisztérium 1989. június 26-i miniszteri értekezletének¹⁸⁴ döntése értelmében a közigazgatási szakterületek és a BM Titkárság dolgozzon ki javaslatot szeptemberre azzal kapcsolatban, hogy az alternatív szervezetekhez, a különböző pártokhoz milyen legyen a Belügyminisztérium viszonya.¹⁸⁵ A miniszteri értekezlet számára készült Előterjesztés melléklete tartalmazta a legfontosabb ellenzéki szervezetek programjairól és adatairól készített, az 1989. júniusi állapotnak megfelelő összeállítást, de maga a dokumentum is röviden összegzi ezt.¹⁸⁶ (Az anyag bevezető megjegyzése szükségesnek tartja meg-

¹⁸³ Uo. 315. p.

¹⁸⁴ Ennek az értekezletnek alkalmával adott az állambiztonsági szolgálat vezetője, Pallagi Ferenc egy nagyobb, helyzetértékelő interjút: „1962-ben jutottunk odáig, hogy a szervezetet sikerült teljesen megtestisíteni az ávos káderektől. [...] A döntő fordulat tavaly, a pártétekezlet után következett be. [...] Az állambiztonsági szolgálatnak mindinkább nemzetbiztonsági jellegűvé kell válni. 1988 novemberében a BM, így a szolgálat is, kikerült az MSZMP közvetlen irányítása alól. Ezzel az ideológiai alapon szervezett állambiztonsági munka feltételei megszűntek. [...] Külön jogszabály 1974-ig nem foglalkozott az állambiztonsági munkával. Az ekkor született törvényerejű rendelet végrehajtására kormányrendeletet, valamint belső utasítások egész sorát adták ki. Ezek nem nyilvánosan kihirdetett jogszabályok voltak. [...] Már jelenleg is megpróbálunk a többpártrendszer és a koalíciós viszonyok keretei között gondolkodni. Nézetek, eszmék ellen többet nem harcolunk. Fellépünk viszont az alkotmányos, törvényes rend megsértőivel szemben. [...] Vagyis nemcsak a neofasiszta csoportosulásokkal kell szembeszállnunk, nem lehetünk elnézőbbek az ultrabalos irányzatokkal szemben sem – ha nem tartják be az alkotmányos játékszabályokat. Az állambiztonságot érintő kodifikációs munkában meghatározó a jogállamiság követelménye. [...] A nemzetbiztonsági munka ellenőrzésében a parlamentnek és kijelölt bizottságának is szerepet kell kapnia. Az ún. titkos eszközök alkalmazását is jogszabályban kell rögzíteni, annál inkább, mivel ezeket a bizonyítékokat a bíróság nem fogadja el. A garanciális rendszerben, különösen az állampolgári jogokat korlátozó intézkedéseknél nélkülözhetetlen az igazságszolgáltatási ellenőrzés.” Nyilvános titkosszolgálatok? *Magyar Nemzet*, 1989. június 26.

¹⁸⁵ A Belügyminisztérium viszonya az ellenzéki pártokhoz és szervezetekhez. Előterjesztés miniszteri értekezletre. 1989. szeptember 7. (BM KI Államtitkári iratok 2-537/1989. i. sz.) Egy nappal korábban Túrós András és Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyettesek az Előterjesztés szellemében – bár az arra történő utalás nélkül – adtak tájékoztatást az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésével foglalkozó I/6-os bizottság 1989. szeptember 6-i ülésén a tárgyalásokon felmerült kérdésekről. *A rendszerváltás forгатókönyve*. 6. köt. 104. sz. dokumentum.

¹⁸⁶ Az 1989-es év korábbi átfogó pártregisztere – amely szintén a Belügyminisztérium információira támaszkodott – öt hónappal korábban készült: *Tájékoztató a magyarországi alternatív politikai szervezetekről és mozgalmakról*. MSZMP KB Társadalompolitikai Osztály. 1989. április.

említeni, hogy az „ellenzéki” kifejezést csupán azért használják, „mert e szervek maguk is ezt alkalmazzák”.)

Az Előterjesztés úgy vélte, hogy *az ellenzék körében nem található átfogó, egységes álláspont a Belügyminisztérium működésére vonatkozóan.* Ennek egyik legfőbb okát abban látta, hogy a minisztérium depolitizálásával kapcsolatban generális megoldást bemutató elképzelést csak a Szabad Demokraták Szövetsége publikált. Másoknak az SZDSZ-hez hasonló állásfoglalása nem alakult ki, csupán aktuális rész kérdésekről nyilvánítottak véleményt, ezek egy része is csak egyéni véleményként, nem pedig a szervezetek állásfoglalásaként jelent meg. „Egyeztetett nézeteket a Nemzeti Kerekasztal szakértői bizottsági ülésein és más közös fórumon jelenítettek meg. A nyilatkozatok nagy része a jelen helyzet bírálataival foglalkozik. Ebből lehet ugyan következtetni a szerintük helyes megoldás lehetséges útjára, azonban részletekbe menő, kidolgozott koncepcióval ritkán lehet találkozni.” Sorra vette az Előterjesztés az ellenzéki pártoknak a tanácsok központi irányításáról, a határőrségről, a minisztérium pártirányításáról szóló álláspontját, majd az állambiztonsági tevékenység vonatkozásában megállapította:

„Az Ellenzéki szervezetek az illegálisan (sic!) még mindig pártirányítás alatt álló minisztériumon belül¹⁸⁷ a mai napig is az állambiztonsági szolgálatban látják az MSZMP politikájának legközvetlenebb támaszát. Szerintük tételüket erősíti, hogy éppen *az állambiztonság volt az ellenzéki szervezetek és személyek adminisztratív üldözésének legfőbb végrehajtója.* A szolgálatot az 1956-ban csak formailag megszüntetett ÁVH-nak a belügybe integrálódott eszmei és jogutódjának tekintik. A tevékenység alatt többnyire nem a hírszerzést és a kémelhárítást, hanem a belső reakció-elhárítást értik. A hírszerzéssel és kémelhárítással kapcsolatban az az állásfoglalásuk, hogy a kettőt szoros szervezeti egységben, külön titkosszolgálatként ki kell vonni a minisztérium kötelékéből, és közvetlen minisztertanácsi vagy parlamenti bizottsági irányítás alá kell vonni. A javaslat elvi alapja, hogy a hírszerzés és a kémelhárítás nem lát el hatósági feladatokat, így a minisztériumba való beépítése idegen testként történt és hat. A belső reakció-elhárítás kérdésében az a véleményük, hogy azt teljes egészében meg kell szüntetni, *a belső ellenzék üldözésében részt vett személyeket pedig el kell távolítani a minisztériumból.* A szolgálatot mindezek ellenére szükségesnek tartják, megjegyezve azonban, hogy működését *magas szintű jogszabály* rendezze, és vele szemben *erős társadalmi kontroll* érvényesüljön.”

¹⁸⁷ Az MSZMP Központi Bizottsága 1988. december 15-i ülésén Németh Miklós miniszterelnök előterjesztése nyomán – A kormányzati munka korszerűsítése – határozatot hozott a fegyveres erők eddigi pártirányításának kormányfelügyelet alá helyezéséről. Ezzel szemben a káderhatásköri lista vonatkozásában csak az 1989. május 8-i határozat helyezte hatályon kívül az MSZMP KB-nak az 1989. július 13–14-én elfogadott hatásköri listáját. (Lásd Az MDP és az MSZMP hatásköri listái. *Társadalmi Szemle*, 1992. 3. sz.) A Titkárság feltehetően úgy akart fogalmazni, hogy az ellenzéki szervezetek „szerint” az illegálisan még mindig pártirányítás alatt álló minisztériumon [...]. Az idézett Előterjesztés jelen fogalmazása szerint viszont még 1989 őszén is „illegálisan” pártirányítás alatt állt a Belügyminisztérium. Megerősítésére/cáfolatára nincs dokumentum.

Az Előterjesztés a jövőre vonatkozó javaslatok körében első helyen említette: hiba lenne, ha elhinnék, hogy „van olyan módszer, amelynek segítségével az apparátus máról holnapra az egypártrendszer politikai védőbástyájából a törvények 'szimpla' végrehajtójává és pártoktól független szakmai irányítóvá válhat”. Nem tartotta sem szükségesnek, sem lehetségesnek, hogy az ellenzéki szervezetekhez fűződő viszonyt részletezze, hiszen „kialakulatlan programjaik mellett aktuálpolitikai magatartásuk, sőt az MSZMP-hez fűződő viszonyuk is gyakran változik”. A folytatható párbeszéd körében kiemelte a konstruktív együttműködést, amely „vitát, s ennek nyomán elhatároló vagy elutasító magatartást, illetve közös platformot és cselekvést is eredményezhet. [...] *Elfogadjuk, hogy politikai és társadalmi erőként minősítenek bennünket.* Ami abban helytálló, azt nem csak elismerjük, de érvényesítjük is. Ami azonban a programjaikban, felhívásaikban és kiáltványaikban nem reális és nincs összhangban a kötelező jogszabályokkal, azt határozottan visszautasítjuk”.

A Titkársági Előterjesztést véleményező belügyminisztériumi államtitkár¹⁸⁸ egyik kiegészítő megjegyzése arra irányította a figyelmet, hogy a Belügyminisztérium kiemelt – a fővárosi kezdeményezésű EKA-nál mindenképpen nagyobb – jelentőséget tulajdonított a vidéken történeteknek.¹⁸⁹ Az államtitkár ugyanis felhívta

¹⁸⁸ A Bálint Tibor (BM Titkárság vezetője) által véglegesített Előterjesztést Földesi Jenő belügyminisztériumi államtitkár véleményezte, aki a május 1-jei felsőszintű vezetői cserék idején került posztjára.

¹⁸⁹ A Napi Operatív Információs Jelentések közel fele (negyven) foglalkozott az Ellenzéki Kerekasztal vidéki szervezeteivel, miközben mindezekről az EKA alig akart tudomást venni. Kivétel az 1989. május 18-i ülésük, amelyen közleményt fogalmaztak meg a helyi szervezetek megalakulásának üdvözlésére. (Lásd: A rendszerváltás foratókönyve. 1. köt. 23/c. sz. dokumentum; továbbá: BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság (továbbiakban: BM Áb. Mh. Titkárság) NOII. Ny. sz.: 45-78/96. sz./1989. 96/1. 89.05.19.01.; TH III/III-96-96/1/1989.) Látni kell azonban azt is, hogy a BM szemében az „Ellenzéki Kerekasztal” országosan az alternatív mozgalmak gyűjtőfogalmává lett, függetlenül attól, hogy az ország különböző részein esetleg más elnevezéssel, illetve egészen eltérő pártstruktúrával jöttek létre. A legtöbb jelentés a győri, pécsi, soproni, kecskeméti és a szegedi ellenzéki kezdeményezésekről érkezett a BM III/III. Csoportfőnökségére. Egyik jellegzetes példája ezeknek az az április végi pécsi jelentés, amelyet telefonlehallgatás, valamint titkos munkatársi jelentés alapján állítottak össze:

„F. hó 25-én Andrásfalvi Bertalan pécsi lakásán regionális jellegű MDF-megbeszélést tartottak, s ott Lezsák Sándor az országos elnökség nevében a következőkről tájékoztatta a megjelenteket:

- az MDF megkezdte az előkészületeket, hogy változatlan néven pártként bejegyeztesse magát;
- májusban minden megyében egyeztető tanácsokat kell alakítani a helyi szervezetek vezetőségéből; ha több különböző szervezet működik egy helységben, ellenzéki kerekasztalt kell kialakítani;
- az MSZMP által kezdeményezett politikai egyeztető tanácskozásokon az MDF-szervezetek ne vegyenek részt; – az elnökség kalandorságnak minősíti a debreceni Magyar Demokrata Klub felhívását (május 1–15. Országos Demokrata Napok);
- az MDF magára vállalta Nagy Imre temetésének lebonyolítását, ehhez 3000 rendőrré van szükségük;

- a közeljövőben hazánkba látogató LECH WALESA feltehetően Boglárlellére is el fog menni (ott a háború alatt lengyel menekülttábor volt);

- hazánkban fel kell készülni egy válsághelyzet kirobbanására, amikor a politikai jogok felfüggesztésére is sor kerülhet; a helyi MDF nyilvántartásokat bizalmasan kell kezelni, nehogy egy adott helyzetben megtorlás alapjául szolgáljon.

a figyelmet arra is, miszerint „fontos belpolitikai jelentőségű kérdés az is, hogy az egyes központi vélemények, reagálások milyen hatást eredményezhetnek az irányított, illetve felügyelt területi szerveknél, a végrehajtó szolgálatnál. Ennek velejárója az is, hogy a területi szervek alternatív szervezetekkel való tárgyalásairól, együttműködési formáiról a BM illetékes vezetői is időszerű információkkal rendelkezzenek.

Amikor a Duna-gate-ügy kirobbanását követően a belügyminiszter igazoló jelentés megírására utasította Horváth József csoportfőnököt, a vezérőrnagy több dokumentumra is felhívta Horváth István figyelmét, amelyek azt hivatottak bizonyítani, hogy „huzamosabb ideje – 1988 második felétől – elméleti és felülvizsgálati munkát folytattunk annak érdekében, hogy az egész szervezetet áthangoljuk a jogállamiság keretei közötti tevékenységre”.¹⁹⁰ Ennek illusztrálására csatolta jelentéséhez az 1989. november 21-én a Belső Biztonsági Szolgálat parancsnoki állománya és vezető beosztású dolgozói részvételével tartott „országos összevonáson” előadott részletes helyzetelemzését¹⁹¹. A szöveg különösen azért figyelemre méltó, mivel pontosan egy hónappal a jogállami alkotmánymódosítás elfogadása után és éppen egy hónappal a szolgálat alkotmánysértő tevékenységének lelepleződése között keletkezett.

„BELÜGYMINISZTERIUM SZIGORÚAN TITKOS!

(Selejtezésig!)

Tárgy: A főbb politikai erők fejlődésének folyamatai, a belügyi munka tapasztalatai

JELENTÉS

Az elmúlt egy hónapban a kelet-európai térség változásai és azok kezelése világpolitikai jelentőséget. kaptak. Ezen belül a magyar fejlődés is csak a gyökeres európai átalakulásba szervesen beágyazottan létezhet. Ez a nagyobb összefüggés-

CZ. J.-né I. ZS., az MDF nagykanizsai vezetőségi tagja másnap a pécsi találkozóról beszámolva említette ismerősének, hogy fel kell készülniük a szükségállapotra is, ezért az MDF okmányokat óvatosan kell kezelniük. Öt-hat napon belül az MSZMP pártcentrum részéről (Grósz-vonal) 'pártrendcsinálás' várható – mondta –, vagyis a Münnich-vonalat és a reformkommunista vonalat a centrum teljesen le akarja kapcsolni. Ebből szerinte arra lehet következtetni, hogy az MDF-et is támadás érheti.” BM Áb. Mh. Titkárság NOII. Ny. sz.: 45-78/82. sz./1989. 82/11. 89.04.28.11.; ÁBTL Somogy megye, Zala megye – 12-82/11/1989. A jelentések feldolgozásukat lásd: Révész Béla: Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek. In Bozóki András (szerk.): *Alkotmányos forradalom*. Új Mandátum Kiadó, Bp., 2000, 420–478. p.

¹⁹⁰ HORVÁTH JÓZSEF: *A tábornok vallomása*. I. m. 342–347. p.

¹⁹¹ BM KI Pgy. 186. d 11-13/1683/1989. A csoportfőnök a fentiekben közölt szövegen kívül az igazoló jelentéshez csatolta még az 1989. november 6-i parancsnoki értekezleten kiadott utasítását, amely a többpártrendszer viszonyai közötti együttműködésre történő átállást kívánta felgyorsítani, egyben elrendelte a korábbi törvények alapján elrendelt ellenőrzések anyagainak megsemmisítését (és amelyből a tanulmány elején mottóként citált mondat is származik), valamint az ez utóbbi módosítására 1989. decemberében kiadott utasítását. Ismertetí Horváth József: i. m.

rendszer robbanásszerűen alakul, alappillérei és ezek stabilitása csak a közeljövőben válhatnak egyértelműbbé. A főbb irányok azonban már ma is határozottan jelentkeznek. A közvetlen hatások közül az egyik legfontosabb az, hogy *a nemzetközi helyzet alakulása még nyomatékossabbá és egyértelműbbé tette azt, hogy Magyarországon a rendszerváltás lehetősége növekszik.*

A sarkalatos törvények megalkotása, az alkotmánymódosítás a politikai erőket a fenti fő irányba kényszerítik, egyben keretet, legalitást adnak a hatalmi harcnak, a leendő kormányzati rendszer kialakításának.

A jogrendszer előrelépése gyökeresen változtatja nemzetközi kapcsolatainkat, lehetőségeinket.

Ez még az emigrációra is igaz, hiszen már maga a fogalom is rohamosan értelmét veszti. Új típusú reakciók vannak kialakulóban, mint például a választási küzdelmekbe való közvetlen anyagi, vagy akár személyes bekapcsolódás. Amerikai magyar csoportok például egyre gyakrabban ajánlják fel ez irányú segítségüket az SZDSZ-nek. Nőtt a bizalom a választások ténylegesen szabad jellegében, ami végképp megszüntetné a politikai emigrációt. A későbbiekben a kormány összetétele és működése lenne a meghatározó, a adott esetben *az emigráció a politikai ellenzék részeként működhetne.*

Az alternatív pártok választási győzelminek előmozdítására, a működési feltételek további javítására hozták létre például az Agora Alapítványt. A négy amerikai szervezet által összeadott tízezer dolláros alaptőke felhasználásáról egy reprezentatív budapesti bizottság fog dönteni.

Szintén amerikai magyarok, két hét alatt ötvenezer dollárt adtak össze egy hasonló alap létrehozásához.

A Németországi Magyar Szervezetek Szövetsége 'Nyomda Kft'-t kíván létrehozni a Jurta Színházban, ahova az egyik tagként komplett, csúcstechnológiájú nyomdát visz az 'ellenzéki pártok' számára apportként.

Az erősebb pártok vonatkozásában a külföldi segítségnyújtás, együttműködés is egyre markánsabb oldala a kormányzóképeség kialakítására, erősítésére irányuló törekvés.

A különféle politikai pártok, szervezetek több új belpolitikai változáshoz igyekeztek alkalmazkodni.

Általános vélemény szerint az MSZP még gyors talpraállása esetén is egyértelműen nem uralkodó párt többé. *Érdemi kommunista párt hiányában az egész hagyományos értelemben vett baloldalt negligálja, választási veresége biztosra vehető.*

Az MSZMP típusú párt újjáéledését viszont azért tartják veszélyesnek az erősebb pártok, mert így viszonylag sok – 100–200 ezer – politikailag aktív ember 'kikerülne a hatalmon lévő reformpolitikuskok ellenőrzése alól'.

Az MDF és az SZDSZ vezérkara egyaránt érdekelt abban, hogy a kormány az országgyűlési választásokig ne bukjon meg. Az MDF számára kiemelt fontosságú az országos és helyi kormányzati pozíciók további megszerzése, erősítse a hatalmi ágakba, szintekre való mind szervezettebb és stabilabb beépülés.

Az SZDSZ a 'látványosra alakított', folyamatos sikereket hozó ellenzéki alkupozíciót félti elsősorban.

Mindkét párt felfigyelt a kormányzati, államigazgatási, tanácsi, rendőrségi stb. szerveknél tapasztalható szakember-elvándorlásra, s ezért egyre komolyabb erőfeszítéseket tesznek 'befogadó-készségük', vonzerejük növelésére.

A választási motivációjú propaganda támadások ellenére, a legtöbb erős párt más okokból is fél a kormány bukásától. Így például tartanak attól, hogy *totális kezd lenni a társadalmi, gazdasági részérdekek szervezett artikulációja*, sőt az ezek érvényesítéséért folytatott, zömében politikai tartalmú harc. Ez növeli a gazdasági, pénzügyi összeomlás, a teljes anarchia veszélyét. Az éles érdekharcokat csak kis részben lehet pártpolitikákba integrálni. A kormány elleni ösztüzet pedig csak fokozza a lakosság elkeseredése, a még a középrétegeket is elszegényítő életszínvonal és életnívó csökkenés, a választók apolitikussá, szkeptikussá válása, vagy éppen a társadalmi robbanás növekvő veszélye.

A helyzet ellentmondásait tükrözi az MDF Gazdasági Ellenkamara létrehozására irányuló kezdeményezése. Egyrészt a Kamara maga is egyre rosszabb viszonyban van a kormánnyal, a konstruktivitás fenntartását célzó lojalitása viszont tömegérdekeket sért. Másrészt viszont egy ellenkamara eleve alkalmatlan érdemi súlyú menedzser tömeg integrálására, vagy akár megnyerésére.

A terv aktualizálása így alapvetően a választási érdekek alakulásától függ.

A pártok vezérkarai egyre többen foglalkoznak azzal, hogy a médeában (sic!) is kezdenek hatni a gazdasági, sőt a tőke érdekek. Választási szempontból feltétlenül *kedvezőnek tartják a tömegkommunikáció polgári elkötelezettségét*. Az igazi pozícióharc, az ellenőrzésben való részvétel azonban csak az erősebb pártok reális célja. Számukra is kétséges viszont, hogy a nyugati sajtó-konszernnek offenzívájához, vagy akár a hazai leendő sajtó részvényes csoportok érdekeihez kellő hatékonysággal tudnak-e alkalmazkodni a jövőben.

Jelenleg azonban gyakorlatilag mindenre rányomja bélyegit a választási harc.

Ennek kurrens aktualitása a köztársasági elnök választás kérdésköre. Az ismert események, álláspontok, akciók háttérben komoly motivációként húzódik meg az MDF nagyon erős pozíciója és magabiztossága, kizárólagosságra törekvése.

A koalíciós elképzelések, az egyre közismertebb spekulációk a helyi MDF szervezetekben sem arattak osztatlan tetszést.

Az adott körülmények függvényében mérgesedett el a többi párttal, szervezettel való együttműködés, s összességében többen álltak át más, radikálisabb szervezetekhez, mint ahányan csatlakoztak az adott MDF egységhez. A szervezet egésze viszont érdemben ezt nem sínylette meg.

Az SZDSZ látványos akció sorozata ellenére létszámában továbbra is kis párt maradt. Még tovább növekedett azonban vonzereje az alapvető hatékonysági gondokkal küzdő, koalíciós partnerségre kényszerülő pártok számára. Az MDF szűkkörű koalíciós szerződése (például a Recski Szövetséggel), a pártok egyre nyilvánvalóbb sarokba szorulása, így még inkább kritizálásra építkezése törvényszerűen hozta létre a kis-koalíciót.

Ráadásul erre az időszakra esett a 100 milliós támogatás elosztásának vitája, ami a különféle pártgyengeségeket köztudottá tette.¹⁹²

A különféle országos értekezletek, kongresszusok az erők egységét, a gyengék széthúzását demonstrálták, illetve erősítették. Néhány érdemi előzmény azonban már előre jelezte a fentieket. Így például az országos méretű, jelentőségű akciók szervezése, irányítása, kihasználása a legerősebbek nevéhez fűződik. A vállalkozók szervezeteivel, a vidék problémáit képviselő, egyre aktívabb formációkkal stb. folytatott egyeztető tárgyalások gyakorlatilag csak az MDF és az SZDSZ esetében eredményezték a rendszeres együttműködés kialakulását.

Az FKgP például merev, szűk körben népszerűsége számot tartó és idealisztikus álláspontot foglalt el a földtulajdon kérdésében. Ez nemcsak tévesztést jelent a számára, hanem a vele potenciálisan szimpatizáló szakemberek, cél-szervezetek eltávolodását is.

A gyengések a köztársasági elnök választás problematikája kapcsán is egyértelművé váltak, hiszen a kis, vagy potenciálisan gyenge pártoknak még a 'hangja' is elveszett a nagyok mellett.

Ezzel szemben, a taktikai harc mellett, az MDF valódi, profi kampányt folytat saját jelöltje érdekében, az SZDSZ népszavazást erőszakolt ki.

Mind az MDF, mind az SZDSZ szervezett felderítő munkát folytat annak érdekében, hogy a jelöltek lejárataához adott esetben megfelelő információk álljanak rendelkezésükre.

Az alapvető szempont viszont az egymáshoz való viszonyukban – legalább is jelenleg – a nyílt harc.

Az ismert aspektusokon kívül, ennek egyik fontos területe az országgyűlési választásokra való készülődés, újabb és újabb jelöltek megnyerése, a konkrét és összehangolt kampányok előkészítése.

Az SZDSZ vezetése erősen bízik abban, hogy hosszabb távon jelenleg részben korlátozódott tekintélyük helyreáll, sőt rohamosan erősödni fog tavaszig, a

¹⁹² Az Ellenzéki Kerekasztal nyilatkozata:

Az Ellenzéki Kerekasztal november 8-i ülésén úgy határozott, hogy a volt MSZMP idei költségvetési részesedéséből a működő pártok támogatására elkülönített 100 milliós összeg felosztása kérdésében a következő javaslatot teszi:

1. Igényjogosultnak az a politikai párt tekinthető, amelynek szervezete és működése megfelel az Országgyűlés által elfogadott párttörvényben támogatott követelményeknek.

2. Az igényjogosultság mértékét az egyes szervezetek 1989. november 1-én fennállott taglétszámának arányában kell megállapítani.

3. Azok a politikai pártok, amelyeknek tagnyilvántartása még nem teljesen rendezett, lehetőséget kapnak arra, hogy két-két vezetőségi tagjuk – közlésük helytálló voltáért büntetőjogi felelősségét írásban vállaló – olyan nyilatkozatával helyettesítsék ideiglenesen a pontos adatszolgáltatást, amely (legfeljebb 10–20 százalékos hibahatár leszögezésével) becsült adatot nyújt szervezetük taglétszámáról.

4. Valamennyi támogatásban részesülő pártnak mielőbb, de legkésőbb 1990. január 30-ig lehetővé kell tennie a bejelentett (általa pontosan meghatározott, illetve általa megbecsült) 1989. november 1-i taglétszám személyi adatokra is kiterjedő nyilvántartásának a Legfőbb Állami Számvevőszék részről történő ellenőrzését." *Magyar Nemzet*, 1989. november 15.

következetes és 'kérelhetetlen' rendszerváltási stratégiájuk eredményeként. Parlamenti előretörésük dr. Balla Éva révén megkezdődött ugyan, de radikalizmusuk számos hátránnyal bír átmenetileg.

Roszik Gáborban például már nem is bíznak, 'mivel az az MDF-hez közeledik, megbízhatatlanná vált'.

Hosszabb távon viszont arra törekednek, hogy a kis-koalíció pártjai által képviselt résztémákra és részpozíciókra erősen támaszkodjanak.

Most kezdik kimunkálni ennek gyakorlatát, mivel felismerték, hogy a szellemi, szakértői segítség mellett gyakorlati választási propaganda-akciókra is széles körben szükség van.

A lényeg nem csupán az offenzíván van, hiszen a FIDESZ például eddig is jól operált ezzel. Sokkal inkább konstruktív lépések végrehajtásáról van szó, Hasonló hatású akciókat tartanak szükségesnek végrehajtani, mint az MDF-piacok szervezése, működtetése, környezetvédelemben érdekelt településen MDF mérőállomás felállítása, stb.

A kisebb jelentőségű pártok számára értelemszerűen az SZDSZ, vagy más centrumú koalíciós együttműködés marad. Ebben a koordináta rendszerben egyelőre nem találják helyüket a 'Jurta Színházban szerveződő pártok', 'Nemzetör Szövetség', mivel elsősorban szélsőséges megnyilvánulásaik, vulgarizmusuk miatt mindenki igyekszik elhatárolódni tőlük.

Más típusú problémával küzdenek a kereszténydemokrata színezetű pártok. A keresztény egyházak elsősorban saját belső megújulásukra, a kapcsolódó világi szervezetek korszerűsítésére törekednek, az állammal szemben pedig óvatos, de szívós feltétel javításra koncentrálnak.

Még a bulányisták is egyelőre úgy kívánnak alkalmazkodni a politikai, társadalmi, stb. változásokhoz, hogy tervbe vették, az egyházi vezetés erőszakos, nyílt támadását. Mindezek azonban még távol esnek a vallási alapokon való pártpolitizálás aktív támogatásától, s még az ilyen jellegű inspiráció sem jelent meg.

A Kereszténydemokrata Pártok tehát azért igyekeznek unióban tevékenykedni, hogy megcélozhassák a parlamentbe jutás elérését.

Az MSZDP kongresszusán a kitűzött egység megteremtése nem sikerült. A baloldali erők gyengülésével az SZDSZ-FIDESZ vonalhoz való közeledés figyelhető meg.

Az MSZMP újjászerveződésével kapcsolatos politikai tevékenység megélénkül, egyes társadalmi fogadtatással.

Az MSZP társadalmi elismertsége javuló tendenciát mutat, azonban jelentős közigazgatási területeken tevékenysége alig érzékelhető.

A Belügyminisztérium állambiztonsági szervei folytatják az alkotmányos rend védelmének biztosítása érdekében végzett tevékenységüket. A munkájuk során keletkezett politikai jellegű információk alapján elemzéseket készítenek és terjesztenek fel.

Budapest, 1989. november 21.

Kapják: Szűrös Mátyás úr,¹⁹³ Németh Miklós úr, Pozsgay Imre úr”

A rendőrség, illetve az állambiztonsági szolgálat kérdésének felsőszintű, politikai megítélése illetve az operatív munka végrehajtási szintje 1989 közepére egyre távolabb kerültek egymástól. A politikai tárgyalások szereplői – pozícióik eltérő voltából adódóan – más és más verziót alakítottak ki a hatalom koncentrátumának újraszabályozására. Abban nem volt nézetkülönbség, hogy minden államnak elemi szükséglete a főhatalom gyakorlása feltételeinek biztosítása, így az *állambiztonsági szervek létjogosultságát komolyan senki sem kérdőjelezte meg*. Lényeges eltérés mutatkozott azonban annak a megítélésében, hol kell mindennek elhelyezkednie az állam szervezeti rendszerében, és ami ennél is fontosabb, milyen irányítási-ellenőrzési szisztémával akadályozható meg az állambiztonsági szervezet túlzottan önálló mozgása, másfelől milyen módon lehet kizárni bármilyen pártszándékot, amely ennek monopolizálására törekszik. Szavakban minden javaslat a „jogállamiság” eszményére hivatkozott, ennek azonos fogalmi keretek közötti értelmezésére azonban az átalakulás időszakában nem került sor. Pedig *teljesen ellentétes tartalmat nyer a politikai rendőrség kialakítandó szervezeti rendszere és funkcióköre, ha a „szocialista jogállamhoz”, vagy a jelző nélküli jogállamisághoz kapcsolódik*.

A Szabad Demokraták Szövetsége 1989 elején – még az Ellenzéki Kerekasztal megalakulása előtt – markáns álláspontot dolgozott ki a Belügyminisztériumról, a rendőrségről és ezek jogállambeli helyéről.¹⁹⁴ A dokumentum bevezetőjében leszögezte: „a rendőrség működésének, áttekinthetősége, a rendőri szervek felelősségre vonhatása nélkülözhetetlen garanciája az emberi jogok érvényesülésének”, majd így folytatják: „A belügyminisztérium és a rendőrség tevékenységét egyre inkább jogszabályok irányítják – ugyanakkor – a politikai vezetés lehetővé teszi, hogy (...) megkerüljék a jogszabályokat, illetve a szabályokat igazítsák a maguk szükségleteihez. (...) *A politikai vezetés gyengülésével a rendőrség merészebben lép fel szuverén erőként*. Egyre szabadabb állampolgárok, egyre inkább elszabadult rendőrség. (...) Különleges hatalmát a rendőrség ma gyakran egy egyre inkább tekintélyuralmi társadalom szellemében – ismét osztályalapon – társadalmunk ’proletárjaival’: a szegényekkel, gyengékkel, kisebbségekkel szemben használják fel. (...) A rendőrség szervezetében egyetlen pártnak se legyen különleges hatásköre.”

Amikor a Belügyi Szemle szerkesztősége az SZDSZ álláspontjának részletesebb kifejtésére kérte Kőszeg Ferencet, az ügyvivő a szolgálatok vonatkozásában elmondta: „Az állambiztonsági szervezet tevékenységének áttekinthetőbbé kell válnia, hogy csökkenjen annak a veszélye: *rendfenntartó alakulatként az állambiztonság mozgatja az egész rendőrséget*. (...) az állambiztonságnak olyan nyomozó hatóságnak kell lennie, amely rákényszerül, hogy különösen kényesen ügyeljen az emberi jogok érvényesülésére, annak helyes megítélésére, hogy mi az, ami a politikai szabadságjogok körébe tartozik, és mi tekinthető államellenes bűncselekmény-

¹⁹³ A köztársaság kikiáltását követően váltotta fel belügyi érintkezésben is az „elvtárs” helyett az „úr” megszólítás.

¹⁹⁴ Lásd Szabad Demokraták. Az SZDSZ tájékoztatója. 1989. 3.

nek. (...) Ami a kérdés intézményi részét illeti: *az állambiztonsági szolgálat szervezeti elválasztása a rendőrségtől, a pártalapszervezetek megszüntetése a fegyveres testületeknél* – ezeket tartom a legsürgősebb tennivalóknak.¹⁹⁵

A Szabad Demokraták Szövetsége két fordulóban, 1989. március 13-án, illetve április 6-án tartotta meg az első közgyűlését. A Corvin moziban elfogadták a Rendszerváltás programja című, később „kék könyv”-ként ismertté vált szabaddemokrata programot. A dokumentum külön fejezetet szentelt az erőszakszervezetek depolitizálása kérdéseinek. Az MSZMP tárgyalási, megegyezési készségét mérlegelve a program megállapítja: ezt csak akkor lehet őszintének, hitelesnek tekinteni, ha a fegyveres testületek jelenlegi státusza lényegesen megváltozik. A hatalom erőszakszervezeti potenciálját olyan mértékűre kell csökkenteni és felügyeletét úgy kell biztosítani, hogy ne legyen számára lehetséges az egész társadalom „rendkívüli állapot-szerű elnyomása”.

Ennek előfeltétele, hogy az *állambiztonsági szervezet elkülönüljön a bűnüldöző és közbiztonsági feladatot ellátó rendőrségtől*. Az elkülönült állambiztonsági szervezet pusztán nyomozó hatósággá válna, amely önálló karhatalommal nem rendelkezik, letartóztatási joga nincs. Ez még azt is biztosítaná a társadalom számára, hogy *az állambiztonsági szervezet létszáma, működési köre belátható, vezetői pedig ismertek legyenek*. A fegyveres erők kívánatos politikai semlegessége viszont lehetetlenné teszi, hogy a Munkásőrség, mint politikai alapon szerveződött paramilitáris alakulat fennmaradjon.¹⁹⁶

A hatalomnak és az ellenzéknek az intézményi szabályozás kérdésében szembenálló nézetei nem az egyetlen ellentmondását jelezték e kérdésnek. Az egyébként is túlszabályozott állambiztonsági szervezet ideológiai túlterheltsége miatt ugyanis nem egyszerűen végrehajtó szervként működött, hanem önmagában véve is – bár korszakonként eltérő intenzitással – részévé vált a proletárdiktatúra politikai rendszerének. Ettől az eszmeiségtől és szereptől – vélhették egyes vezetők és beosztottak – az eddig ellenséges/ellenzéki minősítésű kategóriák a pártvezetésnek velük áruoló módon összejátszó néhány figurájával közösen igyekeznek megfosztani. Így egymástól gyakran független, ellenmondásos, időnként ellentétes mozgásba kezdtek a politikai szféra különböző törekvései, koncepciói, valamint a szervezeti, parancsnoki szintek végrehajtó-megvalósító tevékenységi formái (mely utóbbi szintek között és ezeken belül is jelentős véleménykülönbségek alakultak ki). Pedig a rendezett átalakuláshoz – fogalmazta meg a tranzitológiai irodalom – mindenekelőtt nyugodt társadalmi légkör lett volna szükséges. „Ha a társadalom pluralizálódása során a ‘biztonságot’ a különböző csoportok a különböző területeken különbözőképpen érzékelik és értékelik, akkor a rendőrségnek a váltakozó kritikával szemben nemcsak ‘belső lelki nyugalommal’ kellene felvérteznie magát. Ugyanúgy kötelességének kellene érezze, hogy prioritásait és szakmai illetékességéből

¹⁹⁵ Konzultáció a Belügyminisztériumban a rendőrség megítéléséről. *Belügyi Szemle*, 1989. 8.

¹⁹⁶ A vonatkozó fejezetet Kőszeg Ferenc, Magyar Bálint, Pető Iván, Szabó Miklós és Tölgyessy Péter állította össze. In *A rendszerváltás programja*. Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése 1989. március 19., április 16. SZDSZ, Bp., 1989, 73–74. p.

eredő intézkedéseit úgy indokolja meg, hogy a döntési kritériumok utánajárhatók és politikailag lehetőleg messzemenően konszenzusképesek legyenek”.¹⁹⁷

A hazai pluralizálódás folyamatában pedig éppen az említett két pillére hiányzott igazán a rendőrségnek mint intézménynek és mint állománynak: a „belső lelki nyugalom” és a konszenzusképesség. Fokozottan igaz ez az olyan átpolitizált rendőrség esetében, amelynek testülete egészében a pártállami ideológia jegyében szocializálódott és a rendszerváltás során egyszerre került politikai, erkölcsi, szakmai és nem utolsósorban legitimációs válságba.¹⁹⁸ 1989-ben a hirtelen sokszereplőssé vált hatalmi játszmában az egyébként is túlpolitizált rendőrség speciálisan hatalmi jellegű részlege, az állambiztonság került – érthetően – súlyos krízisbe, egy korábban nem ismert problémakör merült fel, és kívánt sürgős megoldást – *a rendszer-váltás lélektani hatásai* a Belügyminisztérium állománya körében. Ezeket a pszichés hatásokat érzékelhette Pallagi Ferenc is, amikor a Duna-gate-tel kapcsolatos vizsgálatok kezdetén – „*a bekövetkezett események miatti teljes elbizonytalanodásra tekintettel*” – a személyi állomány alábbi tájékoztatására adott utasítást az állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság vezetőjének:

„– a munkavégzés során megfontoltan, higgadtan, a törvényesség követelményeinek szigorú betartásával tevékenykedjenek, *kerüljék el a szélsőséges helyzetek kialakulását*. Közljék [a szervek vezetői]: aki a bizonytalanságból eredő idegi megterhelést nem bírja, vagy távozni kíván a szolgálattól, annak távozását engedélyezni kell. A szakszervezetet mint érdekvédelmi szervezetet az állomány szociális biztonsága érdekében fel kell kérni.

– ha az állambiztonsági szolgálat apparátusa ellen tüntetést, vagy bármiféle megmozdulást szerveznek, a szélsőséges helyzetek elkerülése érdekében *az állományt szabadsággolni kell*. A parancsnokok akadályozzák meg a pánikhelyzet kialakulását.

– meg kell nyugtatni az állományt, hogy a főügyészégi vizsgálat, amennyiben a politikai felelősséget megállapítja, azt a vezetés vállalja és *nem hárítja az állományra*.¹⁹⁹

Az operatív állománynak szembesülnie kellett azzal az új kihívással, hogy döntenie kellett: *hol húzódnak a jogállamban a politikailag jóváhagyható magatartások toleranciahatárai*. Ilyen probléma a tekintélyelvű társadalmi berendezkedés természetéből adódóan a korábbi belügyi magatartás zárt szabályrendjében fel sem mérülhetett. A rendszerváltás során az egész társadalom súlyos egyéni és tömeglélektani megrázkódásokon ment keresztül. A valódi, személyes drámákkal viszont

¹⁹⁷ MURCK, MANFRED: Rendőrség, állampolgárok és politika a pluralista demokráciában. *Rendészeti tanulmányok*, 1994, 4. sz. 16. p.

¹⁹⁸ Lásd FINSZTER GÉZA: A rendszerváltás és a rendőrség. In *Rendőrség és társadalom. A rendszerváltás magyar rendőrsége*. Budapest: Hanns Seidel Alapítvány, 1993, 10–27. p.

¹⁹⁹ Körlevél valamennyi állambiztonsági szerv számára. dr. Sillai Árpád r. ezds., titkárság-vezető, Bp., 1990. 01. 08. 45-9/9-a/90. NbH Központi Irrattár. Idézi Galambos Lajos: *Értékezés*, 65. p.

főleg azok küszködnek, akiket nem igazolt a történelem, akik a zsákutcának bizonyult történelmi kísérlet tudatos vállalói és hívei voltak. Nem kevesen kerültek ki az ilyenek az operatív állomány köréből, akiket szocializációjuk, egész életútjuk, kollektív tudatuk, ideológiai, politikai sőt, morális elkötelezettségük a párt, a proletárdiktatúra védelmére predesztinált.²⁰⁰ A dilemmából két úton volt lehetséges kitörni: az egyik a racionális döntésen és választáson alapuló kritikai önrevízió. A másik a teljességgel érzelmi-alapú, önigazoló hűség jegyében történhet, amely viszont az életút további folytatása szempontjából zsákutcát jelent.²⁰¹ A viharos változások közepette a belügyi állomány jelentős hányada vált bizonytalanná. Kérdéssé vált – ideológiai beállítódásuk és politikai elkötelezettségük irányától és intenzitásától függő mértékben –, hogy milyen újszerű gondolkodást és cselekvésformákat tesz szükségessé számukra a társadalom életében bekövetkezett totális fordulat. Nem véletlen, hogy a kilencvenes évek elején gyakoribbá váltak a belügyi állomány soraiban a *lelki és pszichoszomatikus betegségek*, növekedett a lelki okokra visszavezethető alkoholizálás és a kóros szokásokban megnyilvánuló életvitel is széles körben vált jellemzővé.²⁰²

Ugyanakkor a válság feldolgozására megfogalmazott elképzelések sorában az ellenzéknek – de olykor a politikai vezetésnek is – fel-felrémlett az *erőszakos rendteremtés* víziója.²⁰³ Az Ellenzéki Kerekasztal javaslatára nem véletlenül került be a Nemzeti Kerekasztal önálló munkabizottságban megtárgyalandó témakörei közé az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésének kérdése.²⁰⁴

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások során többnyire sikerült a diskurzust a racionális párbeszéd keretei között tartva a jogállamiság értékeinek megfelelő kompromisszumos alapelveket kidolgozni – bár ez az állambiztonsági szervek alkotmányos helyzetének rendezésére csak részben igaz.

A rendőrség/állambiztonság kérdéseit illetően az MSZMP koncepciója szinte mindvégig az volt, hogy az állam biztonságának védelmét továbbra is a rendőrség lássa el. Az ellenzék viszont úgy vélte, erre külön intézményt kell létrehozni a Minisztertanácsnak alárendelve. Ebben a kérdésben a felek – az alkotmánymódosítással foglalkozó I/1-es bizottsági üléseket követően – az 1989. szeptember 11-i közép-szintű politikai egyeztető bizottsági ülésen sem tudtak megállapodni. Tölgyessy

²⁰⁰ A rendszerváltás évében egy régi belügyi dolgozó még az „ideológiai-tudati zavarokra” hívta fel a figyelmet, amely helyzet leküzdéséhez a lenini gondolatok tényleges figyelembevételét és gyakorlati hasznosítását javasolta. „Eszmei és politikai módszerekkel törekednünk kell a marxizmus hegemoniájának helyreállítására.” BARANYÓ GYÖRGY: A marxizmus védelmezéséről. *Belügyi Szemle*, 1988, 10. 67. p.

²⁰¹ PATAKI FERENC: Társadalomlélektani tényezők a magyar rendszerváltásban. In uő: Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle. *Scientia Humana*, MTA PI. Bp., 1993, 46–47. p.

²⁰² BALÁZS ISTVÁN: A rendszerváltás lélektani hatásairól. *Rendészeti Szemle*, 1991. 7. 61–62. p.

²⁰³ Erről Kacziba Antal, az ORFK korábbi bűnügyi főigazgatója így emlékezett vissza egy interjúban: „Nem tagadom, hogy erős kapcsolat állt fenn az MSZMP egy bizonyos szárnya, a rendőrség, az elhárítás és a Munkásőrség között. De abszolút kisebbségben voltak.” Elhajtottak és túlélők. Bossányi Katalin interjúja KACZIBA ANTALLAL. *Mozgó Világ*, 1999. 11. sz. 86. p.

²⁰⁴ Lásd A Nemzeti Kerekasztal résztvevőinek megállapodása a tárgyalások témaköreiről és munkarendjéről. 1989. június 21. In *A rendszerváltás forгатókönyve*. I. m. 2. köt. 138–139. p.

Péter ekkor kifejtette: Az ellenzéknek az a határozott véleménye, hogy a normál rendőrségi feladatoktól el kell különíteni a politikai jellegű cselekmények rendészeti jellegű kivizsgálátát. Indoklásképpen a következőkre hivatkozott:

„Először is ez egy nemzetközileg szokásos gyakorlat. Az országok túlnyomó többségében a normál rendőrségi munkától nagyon határozottan elkülönül az úgynevezett államvédelmi munka. Ennek az oka az, hogy itt a politikával határos területről van szó, mely rendkívül szorosan csatlakozik a politikai pártok, parlament működéséhez, és ezért ez különleges garanciákat követel. Meg kell mondani, hogy ezt a kifejezést sem használják ma már, hogy államvédelem, állambiztonság, nagyon sok országban rossz emlékű jelentéstartalmai vannak. Például Németországra hadd utaljak, ahol az ottani államvédelmi szerv elnevezését is megváltoztatták, és az egész irányítási módszerét is megváltoztatták, hiszen a rossz emlékű Gestapo nagyon rossz emléket hagyott maga után. Mi a javaslatunk? Német módra *legyen egy alkotmányvédelmi hivatal, amely a miniszterelnöknek a felügyelete alatt van, de amely felett az Alkotmánybíróság – amennyiben ennek a felállításában megegyezünk – egy alkotmányossági felügyeletet végez, továbbá a parlament illetékes bizottsága is ezen hivatal felett egy kontrollt gyakorol.* Rendkívül fontosnak tartjuk, hogy az állam ilyen irányú tevékenysége felett minél határozottabb és minél több szerv által végzett kontroll legyen, hiszen az intézményes garanciák adhatnak csak valóságos garanciát az állambiztonsági szerveknek a visszaélésével szemben. Ezért az alkotmány vonatkozó szakaszait és mondatait szeretnénk úgy megfogalmazni, hogy ott mint a rendőrség feladata ne szerepeljen a politikai rendőrségi feladat.”²⁰⁵

A középszintű politikai egyeztető bizottság szeptember 15-i ülésén Somogyvári István tolmácsolta az MSZMP véleményét:

„Álláspontunk szerint az állambiztonság vagy alkotmányvédelem elnevezés változhat, egy olyan intézmény, amelynek a továbbfejlesztése mindenképpen napirenden van. Az MSZMP-nek ebben az álláspontja az, hogy a közeljövőben valószínűleg erre sor fog kerülni, de addig, amíg a munkálatok megfelelően el nem kezdődnek, amíg a körvonalai ki nem alakulnak annak, hogy pontosan milyen hatáskörrel, milyen szervezeti rendszerben működjön ez a szervezet, *véleményünk szerint az alkotmány szintjén nem lehet olyan módosítást végrehajtani, ami meghatározná a további jogalkotói és szervezési munkát.* Ezért mi elvileg nem zárkózunk el ennek az intézménynek az átalakítása elől, de az alkotmánybeli szabályozás kérdésében azt javaslom, hogy fogadja el mindkét tárgyaló fél a javaslatunkat, és ne kössük meg a további jogalkotó munkában a jelenlegi vagy a következő parlament kezét.”²⁰⁶

²⁰⁵ Lásd *A rendszerváltás forгатókönyve*. 4. köt. 323. p.

²⁰⁶ Uo. 425. p.

Viszonzválaszában Tölgyessy Péter reagált az MSZMP által felvetettekre:

„Az Ellenzéki Kerekasztal nagyon jól tudja, hogy az alkotmány szintjén ezt a kérdést egyszer s mindenkorra, végérvényesen eldönteni nem lehet. A mi javaslatunk arra vonatkozott, hogy az alkotmány szövege afelé vigye el a jogalkotót, illetve a rendőrség ügyében döntő szerveket, hogy *a rendőrség intézményéből az államvédelmi rendőrség kikerüljön*. Ennek többféle megoldása lehetséges. Elképzelhető olyan megoldás is, hogy a belügyminiszter felügyelete alatt marad továbbra is az államvédelmi rendőrség. Az volna a kérésünk az MSZMP felé, fontolja meg még egyszer, hogy egy olyan típusú alkotmányszöveg vonatkozzék a rendőrség szabályozására, amely ebbe az irányba vinné a további fejlődést.”

Végül az ellenzék azt javasolta: az alkotmánymódosítás olyanformán történjen, hogy később lehetőség legyen az államvédelmi szolgálatnak a kivonására a rendőrség intézményéből. A konszenzusos szöveg a következő lett: „A rendőrség alapvető feladata a közbiztonság, valamint a belső rend védelme. *A rendőrséggel és az állam biztonságával összefüggő részletes szabályokat alkotmányerejű törvény határozza meg*”.²⁰⁷

Természetesen nem egyszerűen a nyilvánosan zajló, és egyre hevesebb viták okozták az államvédelmi szervek elbizonytalanodásához. A korábban a legtitkosabb körülmények között működő rendszer körül megsokasodtak a találgatások, és a sajtó is alkalmat talált ebben a helyzetben a kiszélesedő nyilvánosság piacának kiszolgálására. A közvélemény előtt az egyébként valóban politikailag irányított, de egyébként rendvédő rendőrség összképe könnyen összemosódott az „igazi” politikai rendőrség képével. Ez a rendőrség belső viszonyaira úgy hatott vissza, hogy „értelmetlen rivalizálást alakított ki a rendőrség és az elhárítás meghatározott egységei között. [...] Ez [...] a meglehetősen összezavarodott, erkölcsileg szétzilált állományt még inkább elbizonytalanította, s mivel *érezték a velük szembeni, akkor már nyilvánosan is megfogalmazott köznapi és politikai ellenérzést*, tömegesen léptek ki a testületből”.²⁰⁸

Az ellenzék gyanakvását és tartózkodó álláspontját mindvégig meghatározta a szemben ülő tárgyaló felek szemlátomást ambivalens szerepe. Az, hogy a vitahelyzetben elfoglalt mellérendelt és egyenjogú pozícióját bármikor felcserélhette a hatalom monopóliumával rendelkező hatalomgyakorlóéval. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy nehezen – *csak az 1989. augusztus 29-én tartott ülésen – sikerült megegyezésre jutni a törvény vagy hatósági rendelkezés elleni izgatás tényállásával kapcsolatban*. A törvény akkor hatályos megfogalmazása ugyanis nem zárta ki egy olyan értelmezés lehetőségét, amely alapján bármely jogszabályt vagy hatósági

²⁰⁷ Uo. 426. p. – Az itt elfogadott szövegváltozat érdemi változtatás nélkül épült be az Országgyűlés által 1989. október 18-án módosított alkotmányba. Lásd 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról. 40/A. § (2) bekezdés.

²⁰⁸ Lásd *Elhajítottak és túlélők*. I. m. 87. p.

rendelkezést nyilvánosan és erőteljes szavakkal bíráló személyt el lehetett ítélni.²⁰⁹ Végül itt is sikerült egy olyan szövegben megállapodni, amely kizárta a mégoly erős bírálat büntethetőségének lehetőségét is.²¹⁰

Egy tíz évvel későbbi visszaemlékezés szerint „volt abban valami pikáns, hogy miközben egy asztalhoz ültek velünk, lehallgatták a telefonunkat és helységellenőrzés útján szereztek információkat a megbeszéléseinkről, majd másnap ott volt előttük a beszámoló az ellenzéki találkozóról”.²¹¹ Mindehhez természetesen az állambiztonsági szerveknek szükségük volt arra a fikcióra, amely a hagyományos ideológiát kiszolgálva mellékesnek és mintegy átmenetinek tekintette a politikai élet felszínén zajló „jelentéktelen” változásokat.

Az ellenzék igen korán, az egyeztető tárgyalások megindulását jóval megelőzve felhívta a figyelmet arra, hogy a demokratikus átmenet békés jellegének biztosítására megfelelő politikai feltételrendszert kell kialakítani. 1989. április 19-én, az érdemi tárgyalások mielőbbi megkezdését sürgető nyilatkozattal igyekezett az MSZMP-t tartózkodó magatartásából kimozdítani.²¹² A késlekedést azért is tartotta az ellenzék aggályosnak, mivel „a katasztrófával fenyegető válság” és a „kormány nyilvánvaló tehetetlensége” mellett egyre inkább növekszik az „erőszakos visszarendeződés veszélye”. A kölcsönös bizalom megerősítésére javasolta a dokumentum, hogy mind az MSZMP KB, mind pedig az ellenzék tegyen hivatalos nyilatkozatot az alkotmányosság követelményeinek feltétlen betartásáról. Emellett az MSZMP-től elvárták azt is, hogy ismerje el az Ellenzéki Kerekasztal résztvevőit törvényes alapon álló egyenrangú tárgyalófélnak, és nyilvánítsa ki: *semmilyen indokkal nem függeszti fel a politikai jogok gyakorlását*.

Ezt a kérdést a meginduló középszintű politikai tárgyalások önálló napirendi pontjaul javasolta az ellenzék. A tárgyalás jegyzőkönyve szerint számos megfogalmazás született ennek a témakörnek a meghatározására.²¹³ Ilyenek voltak például: „a demokratikus átmenet megakadályozásának tilalma”; „biztosítékok a politi-

²⁰⁹ Az izgatás alapesete a következő volt:

„148. § (1) Aki mások előtt azért, hogy

a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség,

b) a Magyar Köztársaság alkotmányos rendje,

c) a Magyar Népköztársaság szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata,

d) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlöletet szítson, ennek felkeltésére alkalmas cselekményt követ el, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

²¹⁰ A megváltoztatott szövegrész a következőképpen szólt: „Aki nagy nyilvánosság előtt, a köznyugalom megzavarására alkalmas módon törvény vagy más jogszabály, avagy a hatóság rendelkezése ellen általánosan engedetlenségre uszít, büntetett követ el.” Lásd az 1989. október 15-e után hatályos Btk. 268. §-át.

²¹¹ Kónya Imre, a Független Jogász Fórum megszervezőjének interjúja, riporter Bocskay Zsolt. *Népszava*, 2000. február 22.

²¹² Az Ellenzéki Kerekasztal javaslatai az MSZMP Központi Bizottságához a tárgyalásokról 1989. április 19. Lásd *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*. I. köt. 914–915. p. – Egykorú közlése *Magyar Nemzet*, 1989. április 20.

²¹³ Lásd *A rendszerváltás forгатókönyve*. I. köt. 126–127. p.

kai erőszak alkalmazása ellen”; „erőszak politikai célokra használatának tilalma”; „a politikai viták erőszakos megoldása elleni garanciák”; „mindenfajta erőszak kiiktatása a hatalmi viszonyok rendezéséből”; „az ellenforradalom elleni garanciák”; „a politikai tevékenység erőszakmentességének biztosítékai”; „mindenfajta erőszak kiiktatása a hatalmi viszonyok rendezéséből”. Végül – Sólyom László javaslata nyomán – „a politikai problémák erőszakos megoldását kizáró garanciák megalkotása” kifejezés került be a nyilatkozatba. Két hónappal később, amikor megállapodás született a politikai egyeztető tárgyalások témaköreivel és munkarendjével kapcsolatban, gyakorlatilag ugyanezt az elnevezést kapta az I/6. számú munkabizottság.²¹⁴

A megállapodás az egyes témakörökön belüli további alkérdések meghatározását a munkabizottságok önálló feladatává tette. Az ellenzék kész javaslatcsomaggal érkezett az I/6-os munkabizottság 1989. június 30-i alakuló ülésére.²¹⁵ Mindenekelőtt a tárgyalások zavartalansága érdekében felvetették, hogy az annak

²¹⁴ A megállapodás „Az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtése” elnevezéssel jelölte az I/6-os témakört illetve az ennek megvitatására létrehozott szakértői bizottságot. Lásd A Nemzeti Kerekasztal részvevőinek megállapodása a tárgyalások témaköreiről és munkarendjéről. 1989. június 21. *Népszabadság*, 1989. június 22.

²¹⁵ Az ellenzék tételesen ismertette azokat a leglényegesebb pontokat, amelyeknek megtárgyalását szükségesnek tartották:

„1.) A politikai egyeztető tárgyalások bármely szintjén részt vevő bizottsági tagok személyes szabadságát védeni kell. Ebben csak az egyeztető fórum plenáris ülésének hozzájárulásával legyenek korlátozhatók; kivéve a súlyos bűncselekményen való tettenérés esetét.

2.) Javasoljuk a munkásörtség megszüntetését.

3.) Javasoljuk az állambiztonsági szolgálat elváltását a közbiztonsági, bűnüldöző és igazgatásrendészeti feladatot ellátó rendőri szervezettől és az állambiztonsági szolgálatnak közvetlenül a Minisztertanács alá rendelését.

4.) A fegyveres erők belföldi bevetettségének újra történő szabályozását javasoljuk. Belföldön kizárólag a rendőrség legyen bevethető. Fegyvertelen személyek tömegűntetése esetén – ideértve a betiltott büntetéseket is – ne használhasson a karhatalom emberi élet kioltására szolgáló eszközt.

5.) A fegyveres erők pártirányításának tényleges megszüntetése. Az ebből következő szervezeti és személyi döntések meghozatala. Az MSZMP KB szervezetében működő honvédelmi, jogi, igazgatási és külügyi bizottság megszüntetését. Ne működhessenek politikai pártok a fegyveres erőknél.

6.) A társadalmi béke megbontására irányuló kísérlet esetén válságbizottságot kell létrehozni a jelenlegi politikai tárgyalófelek arányos részvételével. A bizottságot haladéktalanul létre kell hozni, ha erre utaló körülményeket észlelnék, és a bizottság munkájának nyilvánosságát kell adni. A bizottság jogosult tényfeltárási vizsgálat elvégzésére, a vizsgálat eredményeinek nyilvánosságra hozatalára és a megfelelő alkotmányos fórumnak ajánlás megtételére.

7.) Szükségállapotot csak természeti csapás esetén lehessen kihirdetni, belpolitikai okból nem. Az Elnöki Tanács ilyen hatáskörének megszüntetésével szükségállapotot, vagy annak megfelelő más rendkívüli állapotot csak az Országgyűlés rendelhessen el. A politikai jogok gyakorlását a szükségállapot nem korlátozhatja.

8.) Javasoljuk az idegen csapatok belföldi beavatkozásának és idegen csapatok segítségül hívásának törvényi tilalmát akkor, ha Magyarország nincsen más állammal, illetve haderővel hadiállapotban.

9.) Példálózva: A rendőri felügyelet, kitiltás és egyéb személyi szabadságot korlátozó intézkedések megszüntetése, illetve felülvizsgálata”

Lásd A rendszerváltás forгатókönyve. I. m. 7. köt. 555–556. p.

bármely szintjén részt vevő bizottsági tagok személyes szabadságát védeni kell. Javasolták továbbá a megtárgyalandó kérdések körébe felvenni a munkásőrség megszüntetését; az állambiztonsági szolgálat elv拉斯ztását a közbiztonsági, bűnüldöző és igazgatásrendészeti feladatot ellátó rendőri szervezettől; az állambiztonsági szolgálatnak közvetlenül a Minisztertanács alá rendelését; a fegyveres erők belföldi bevetethetőségének újraszabályozását; a fegyveres erők pártirányításának megszüntetését; a társadalmi béke megbontására irányuló kísérlet esetére válságbizottság létrehozását; a szükségállapot belpolitikai okból történő kihirdetésének tilalmát; az idegen csapatok belföldi beavatkozásának és idegen csapatok segítségül hívásának törvényi tilalmát; a személyi szabadságot korlátozó intézkedések megszüntetését, illetve felülvizsgálatát. Később az ellenzék javaslatainak köre kiegészült az önvédelmi fegyverek visszavonására, valamint az állampolgári jogok szószólója intézményének létrehozására irányuló kezdeményezéssel. Az alapvető cél mindenképpen olyan jogszabályváltozások vagy új jogszabályok kidolgozása volt, amelyek „a lehető legrövidebb időn belül meggátolják a politikai hatalmat abban, hogy a ma még rendelkezésre álló erőszakos szervezetek bevetésével megfordíthassa a demokratizálódási folyamatot, s meggátolhassa a szabad választásokat”.²¹⁶

Az MSZMP javaslatai eleinte a fogalmi pontosításokra szorítkoztak. Elsősorban a „politikai átmenet”, illetve az „erőszakos megoldások” értelmezését látták szükségesnek. Az előbbire vonatkozóan itt kialakított konszenzus szerint ez 1989. június 10-től, a megállapodás megkötésétől a választásokat követően megalakuló új kormány programjának parlamenti elfogadásáig tart.²¹⁷ (Később a középszintű politikai egyeztető tárgyalásokon ez a záró esemény az új parlament megalakulására módosult.²¹⁸) Hangsúlyozták azt is, hogy az erőszakos fellépésről nem csak a hatalom képviselőiben tárgyaló MSZMP mond le, hanem a másik két oldal képviselői, illetve az általuk képviselt szervezetek is.

Az MSZMP a tárgyaló személyek mentelmi jogával egyetértett, de hozzáfűzte azon kiegészítést is, hogy *a büntetőjogi felelősségre vonás tilalma a politikai egyeztető tárgyalásokon tanúsított magatartásáért az átmeneti időszak után is illesse meg valamennyi résztvevőt*. Részükről merült fel a közszolgálatra vonatkozó, már tervbe vett törvény megalkotásának a vitapontok közé történő felvételének igénye is. Nem tekintették viszont az átmenet problémájának, és mint ilyet a bizottság kompetenciájába sorolandónak, a munkásőrség kérdését. Ezt ugyanis „stratégiai jellege” miatt egy komplex vizsgálati program, egy nemzetvédelmi koncepció keretében javasolták megvitatni, akár egy nemzeti gárda típusú önkéntes fegyveres testületbe történő átszervezés részeként. Az állambiztonsági szolgálat esetében az MSZMP átszervezés helyett a szervezet működésének nyilvános jogi rendezésére, az operatív eszközök alkalmazásának bírói ellenőrzésére, illetve az ehhez szüksé-

²¹⁶ 1989. június 30-án a bizottság ellenzéki tagjai megbeszélést tartottak, amelyről Emlékeztető készült. Lásd *A rendszerváltás forгатókönyve*. I. m. 6. köt. 562. p.

²¹⁷ Lásd *A rendszerváltás forгатókönyve*. I. m. 6. köt. 566–567. p.

²¹⁸ Lásd A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának 1989. június 26-i ülése. In *A rendszerváltás forгатókönyve*. I. m. 2. köt. 166. p.

ges alkotmányos eszközök megteremtésére, az *állambiztonsági szolgálat parlamenti kontrolljára* kívánta helyezni a hangsúlyt.²¹⁹ A fegyveres erőknél, illetve a munkahelyeken működő pártszervezetek szerepének megítélésében az MSZMP véleménye az volt, hogy ez nem képezi részét az erőszakmentes átmenet garanciáinak, ezért e kérdésben a politikai pártok működésének jogi szabályozásával foglalkozó I/3-as bizottság illetékes.

Augusztus közepére tulajdonképpen csak egyes rendőrhatalósági kényszerintézkedések (a rendőrhatalósági felügyelet és kitiltás, valamint szabálysértések miatt alkalmazott elzárás) felfüggesztéséről született megállapodás, továbbá abban, hogy politikai nézetei vagy politikai magatartása miatt senkit sem lehet előnyben vagy hátrányban részesíteni a munkahelyeken.

A tárgyalások során az I/6-os bizottság vitáiban három kérdés kapcsán mutatkoztak a leglényegesebb nézetkülönbségek: a munkásőrség megszüntetése/átalakítása, a fegyveres erők, az állami intézmények, munkahelyek depolitizálása, valamint a szószóló intézménye körül. Az I/6-os bizottság a munkásőrség vonatkozásában még a szeptember 13-i ülésén is csak abban jutott megállapodásra, hogy „a tárgyalófelek bizalomerősítő intézkedésként fogják fel, ha a munkásőrség megszünteti a fegyveres gyakorlatait, a közrend és közbiztonság védelmében való közreműködését, és fegyvereit a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alá helyezi.” Ugyanitt sikerült az ellenzék javaslatára közös álláspontot kialakítani a társadalmi béke megbontására irányuló kísérlet meghatározására.²²⁰

A politikai egyeztető tárgyalások első szakaszát lezáró 1989. szeptember 18-i megállapodás az I/6-os bizottság munkája nyomán fogadta el a békés átmenet meghatározását, a tárgyalások résztvevői személyes sérthetetlenségének biztosítékait, a munkahelyi politikai diszkriminációk tilalmát, a rendőrhatalósági kényszerintézkedések alkalmazásának az átmeneti időszakban történő felfüggesztését. Az I/6-os bizottságtól a tovább folytatandó munka során megegyezést várt a plenáris ülés olyan, még nyitott kérdésekben, mint a közsolgálati törvény, a munkahelyi diszkriminációnak a munka törvénykönyvében történő megtiltása, a munkásőrség átala-

²¹⁹ Témánk szempontjából különösen fontos Holló András érvelése: „Az EKA igényli az állambiztonsági szervezetrendszer működésére, érvényére vonatkozó adatokat, a rendőrség és a munkásőrség bevetettségére, hazai alkalmazhatóságára, az egyéni szabadságjogok korlátozására vonatkozóan tartalmazó előírásokat. Az MSZMP szerint ezt nem lehet érdemben tárgyalni. A belső szabályzatoknak, a nyilvános jogszabályoknak való megfelelést akár egy parlamenti bizottság, akár a Legfőbb Ügyészség vizsgálja meg.” Lásd *A rendszerváltás forгатókönyve*. I. m. 6. köt. 567. p.

²²⁰ Az ellenzék javaslata a következő volt: A társadalmi béke megbontására irányuló kísérlet kezelésére a parlament által létrehozandó „biztonsági tanács” hivatott. A társadalmi béke megbontására irányuló kísérletnek minősül a következőkkel:

a) A hatalom erőszakos megszerzése, megtartása, vagy kizárólagos birtoklása. Ezek érdekében alkalmazott fegyveres fellépés, ezzel való fenyegetés, vagy erre történő felhívás.

b) A törvények tömeges megsértésére való felhívás, kivéve, ha az adott állami intézkedés sértené az 1976. évi 8. tvr.-rel hatályba léptetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában felsorolt politikai és személyi szabadságjogokat. Lásd *A rendszerváltás forгатókönyve*. I. m. 6. köt. 670. p.

kításával kapcsolatos kérdések, valamint a politikai kérdések erőszakos megoldásának kizárása.

Ezt követően a munkabizottság 1989. november 8-ig még négy ülést tartott. Némiképp eljelentéktelenítette ekkor folytatott munkájukat az a tény, hogy az Igazságügyi Minisztérium 1989. szeptember 22-i keltezéssel véglegesítette alkotmánymódosító javaslatát, amely már tartalmazta a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg birtoklására vonatkozó tilalmat, illetve a fegyveres erők és a rendőrség depolitizálására vonatkozó rendelkezéseket.²²¹ Amikor pedig 1989. október 11-én utoljára került az I/6-os bizottság napirendjére a munkásörség kérdése, már nyilván végleges formát öltött a munkásörség megszüntetéséről szóló azon javaslat, amelyet az Országgyűlés október 20-án, mint a XXX. törvényt fogadott el. Nem volt alaptalan az ellenzék rezignáltsága: „Ilyen körülmények között aggályosnak tartjuk, hogy a rendkívüli horderejű, már beterjesztett alkotmánymódosítás, az országgyűlési képviselők megválasztására vonatkozó törvényjavaslat stb. megtárgyalása során a konszenzusaink mennyire jutnak érvényre.”²²²

Az I/6-os bizottság az indulásakor felvállalhoz képest nem tudta mindenben elérni célját. Ez azzal is magyarázható, hogy a többi politikai munkabizottsághoz képest jóval kisebb mértékben végzett szakjogi munkát. Feladata főként az egypárti hatalmi viszonyok közepette kialakult hatályos jogrendszer politikai és ideológiai egyoldalúságainak felszámolása volt. Az ezekkel kapcsolatos tilalmak felállítása, bizonyos folyamatok, törekvések irányának kizárása szinte negatív jogalkotásúvá tette tevékenységét. Ugyanakkor a tárgyalások stabil háttérét biztosította azzal, hogy folyamatosan dolgozott a résztvevők sérthetetlenségének minél hatékonyabb biztosításán; másrészt nyilvánvalóan társadalomlélektani jelentősége is volt egy olyan bizottság működésének, amely feladatául éppen azt tűzte ki, hogy jogi garanciákkal kizárja egy soha nem tapasztalt demokratikus átalakulási folyamatból az erőszakos megoldásokat.

3. Az állambiztonság reformjának – és korántsem az I/6-os bizottság sikertelenségéből adódó – elmaradása nem magyarázhatja a Duna-gate-ügy kirobbanását, ami viszont – paradox módon – néhány hét alatt több eredményt tudott felmutatni az újraszabályozás körében, mint amennyi az azt megelőző évben született.

Nem volt kellő információ arról, hogy a reformfolyamat a Belügyminisztériumban már 1988-ban megindult, 1989 nyarán felgyorsult majd külön bizottság is alakult az új szabályozás előkészítésére. A belügyminiszter a kormány 1989. július 3-i kabinet-ülésére előterjesztést nyújtott be „*Az állambiztonság kérdéseiről a jelenlegi belpolitikai helyzetben*” címmel.²²³ A Javaslat az alkotmányos rend védelmét, a törvények betartását állította az állambiztonsági tevékenység fő irányába. A kabinet ülésén döntés is született a jogszabályi változások előkészítéséről. Ugyan-

²²¹ Lásd 58. sz. jegyzet.

²²² Lásd *A rendszerváltás forгатókönyve*. I. m. 6. köt. 682. p.

²²³ Jelentés a bel- és állambiztonság kérdéseiről a jelenlegi belpolitikai helyzetben. *Miniszeri értekezlet iratai* 1989. június 20. MOL XIX-B-1-y. f. 50. d. Lásd még 175. sz. jegyzet.

akkor a Belügyminisztériumban nem gondoskodtak az Alkotmánynak megfelelő legsürgősebb változásokról. *Elmaradt a belső szabályzatok felülvizsgálata és az új utasítások, parancsok, intézkedések kiadása, a személyi állomány felkészítése az új politikai és jogi helyzetre.* Időközben további tervezetek készültek a belső biztonsági szolgálat átalakítására. A reformmunkálatok folytak, de elmaradt a régi rendelkezések felülvizsgálata és módosítása. Vezetői szinten megvoltak az elképzelések a változtatásra, de elmulasztották – 1989. október 23-a után is – a határozott, egyértelmű, írásban is rögzített intézkedéseket mind az információgyűjtés irányának, mind a módszerek megváltoztatásának területén.

A megkésett részintézkedések sorában Pallagi Ferenc állambiztonsági miniszterhelyettes csak december 18-án hagyta jóvá a belbiztonsági csoportfőnök alig tíz nappal korábban keltezett fontos javaslatát az operatív nyilvántartás felülvizsgálatáról,²²⁴ amely javaslat újradefiniálta a célszemélyek, -csoportok körét, egyben az iratok tömeges megsemmisítésének lehetőségét is implikálta.

„Javaslat az állambiztonsági operatív nyilvántartás rendszerének felülvizsgálatára

Az Alkotmány és a Btk. közelmúltban történt módosítása és a többi állambiztonsági munkát alapvetően befolyásoló megjelent, valamint elfogadásra váró törvény, *a társadalom politikai állapotával együtt járó operatív helyzet változása* megkívánja, hogy az operatív nyilvántartás területén egy átgondolt, felülvizsgálati munka induljon. Ennek érdekében felül kell vizsgálni a jelenleg folyamatban lévő ügyeket, a foglalkoztatott hálózatokat, a meglevő operatív és hálózati irattári anyagokat.

A felülvizsgálat során *a módosított Btk. állam elleni bűncselekményekről szóló fejezetét és azokat az új feladatokat kell alapul venni,* amelyek végrehajtása az állambiztonsági szolgálat hatáskörébe tartozik.

A munka elvégzését az alábbiak szerint javasoljuk végrehajtani:

A) Operatív nyilvántartás.

1) Az operatív szerveknél levő ügyek.

a. Bizalmas nyomozások („személyi”-, „csoport”-, külön „körözési” dossziék.)²²⁵

Valamennyi osztály vezetője vizsgálja felül, melyek azok az ügyek, amelyek a módosított Btk. szerint bűncselekmény gyanújára utalnak.

Azokat a bizalmas nyomozást tartalmazó dossziékat, amelyekben az ellenőrzött személy vagy cselekmény nem ütköztethető a Btk. valamely szakaszába (nem az

²²⁴ BM ÁB Miniszterhelyettesi Titkárság NbH Központi Irattár 11-13/1468/1989., továbbá BM KI Államtitkári iratok. 186. d. 11-13/1468/1989.

²²⁵ Személyi dosszié – a bizalmas nyomozás alatt álló személyekről nyitott dosszié. Csoportdosszié – egymással szervezeti kapcsolatban álló személyekről felállított dosszié. Körözési dosszié – a külföldi hírszerző ügynökökről, illetve az államellenes tevékenységgel vádolt és megszökött vagy külföldre távozott személyekről nyitott dosszié. Az állambiztonsági munkában alkalmazott szakkifejezésekre lásd GERGELY ATTILA: *Állambiztonsági értelmező szótár.* BM Könyvkiadó 13-68/115/76., Budapest, 1980, ÁBTL AB 842.

állam biztonsága ellen irányuló vagy egyéb az állambiztonság hatáskörébe tartozó bűncselekményi kategória)

– *lezárni és a dossziékat megszüntetni, az anyagokat jegyzőkönyvileg megsemmisíteni* (intézkedni az Operatív nyilvántartó osztály felé a nyilvántartásba vett személyek törléséről készült jegyzőkönyveket megküldeni),

– az operatív értékkel rendelkező bizonyító erejű anyagokat a megfelelő dossziéba áttenni.

b. Az előzetes ellenőrzéseket²²⁶ meg kell szüntetni, az anyagokat meg kell semmisíteni, kivéve azokat, amelyekben az ellenőrzött cselekmény a módosított Btk-ban, illetve ellenőrzési jogosultságunkba illeszkedik. Ezek esetében a bizalmas nyomozást el kell rendelni.

c. A „figyelő” dossziékat meg kell szüntetni és az anyagokat jegyzőkönyvileg meg kell semmisíteni, kivéve a politikai, operatív értékű anyagot. Ha az ellenőrzött cselekmény a módosított Btk.-ba ütközik, ebben az esetben bizalmas nyomozást kell nyitni.

d. A „rendkívüli események” dosszié közül azokat, amelyekben nem várható a rendkívüli esemény elkövetőjének (elkövetőinek) felderítése, valamint a kissúlyú cselekményekre nyitottakat – pl. falfirkálás, zászlótépés – meg kell szüntetni, az anyagokat pedig megsemmisíteni.

e. Az ellenőrző dossziék vonatkozásában a konkrét ügyekre nyitottak közül csak azokat kell meghagyni, amelyek folytatására javaslatot tettek.

2). Az operatív szerveknél levő objektum dossziék.²²⁷

Valamennyi osztály vezetője vizsgálja meg, hogy a területén levő objektum dossziék megfelelnek-e az állambiztonsági munka átalakítási folyamatának, illetve szükséges-e új objektum dossziékat nyitni.

a. Ha megfelelnek:

A dossziékat a megváltozott feladatoknak megfelelően fedőnévvel megnevezve meg kell hagyni.

b. Ha nem felelnek meg:

– megszüntetni, jegyzőkönyvileg megsemmisíteni és azt megküldeni az Operatív nyilvántartó osztálynak,

²²⁶ Előzetes ellenőrzést azokkal a személyekkel kapcsolatban folytattak, akik nem álltak bizalmas nyomozás alatt, de tevékenységükről az állambiztonsági szervek számára figyelmet érdemlő információk érkeztek.

²²⁷ Objektum dosszié olyan intézményekről, üzemekről, hivatalokról nyitottak, amelyek operatív ellenőrzést igényeltek. Vonal dossziét állítottak össze az „osztályellenség” fontosabb kategóriáiról.

– megszüntetni, de a módosított Btk-hoz igazodó és az operatív értékekkel rendelkező anyagokat a meghagyott vagy újonnan nyitott dossziékban kell elhelyezni.

c. Ha a felülvizsgálat során az objektum dossziékban olyan bűncselekményre utaló adatok, bizonyítékok stb. vannak, amelyek más szerv (bűnügy) hatáskörébe tartoznak, vezetői szinten kezdeményezni kell azok átadását.

Fenti munkák határideje: 1989. december 31.

B) Operatív irattári anyagok

Az irattározott operatív dossziékat az azokat leadó osztálynak kell – az Operatív nyilvántartó osztállyal történő előzetes időegyeztetés után – felülvizsgálni.

A felülvizsgálat szempontjai a folyamatban lévő ügyeknél meghatározottakkal megegyeznek.

Az irattározott objektum (vonallal) dossziék közül megsemmisíteni javasoljuk az alábbiakat:

- oktatási intézmények.
- kulturális objektumok (vonalak),
- felszabadulás előtti, utáni jobboldali pártok, szervezetek tagjainak anyagát tartalmazó dossziék operatív anyagait.

A felsoroltakon túl a leadó osztályok külön-külön döntsenek az általuk irattározott anyagok meghagyásáról.

A munka befejezési határideje: 1989. december 31.

C) Az operatív nyilvántartásban szereplő személyek közül javasoljuk törölni:

a. Az 1945 előtti erőszakszervezet azon tagjait, akiknek nyilvántartására nincs jogalap.

b. Az állam elleni szervezkedés, összeesküvés miatt eljárás alá vont, illetve elítélt, valamint az 1989. évi XXXVI. törvényben az 1956-os népfelkeléssel összefüggésben elítéléssel érintett személyeket. (Az Operatív nyilvántartási szabályzat 7/A/f. és 7/B/i. pontjai szerint.)

c. A feloszlatott és működő szerzetesrendek tagjait.

d. Az engedély nélkül előállított sajtótermék ún. szamizdat készítő és terjesztő tevékenység miatt nyilvántartásban lévő személyeket.

e. A megrovásban, rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesített akadályozó, korlátozó intézkedésekkel érintett személyeket.

f. Az izgatás és közösség megsértése büntette, illetve vétsége miatt eljárás alá vont és intézkedéssel érintett személyeket.

g. A külföldre utazás és a külföldön tartózkodás szabályai kijátszásával külföldön tartózkodó, illetve hazatért személyeket.

h. A tiltott határátlépést, annak kísérletét, az ahhoz való segítségnyújtást, az előkészületet és az embercsempészést elkövetőket.

Az f, g, h pontok esetében nem lehet törölni azokat a személyeket, akiknek a nyilvántartására a Btk. 29.§ alapján – büntetési nyilvántartás szabályai szerint – nincs lehetőség

Az operatív nyilvántartásból történő törléseknél a törölt személyről a törlési határozatot, az operatív kartont és a megsemmisítési jegyzőkönyvet kell az Operatív nyilvántartó osztálynak megküldeni, az anyagot a szervnél kell megsemmisíteni.

A végrehajtás határideje: 1990. március 31.

Az operatív anyagok selejtezésénél szigorúan figyelembe kell venni az 1969. évi 27. tvr-ben megfogalmazottakat: *levéltári anyagnak minősülő iratokat nem lehet megsemmisíteni.* Ilyen esetekben azokat az Operatív nyilvántartó osztályon keresztül szabályozottan át kell adni az Országos Levéltárnak.

Az operatív anyagok megsemmisítését, illetve selejtezését úgy kell végrehajtani, hogy minden olyan esetben, amikor reálisan lehet számolni állampolgári panaszokkal, beadványokkal, azok érdemi megválaszolása érdekében a szükséges alapidatok további megőrzését az objektum (vonat) dosszié II. részének mellékleteként biztosítani kell.

A végrehajtásért – megsemmisítés, selejtezés stb. – az osztályvezetők, az ellenőrzésért az állambiztonsági helyettesek, illetve csoportfőnökök a felelősek.

D) Hálózatok.

1. A nyilvántartások meglevő párhuzamosságának megszüntetése érdekében az eddig vezetett hálózati naplókat meg kell semmisíteni.

2. A beszervezések engedélyezésére jogosult vezető vizsgálja felül a hálózati jelölteket, hogy azok kialakítható, illetve meglevő hírszerző lehetősége az állambiztonsági szolgálat elé támasztott követelményeknek megfelelnek-e.

Abban az esetben, ha e követelményeknek nem felelnek meg, a tanulmányozást meg kell szüntetni, a figyelőztetést törölni (kell) és a keletkezett anyagokat meg kell semmisíteni.

3. Foglalkoztatott hálózatok.

a. Az alosztályok vezetői vizsgálják meg, kik azok a hálózatok, akik személyük, foglalkozási területük, hírszerző lehetőségük miatt fokozottabb védelmet igényelnek.

E hálózatok titkosításáról 1989. december 31-ig gondoskodni kell.

b. Ellenőrizni kell a hálózatok lejelentett (6/a) kapcsolatait.²²⁸ Közülük csak azokat szabad meghagyni, akik az új illetékesség szerint is folyamatban lévő ügghöz kapcsolódnak.

c. A hálózatok „B” dossziéját²²⁹ ellenőrizni kell, s abból minden olyan anyagot ki kell szedni és meg (kell) semmisíteni, amelyek már lezárt, konkrét – előzetes ellenőrzés, bizalmas nyomozás, operatív akció, kombináció, játszmás ügyekre utalnak.

A „B” dossziékból a Külügyi Osztály által már ellenőrzött nyugtákat is ki kell szedni és megsemmisíteni, ha az konkrét ügyre utal. E nyugtákról az ügy feltüntetése nélkül listát kell készíteni, amelyet a központi szervnél az alosztály vezetője, területi szervnél az osztály vezetője láttamoz.

A „B” dossziében a tanulmányozás, szervezés során keletkezett anyagok, pénzbeli juttatások listája, ellenőrzési anyagok, konkrét ügyekre nem utaló feladat-tervek, magatartási vonalak maradhatnak.

Célszerű kiemelt anyagok alapján olyan összefoglaló jellegű minősítés készítése, melyből a végzett munka konkrétságát mellőzve pontosan megállapítható a hálózati személy kvalifikáltsága, megbízhatósága, szervünkhöz való viszonya stb.

d. Minden „M” dossziét²³⁰ felül kell vizsgálni és a megszüntetett, operatív ellenőrzésekre és ügyekre vonatkozó, valamint az operatív értékkel nem rendelkező anyagokat mind meg kell semmisíteni.

Az „M” dossziékban csak a felülvizsgálat után is folyamatban lévő ügyek operatív értékkel bíró anyagait, valamint a felderítő munka során keletkezett, fontosnak minősülő jelentéseket szabad elhelyezni.

A hálózat informatív, hangulati, tájékoztató jellegű jelentéseit külön gyűjtőben, az „M” dossziéhez csatolva kell elhelyezni és azokat feldolgozásukat követően meg kell semmisíteni.

Folyamatosan intézkedni kell arra, hogy az operatív értékű jelentések a felhasználás után három hónappal, a konkrét ügy befejezését követő egy éven belül kerüljenek megsemmisítésre.

4. Irattározott hálózati anyagot.

A hálózati irattározott anyagokat az irattározó osztálynak kell felülvizsgálni.

A felülvizsgálat előtt minden szerv köteles 1989. december 20-ig a kizárt hálózatok adattárában levő „6”-os kartonját²³¹ az Operatív nyilvántartó osztálynak fel-

²²⁸ A hálózati személy operatív szempontból jelentős kapcsolatairól állítottak ki a „6/a” kartont.

²²⁹ A „B” dosszié tartalmazta a hálózati személy szervezésével kapcsolatos dokumentumokat.

²³⁰ A hálózati személyek jelentéseinek gyűjtésére szolgáló dosszié.

küldeni. Az Operatív nyilvántartó osztály a szükséges anyagok előkészítését követően folyamatosan értesíti a szerveket a közös felülvizsgálat időpontjáról.

A felülvizsgálat után a megmaradó anyagokhoz tartozó „6”-os kartont a küldő szerv visszakapja, a többit a selejtezésre kiválasztott anyagokkal együtt az Operatív nyilvántartó osztály megsemmisíti.

Az irattározott hálózatok anyagai közös felülvizsgálatánál az alábbi elveket javasoljuk alkalmazni:

a. a „meghiúsult beszerzés” és a „beszervezéstől elálltunk” címen irattározott dossziékat és a „6”-os kartonokat meg kell semmisíteni.

b. „B” dossziék.

Minden kizárt hálózati személy irattározott „B” dossziéját az irattározó osztály köteles felülvizsgálni.

A felülvizsgálat során javasoljuk megsemmisíteni:

– az elhunyt,

– az MSZMP-tag,

– a funkcióban levő, illetve került (tanácsstag, képviselő, magasabb egyházi tisztségviselő) kizárt hálózatok „B” dossziéját, valamint

– azokét, akiket ugyan beszerveztek, de semmiféle érdemi munkát szerveink részére nem végeztek.

c. Az „M” dossziék megsemmisítendőek a 0012/1972. BM parancs 34/d. pont figyelembe vételével.

5. A felülvizsgálat során mind a megszüntetett ügyekben, mind a kizárt hálózatok vonatkozásában az operatív osztályok kötelesek intézkedni a szakszolgálatok, társ csoportfőnökségek és a társ szervek felé, hogy a náluk levő anyagok megsemmisítésére, az adatok az adattárakból törlésre kerüljenek.

6. Kérjük, hogy javaslatukat – jóváhagyás után – az AB Miniszterhelyettesi Titkárság vezetője a központi szervek vezetőinek és a megyei áb. helyetteseknek, mint a miniszterhelyettes úr utasítását végrehajtásra küldje meg, valamint az abban foglaltakról a szakszolgálatok vezetőit a szükséges mértékben tájékoztassa.

Célszerűnek tartjuk jelezni, hogy a központi számítógépre és a helyi nyilvántartási rendszerek fejlesztésére, illetve az adatok karbantartására további intézkedések történnek.

Budapest, 1989. december 8.

Dr. Horváth József r. vör. csoportfőnök”

²³¹ A hálózati személy legfontosabb adatait „6”-os kartonon rögzítették. A részletesebb adatokat tartalmazó „6/c” karton szolgált a statisztikai feldolgozások alapjául. A lakcímek szerinti nyilvántartásra a „6/d” kartonokat használták. „6/b” kartonokon rögzítették a szerv által fenntartott „K” (konspiratív) lakások, illetve a lakásuk használata miatt beszerezett ún. „T” (találkozási) lakásgazdák bérleményeinek adatait.

Igaz, hogy Alkotmányt módosító 1989. évi XXXI. törvény 39. § (2) bekezdése 1990. április 30-ig adott haladékot az Alkotmány végrehajtásához szükséges – köztük a rendőrséggel, valamint az állam biztonságával összefüggő – törvényjavaslatoknak az Országgyűlés elé terjesztésére, illetőleg a Minisztertanács hatáskörébe tartozó jogalkotási feladatok elvégzésére. A legjelentősebb mulasztás azonban mégis az volt, hogy az új Alkotmány életbe lépésével egyidejűleg az állambiztonsági főcsoportfőnökségnél nem rendelkeztek a belső jogszabályok hatályon kívül helyezéséről, és eltűrték az immár egyértelműen törvénysértővé vált gyakorlat folytatását. Csak 1989. december végén adott ki Horváth József csoportfőnök átirat formájában egy utasítást, amely a szolgálat munkatársait arra kötelezte, hogy ezeket a személyiségi jogokat sértő titkosszolgálati eszközöket csak az Alkotmányba és a Btk-ba ütköző cselekmények esetén alkalmazzák. Horváth István volt belügyminiszter és vezető munkatársai – Pallagi Ferenc volt miniszterhelyettes és Horváth József volt csoportfőnök – meghallgatásuk alkalmával többször hivatkoztak arra, hogy számos intézkedésükkel „a békés átmenet ügyét” kívánták elősegíteni, de elképzeléseik bevezetésére idő hiányában már nem került sor.

A Duna-gate-ügy feldolgozására több irányból is megindított vizsgálatok – Katonai Főügyészség, Belügyminisztérium, Országgyűlés, Alkotmánybíróság – egybehangzóan megállapították, hogy a BM III. (állambiztonsági) főcsoportfőnökségének III. (belső reakcióelhárító) csoportfőnöksége rendszeresen folytatott lehallgatásokat a '70-es évek végétől ellenzéki politikusok és aktivisták körében is. Részletes, pontos adatok az iratmegsemmisítések következtében nem álltak a bizottságok rendelkezésére, de a meghallgatások alapján feltételezhető volt, hogy a Belügyminisztériumban *1989 szeptemberében, illetve 1990. január elején mintegy 1400 dosszié került megsemmisítésre.* A belső szabályzatok lehetővé tették, illetve elő is írták a rendszeres, jegyzőkönyvezett iratmegsemmisítést.²³² Ezt indokolta a szinte határtalan adatgyűjtési munka, amely eredményének nagy része vagy értéktelen információkat tartalmazott, vagy rövid időn belül elvesztette értékét. 1989. decemberében azonban indokolatlanul nagy arányú iratmegsemmisítés kezdődött a III/III. csoportfőnökségen. Kezdetben csak a valóban elavult iratokat selejtezték, majd azokat, amelyek megtartása az Alkotmány, illetve a Büntető Törvénykönyv változásai következtében törvénysértővé váltak,²³³ december végére azonban már

²³² A Központi Irattár szabályozza, irányítja és ellenőrzi a BM. szervek iratselejtezés munkáját. A BM központi szervei iratokat csak az iratselejtezési utasítás alapján a Központi Irattár ellenőrzésével selejtezhetnek. Csak az ily kiselejtezett iratok értékének 2 %-át fordíthatják – a Központi Irattár javaslata alapján – a selejtezésben résztvevő beosztottak jutalmazására. Ha a Központi Irattár iratselejtezést végez, a jegyzőkönyvet a selejtezés jóváhagyása céljából az illetékes szerv vezetőjének megküldi (területi szerv esetében a BM. Titkárság Vezetőjének).

A Központi Irattár köteles megszervezni a BM. szerveinél kiselejtezett iratok papírgyárba szállítását. Lásd *A BM. Központi Irattárának működési szabályzata.* Belügyminisztérium Titkársága. 10-716/1959. BM KI Pgy./1959. 63. d.

²³³ *Megállapítható, hogy a Belügyminisztériumban végrehajtott iratselejtezések során nemcsak a jogszabályok, de a belső utasítások, körlevelek előírásait sem mindig vették figyelembe. Az ilyen*

szinte válogatás nélkül történt az iratmegsemmisítés. A mintegy 1400 személyi anyagból, mire a Katonai Ügyészség a lefoglalásokat megkezdte, már csak négy „élő” dossziét találtak. Pallagi Ferenc volt miniszterhelyettes intézkedése nyomán 1989. december 22-től – félretéve az érvényes előírásokat – *a megsemmisített anyagokról nem készítettek jegyzőkönyvet*, sőt helyenként megsemmisítették a régi selejtezési jegyzőkönyveket is. Egyes vidéki rendőr-főkapitányságokon az ügyészi lefoglalásokra csak január 15-e körül került sor.

Nem lehetett tudni a számítógépen tárolt adatok sorsáról sem. Az operatív technikai módszerek alkalmazásának gyakoriságára mindenesetre utalt az a tény, hogy a belföldi telefonbeszélgetések lehallgatásának engedélyezése egyszerűen osztályvezetői jogkörbe tartozott.

A különféle jelentések tartalmáról és sorsáról a sajtóban számos találgatás, eltérő következtetés jelent meg.²³⁴ Az bebizonyosodott, hogy a III/III. csoportfőnökség napi jelentésében olyan információk is szerepeltek, amelyek a személyiségi

irányú munkálatoknál a levéltári szempontokra nem ügyeltek, ennek megfelelően a gyűjtőkörileg illetékes levéltárat nem hallgatták meg, s feltehetően a kor hivatalos politikai felfogásának, irányítási rendszerének megfelelő, nem mindig következetes, de általában jellemző éberségi szempontokat vettek figyelembe és ültették át a gyakorlatba. Ez annak ellenére igaz, hogy helyenként levéltári szakember is részt vett a selejtezéses ellenőrzésében, de a személy általában a Belügyminisztérium konkrét kérésének megfelelően került kijelölésre. Lásd Az Iratfeltáró Bizottság jelentése. A Központi Irattár. 3. sz. melléklet. Belügyminiszter 5/1995. utasítása a belügyminisztériumban és szerveinél őrzött iratok felméréséről. BM KI 05/1995. sz. BM ut.

²³⁴ Főként a bulvár-sajtó közölte szívesen a(z ön)leplező interjúkat:

– IPPER PÁL: „Tiszta a lelkiismeretem!” A tévé-tudósító 1949–1953 között az ÁVH-kémelhárítás munkatársa. *Mai Nap*, 1989. ápr.12.

– FARKAS VLADIMÍR volt ÁVH-s alezredes hozzászólása a Rajk-dossziéhoz. *Reform*, 1989. 14. ápr.14.

– „Zárkózottsága valamit takar”. Interjú PIROS LÁSZLÓ volt belügyminiszterrel. ÁVH-ról, Gerőről, Rákosiáról, Rajk-perről, Nagy Imréről, 1956-ról. *Magyar Hírlap*, 1989. máj. 3.

– „Nekünk 1956 után nem osztottak lapot.” Interjú PALLAGI FERENCCEL, az állambiztonsági szolgálat főnökével. *Világ*, 1989. jún. 29.

– Marad Farkas. FARKAS VLADIMÍR (volt ÁVH-s) az 1950-es évekről. *Mai Nap*, 1990. okt.18.

– Besúgás és lejáratás. A belügyminisztérium állambiztonsági főcsoportfőnöke az egyházi elhárítási tevékenységről. *168 óra*, 1990. okt.16.

– Kire, mire figyel az állambiztonság. Interjú PALLAGI FERENC rendőr vezérőrnaggyal (BM) *Esti Hírlap*, 1989. nov.4.

– Mi történt 1956. október 30-a és november 4-e között? Interjú FARKAS VLADIMÍRREL (volt ÁVH alezredes), HEGEDŰS ANDRÁSSAL (volt miniszterelnök) és Kutrucz Gizellával (újságíró) *Új Tükör*, 1989. nov. 5.

– Visszhangzó lehallgatás. Interjú NYÍRI SÁNDORRAL (Legfőbb Ügyészség), Fidesz és SZDSZ feljelentés a BM állambiztonsági szolgálat jogtalan telefonlehallgatásairól. *Vasárnapi Hírek*, 1990. jan. 7.

– Megváltozik a szervezet. Interjú TÜRÖS ANDRÁS országos rendőrfőkapitánnyal. *Esti Hírlap*, 1990. jan. 9.

– Látnoki sorok a belügyminiszterhez. Interjú SÁRLÓS ZOLTÁN hadnaggyal, a BM lehallgatási botrányáról. *Esti Hírlap*, 1990. jan.15.

– LOSONCZY VASS LÁSZLÓ: Elhárító tiszt voltam. *Népszabadság*, 1990. jan.29.

– VÉGVÁRI Örnagy újabb vallomása. *Első Kézből*, 1990. feb.17.

jogokat sértő módszerek révén keletkeztek. Ezek a jelentések a csoportfőnökség vezetőinek tájékoztatására szolgáltak, és titkos kódolással jelölték az információk forrását is.²³⁵ Például a feljelentéshez csatolt, 1989. november 10-én kelt jelentés is ebbe a csoportba tartozott és – forrásként a távbeszélő-lehallgatást is megjelölve – rögzítette Kőszeg Ferencnek egy külföldi ismerősével folytatott beszélgetését.

A főcsoportfőnökség titkársága – a III/III. csoportfőnökség jelentéseit is felhasználva – napi operatív információs jelentéseket is készített. Ezeket megkapta a belügyminiszter, az államtitkár, az állambiztonsági és a közbiztonsági miniszterhelyettes is. Ez utóbbi jelentésekben feltüntették az információt szolgáltató csoportfőnökséget, de itt már nem történt utalás az információ beszerzésének módjára. Ezek a jelentések 1989. október 23-a után is tartalmaztak a biztonsági szolgálatról származó, jogsértő módon megszerzett információkat.

A belső jelentéseken kívül a Belügyminisztérium napi tájékoztató jelentéseket készített az állami felső vezetés, az MSZMP, majd – 1989. október 10. után változtatlanul – a kormány tagjai és az MSZP egyes vezetői számára.²³⁶ Ezek adatokat közöltek a személyi szabadságot korlátozó rendőri intézkedések számszerű alakulásáról, kiemelt közlekedési balesetekről, az országhatár rendjét jelentősen befolyásoló eseményekről stb. A napi jelentésekhez alkalmanként külön tájékoztató jellegű információkat is csatoltak. Így például az 1989. október 25-e és december 5-e között készített hét ilyen jelentés többsége politikai kérdésekkel foglalkozott – pl. az SZDSZ tevékenységével. Néhány jelentésről megállapítható volt, hogy az ellenzéki pártok által nyilvánosságra nem hozott információkat is tartalmaztak.

²³⁵ A napi operatív információs jelentések – NOIJ – tárgyköreit ismerteti a Történeti Hivatal Évkönyvében is MÜLLER ROLF: *Napi Operatív Információs Jelentések, 1979–1989*. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve*. Trezor 1. Budapest: Történeti Hivatal, 1999. Ennek forrásául – tévesen – a belügyminiszteri parancsra hivatkozik Szerző, bár a jegyzetben helyesen jelöli meg a belügyminiszter-helyettesi intézkedést. Ugyanakkor az általa felsorolt tizenkét „tárgykör” sem azonos az intézkedés által meghatározott tizennégy „témakör”-rel, azok egyféle átdolgozott változatáról lehet szó.

²³⁶ A Belügyminisztérium által készített tájékoztató jelentések címzettjeinek jegyzéke a Bizottság által vizsgált időszakban:

1. 1989. október 25.: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula, Nyers Rezső, Kovács Jenő

2. 1989. október 25.: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula, Nyers Rezső, Kovács Jenő

3. 1989. november 2.: Németh Miklós, Nyers Rezső, Kovács Jenő

4. 1989. november 2.: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Medgyessy Péter, Horn Gyula, Kárpáti Ferenc, Nyers Rezső

5. 1989. november 8.: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula, Nyers Rezső, Kovács Jenő

6. 1989. november 27.: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Nyers Rezső

7. 1989. december 5.: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula.

Az Országgyűlés vizsgáló bizottságának határozati javaslata a Belügyminisztérium belső biztonsági szolgálatának tevékenységéről. Országgyűlési Irattár és Levéltár Országgyűlési Irományok, 1985-1990. 141-200. jelzetű kötet. Az előterjesztést határozat formájában fogadta el az Országgyűlés 1990. március 13-án.

Munkája során az országgyűlés vizsgálóbizottsága a következő személyeket hallgatta meg: Bajcsi István volt rendőrfőhadnagy, Diczig István vezérőrnagy, dr. Horváth István volt belügyminiszter, dr. Horváth József volt főcsoportfőnök, Ilcsik Sándor belügyminiszter-helyettes, dr. Kámán József katonai főügyész, Kékesdi L. Gyula rendőrszázados, Kovács Jenő (MSZP), Németh Miklós miniszterelnök, Pallagi Ferenc volt miniszterhelyettes, Sarlós Zoltán rendőrfőhadnagy valamint Végvári József volt rendőrnagy. A következő fontosabb iratokat vizsgálatára került sor: a dr. Horváth István belügyminiszter által kiküldött vizsgálóbizottság jelentése (1990. január 16.), a Katonai Főügyészség által a BM III/III. főcsoportfőnökségen lefoglalt iratok, a BM III/III. főcsoportfőnökség munkájára vonatkozó belső, titkos jogszabályok (ez 86 parancs, utasítás és intézkedés volt), a kormánykabinet 1989. július 3-i ülésének jegyzőkönyve, a politikai egyeztető tárgyalások I/6. számú bizottságának tárgyalási jegyzőkönyvei, az Országgyűlés programjának felülvizsgálatára kiküldött bizottság üléseinek jegyzőkönyve, a nemzetbiztonsági szolgálat kialakítására vonatkozó tervezetek (Horváth István és Pallagi Ferenc által becsatolt iratok), a feljelentéshez csatolt jelentések, a Végvári József által 1990. február 16-án pótlólag becsatolt iratok, a Tamás Gáspár Miklós által 1990. február 16-án becsatolt iratok, amelyeket Végvári József még a feljelentés megtétele előtt juttatott el az SZDSZ-hez valamint a Katonai Főügyészségtől pótlólag beszerzett iratok (a BM alkalmi jelentései). A bizottság egyes tagjai a látogatást tettek különböző intézményekben és tanulmányozták az ott található, az ügygel összefüggő iratokat. Ezek: a Belügyminisztérium központi épülete (Roosevelt tér), a Belügyminisztérium hivatali helyiségei (Honvéd u.), Katonai Főügyészség (Markó u.), postahivatali levélbontó, megyei rendőrkapitányság (Nyíregyháza, Kecskemét, Pest megye). A bizottság tagjainak a Belügyminisztérium munkatársai bemutatták a biztonsági szolgálat technikai eszközeit is. A bizottság megalakulásakor úgy döntött, hogy zárt üléseket tart, de tevékenységéről rendszeresen sajtótájékoztatót adott ki. Az eljárás során beszerzett iratokat a bizottság a keletkezési helyükre visszaküldte, saját iratait pedig az Országgyűlés Irattárában – zárt anyagként – helyezte el.

Az országgyűlési bizottság jelentését 1990. március 13-án fogadta el a parlament, közel két hónappal azután, hogy a belügyminisztériumi ad hoc bizottság befejezte munkáját. A korábban már ismertetett BM-jelentés tényei és megállapításai érezhetően befolyásolták az országgyűlési bizottság munkáját és nagyban hatott zárójelentésének tartalmára is.²³⁷

„A Szabad Demokraták Szövetségének és a Fiatal Demokraták Szövetségének képviselői 1990. január 5-én feljelentést tettek hivatali visszaélés miatt a Fővárosi Főügyészségen. Azért kívánták a büntető eljárás megindítását, mert a belső biztonsági szolgálat egyik tisztjétől tudomásukra jutott, hogy a Belügyminisztérium szervei egyes ellenzéki pártok, valamint ellenzéki politikusok tevékenységéről törvénytellenes módon adatokat gyűjtöttek, és ezeket különféle jelentéseikben felhasznál-

²³⁷ Lásd 233. sz. jegyzet.

nálták. Feljelentésükhöz csatolták a Belügyminisztérium III/III-7. osztályának 219. számú, 1989. november 10-én kelt napijelentését. Sajtótájékoztatójukon további, hasonló jelentéseket is nyilvánosság elé tártak.

Az Országgyűlés 1990. január 25-én törvényt alkotott a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozására, majd az 1990. január 31-i ülésén bizottságot hozott létre az igazságügyi miniszter engedélyező tevékenységének figyelemmel kísérésére és 'a belső biztonsági szolgálat tevékenységének kivizsgálására'.

A bizottságnak e teljesen ismeretlen tárgykör vizsgálatához rövid idő állt rendelkezésére, mert úgy értelmezte feladatát, hogy jelentését még az Országgyűlés utolsó munka-ülésén elő kell terjeszteni. Ezért a bizottság arra az elhatározásra jutott, hogy csak néhány fontos és jól körülhatárolható kérdésre korlátozza a vizsgálatot.

I.

1. Először az 1989. október 23-át megelőző helyzetet vizsgáltuk, ezen belül is az állambiztonsági munka jogi szabályozásának és elvi irányításának a módját.

Az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. törvényerejű rendelet, valamint a rendőrségről szóló 39/1974. (XI. 1.) MT rendelet – amelyek nyílt jogszabályok – nem adtak felhatalmazást az állambiztonsági szerveknek titkos bizonyítási módszerek (távbeszélő lehallgatása, postai küldemények felbontása stb.) alkalmazására.

A 6000/1975. (VI. 2.) MT határozat az 1974. évi 17. tvr. 12. §-ára való hivatkozással meghatározta a Belügyminisztérium állambiztonsági főcsoportfőnökségének a feladatait. A határozat utalt a titkos információk beszerzésére, a felderítő és megelőző intézkedések rendszerére, az ellenséges elemek tevékenységével szembeni védekezésre, de utalt arra is, hogy az állambiztonsági szervek feladataik végrehajtása során 'jogszabályban meghatározott eszközöket és módszereket alkalmazhatnak'. A Minisztertanács elnökhelyettesének 1/1975. számú, 1975. június 2-án kelt utasítása rendelkezett az állam biztonságának a védelmében alkalmazható eszközökről és módszerekről. Az utasítás 2. pontja engedélyezte, 'a rejtett operatív technikai lehallgatást', 'a postai küldemények titkos ellenőrzését' stb. A fent említett két alapvető titkos jogszabályt – elmondása szerint – sem a belügyminiszter, sem az állambiztonságot irányító helyettese nem ismerte.

E jogszabályokra száznál több belügyi parancs, utasítás és intézkedés épült. Ezek igen aprólékosan, bürokratikus szabályozták a titkos technikai rendszerek és módszerek alkalmazását.

A szabályozásnak az a módja, hogy alacsony szintű és titkos jogszabályokkal korlátozták az Alkotmányban biztosított állampolgári jogokat, alapvető jogelveket sértett. A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 1975-ben hatályos szövege szerint ugyanis, 'A Magyar Népköztársaság biztosítja az állampolgárok személyes szabadságát és sérthetetlenségét, a levéltitok és a magánlakás tiszteletben tartását' (66. §).

A bizottság a formai jogi hibáknál súlyosabbnak tartja a titkossággal leplezett politikai irányítás módszerét. (Például a 6000/1975. MT határozat 8. pontja szerint, 'A belügyminiszter az állam biztonsága helyzetéről és azzal összefüggő kérdésekről köteles rendszeres tájékoztatást adni a párt és az állam illetékes vezetői részére'.)

Igaz, hogy az állampolgári, emberi jogokat tiszteletben tartó országok is alkalmaznak ilyen módszereket, valamint, hogy egyes országokban sokáig késett a nyilvános szabályozás, ez azonban nem lehet mentség a magyar viszonyokra. Nálunk a belső feszültségek elfojtására éberem ügyelő, az elnyomást, a megfélemlítést takargató pártállam célszerűbbnek találta a belső, titkos szabályozást. Ezzel a politikai rendőrséget bizonyos keretek közé szorította és a maga számára ellenőrizhetőbbé tette a szóban forgó eszközök és módszerek alkalmazását, valamint a megfigyelték kiválasztását.

Az ellenségkép megrajzolása, politikai ismérveinek kiválasztása volt a pártállam politikai fegyvere. Így például egy 1970-ben kiadott belügyminiszteri parancs elrendelte azoknak az operatív ellenőrzését, akik, 'az állam kulturális és tudománypolitikáját, irányító szerepét saját irányvonalukkal és csoportjaik tevékenységével kívánják felváltani' vagy, 'irodalmi, publicisztikai, művészeti termékeket illegálisan külföldre juttatnak'.

1978-ban az előbbi parancs végrehajtását azzal a rendelkezéssel egészítették ki, hogy jelentést kell tenni a reakciós egyházi személyek káros politikai akciójáról, illetve az ellenséges, nacionalista, 'ellenzéki' egyégekről, valamint az összejöveteleikre vonatkozó információkról és ezek előkészületeivel kapcsolatos adatokról.

Az ilyen szellemű állambiztonsági munka egyik területe volt a BM III. (állambiztonsági) főcsoportfőnökségének III. (belső reakcióelhárító) csoportfőnöksége, amely maga is több osztályra tagozódott. Rendszeresen végeztek lehallgatásokat, a 70-es évek végétől ellenzéki politikusok és aktivisták körében is. 1988 őszétől a szerveződő pártokról, 'csoport-dossziét' nyitottak; felbontották és ellenőrizték leveleiket, így például – meghallgatott személy szerint – felbontották a Magyar Demokrata Fórum lakiteleki címére érkező leveleket. A bizottság megállapította, hogy 1989. október 3-a és 1990. január 5-e között ellenőrizték a Fiatal Demokraták Szövetsége Budapest, Molnár utcai irodájának postáját.

Részletes, pontos adatok az iratmegsemmisítések következtében nem álltak a bizottság rendelkezésére, de a meghallgatások alapján vélelmezhető, hogy a Belügyminisztériumban 1989 szeptemberében, illetve 1990. január elején megsemmisítésre került mintegy 1400 dosszié. A bizottságnak nincs tudomása a számítógépen tárolt adatok sorsáról. Az operatív technikai módszerek alkalmazásának gyakoriságára utal az a tény, hogy a belföldi telefonbeszélgetések lehallgatásának engedélyezése osztályvezetői jogkörbe tartozott.

2. A bizottság vizsgálódása szempontjából fordulópontnak tekintette 1989. október 23-át, a köztársasági Alkotmány kihirdetésének napját: megszűnt az egypártrendszer, szertefoszlott az ellenzék-, ellenségkép; egyértelmű megfogalmazásban jelentek meg az alaptörvényben az emberi jogok és alkotmányos védelmük.

Az állambiztonsági szolgálatnál azonban nem következtek be a szükséges változások. Készültek tervezetek az új Nemzetbiztonsági Szolgálat felállítására; voltak tudományos tanácskozások, vezetői megbeszélések és eligazítások, de határozott, egyértelmű, írásba foglalt döntések nem születtek. A régi belső, titkos szabályok érvényben maradtak, a szervezet – lendkerék módjára – tovább működött. Folyt adatgyűjtés ellenzéki szervezetekről és személyekről; esetenként igénybe vettek titkos eszközöket és módszereket (pl. levélfelbontást és telefonlehallgatást), tovább készültek ezekről a belső jelentések. Ezen túlmenően néhány esetben folyt olyan megfigyelés is, amely állambiztonsági szempontból indokoltnak tűnik.

Az iratmegsemmisítések miatt a bizottság számára nem volt megállapítható, hogy az állampolgári jogokat sértő cselekményeket kik és hány alkalommal rendelték el, de maradt adat arról, hogy például 1989. december 8-án lehallgatták és jelentésben rögzítették Haraszi Miklós, valamint Csurka István olyan telefonbeszélgetéseit is, amelyek semmiféle összefüggésben nem álltak alkotmányellenes tevékenységgel, továbbá ugyanebben az időben a Tamás Gáspár Miklós lakásában lefolyt magánbeszélgetést is rögzítették.

3. A bizottság részletesen vizsgálta a különféle jelentések ügyét, mert ezek tartalmáról és sorsáról a tömegtájékoztatásban különféle találgatások, eltérő következtetések bukkantak fel. A bizottság több jelentéstípussal találkozott.

A III/III. csoportfőnökség napijelentésében olyan információk is szerepeltek, amelyek a személyiségi jogokat sértő módszerek révén keletkeztek. Ezek a jelentések a csoportfőnökség vezetőinek tájékoztatására szolgáltak, és titkos kódolással jelölték az információk forrását is. A feljelentéshez csatolt, 1989. november 10-én kelt jelentés is ebbe a csoportba tartozott és – forrásként – a távbeszélő-lehallgatást is jelölve – rögzítette Kőszeg Ferenc beszélgetését egy külföldi ismerőseivel. Ilyen típusú belső jelentésből volt megállapítható a már említett Haraszi Miklós és Csurka István lehallgatása is.

A főcsoportfőnökség titkársága – III/III. csoportfőnökség jelentéseit is felhasználva – napi operatív információs jelentéseket is készített. Ezeket már megkapta a belügyminiszter, az államtitkár, az állambiztonsági és a közbiztonsági miniszterhelyettes is. Ez utóbbi jelentésekben feltüntették az információt szolgáltató csoportfőnökséget, de már nem történt utalás az információ beszerzésének módjára. Ezek a jelentések 1989. október 23-a után is tartalmaztak a biztonsági szolgálattól származó, jogsértő módon megszerzett információkat. Az eddig felsorolt jelentések hivatalos úton nem kerültek ki a Belügyminisztériumból.

A belső jelentéseken kívül a Belügyminisztérium napi tájékoztató jelentéseket készített az állami felső vezetés, az MSZMP, majd – 1989. október 10. után – az MSZP egyes vezetői számára. E tájékoztató jelentések tartalmát belső, titkos jogszabály írta elő. Adatokat közöltek a személyi szabadságot korlátozó rendőri intézkedések számszerű alakulásáról, kiemelt közlekedési balesetekről, az országhatár rendjét jelentősen befolyásoló eseményekről stb. Ezekben nem volt utalás az információ forrására, és általában nem is tartalmaztak titkosszolgálati adatokat.

A napijelentésekhez alkalmanként külön tájékoztató jellegű jelentéseket is csatoltak. A bizottság rendelkezésére álló 1989. október 25-e és december 5-e között készített hét ilyen jelentés többsége politikai kérdésekkel foglalkozott – pl. az SZDSZ tevékenységével –, és ’Szigorúan titkos’ jelzést viselt. Néhány jelentésről megállapítható volt, hogy az ellenzéki pártok által nyilvánosságra nem hozott információkat is tartalmaztak. A jelentésen nem volt feltüntetve, hogy tiltott módszerek alkalmazásával szereztek-e be ezeket az adatokat. (A jelentések címzettjeinek jegyzékét a 2. számú függelék tartalmazza.)

Megállapítható, hogy a kormány egyes tagjain kívül az MSZP néhány tisztségviselője is kapott a jelentésekből.

4. Dr. Horváth István volt belügyminiszter és vezető munkatársai (Pallagi Ferenc volt miniszterhelyettes és dr. Horváth József volt főcsoportfőnök) meghallgatásuk alkalmával ismételten hivatkoztak arra, hogy számos intézkedésükkel a békés átmenet ügyét kívánták elősegíteni, de elképzeléseik bevezetésére idő hiányában nem került sor. Kétségtelen tény, hogy a reformfolyamat a Belügyminisztériumban már 1988-ban megindult és 1989 nyarán felgyorsult. Bizottság alakult az új szabályozás előkészítésére, és tudományos értekezletre is sor került.

A belügyminiszter a kormány kabinet-ülésére (1989. július 3.) előterjesztést nyújtott be ’Az állambiztonság kérdéseiről a jelenlegi belpolitikai helyzetben’ címmel. A Javaslat az alkotmányos rend védelmét, a törvények betartását állította az állambiztonsági tevékenység fő irányába. A kabinet ülésén döntés is született a jogszabályi változások előkészítéséről.

A politikai egyeztető tárgyalások I/6. számú, ’az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtése’-vel foglalkozó munkabizottsága ülésein ismételten szerepelt a nemzetbiztonsági munka átszervezésének kérdése, de végül ez nem került be a legsürgősebben megoldandó sarkalatos törvények csoportjába. Az események felgyorsultak, a gazdasági kérdések kerültek az előtérbe.

Az Alkotmányt módosító 1989. évi XXXI. törvény 39. § (2) bekezdése 1990. április 30-ig adott haladékat az Alkotmány végrehajtásához szükséges törvényjavaslatoknak az Országgyűlés elé terjesztésére, illetőleg a Minisztertanács hatáskörébe tartozó jogalkotási feladatok elvégzésére.

Időközben újabb tervezetek készültek a belső biztonsági szolgálat átalakítására. A reformmunkálatok folytak, de elmaradt a régi rendelkezések felülvizsgálata és módosítása. Vezetői szinten megvoltak az elképzelések a változtatásra, de elmulasztották – 1989. október 23-a után is – a határozott, egyértelmű, írásban is rögzített intézkedéseket mind az információgyűjtés irányának, mind a módszerek megváltoztatásának területén. Csak 1989. december végén adott ki dr. Horváth József átirat formájában egy utasítást, amely a szolgálat munkatársait arra kötelezte, hogy ezeket a személyiségi jogokat sértő titkosszolgálati eszközöket csak az Alkotmányba és a Btk-ba ütköző cselekmények esetén alkalmazzák.

5. A bizottság ténymegállapító munkáját nagy mértékben akadályozta, hogy a BM III/III. csoportfőnökség *majdnem teljes iratanyagát gyorsított ütemben megsemmi-*

sítették, és hasonló módon jártak el a budapesti, valamint a megyei főkapitányságokon is.

A belső szabályzatok lehetővé tették, illetve elő is írták a rendszeres, jegyzőkönyvezett iratmegsemmisítést. Ezt indokolta a szinte határtalan adatgyűjtési munka, amely eredményének nagy része vagy értéktelen információkat tartalmazott, vagy rövid időn belül elvesztette értékét. 1989 decemberében azonban indokolatlanul nagy arányú iratmegsemmisítés kezdődött a III/III. csoportfőnökségen. Kezdetben csak a valóban elavult iratokat selejtezték, majd azokat, amelyek megtartása az Alkotmány, illetve a Büntető Törvénykönyv változásai következtében törvénysértővé vált, december végére azonban már szinte válogatás nélkül történt az iratmegsemmisítés. Többek között mintegy 1400 személyi anyag került megsemmisítésre, s mire a Katonai Ügyészség a lefoglalásokat megkezdte, már csak négy, 'élő' dossziét találtak. Pallagi Ferenc volt miniszterhelyettes intézkedése nyomán 1989. december 22-től – félretéve az érvényes előírásokat – a megsemmisített anyagokról nem készítettek jegyzőkönyvet, sőt helyenként megsemmisítették a régi selejtezési jegyzőkönyveket is. Egyes vidéki rendőr-főkapitányságokon az ügyészi lefoglalásokra csak január 15-e körül került sor.

II.

A bizottság a következőkben látta megállapíthatónak a politikai felelősséget.

1. A Belügyminisztérium, illetve az állambiztonsági szolgálat vezetése 1989-ben számos, de inkább csak elvi jelentőségű előkészítő munkálatot indított meg, és rendszeresen hangoztatta a változások indokoltságát. Nem gondoskodott azonban az Alkotmánynak megfelelő legsürgősebb változásokról. Elmaradt a belső szabályzatok felülvizsgálata és az új utasítások, parancsok, intézkedések kiadása, továbbá a személyi állomány hatékony felkészítése az új politikai és jogi helyzetre.

Kétségtelen tény azonban az is, hogy az ezekre a feladatokra rendelkezésre álló idő a politikai események felgyorsulása következtében lerövidült. 1989-ben a szolgálatot sok, előre nem látható esemény is foglalkoztatta (Nagy Imre és társai temetése, október 23. évfordulója és a köztársaság kikiáltása, november 4. évfordulója), és a békés átmenet biztosítása más jellegű, jelentékeny feladatokat hártott az egész szervezetre.

A legjelentősebb mulasztás az, hogy az új Alkotmány életbe lépésével egyidejűleg nem intézkedtek a belső jogszabályok hatályon kívül helyezéséről, és eltúrták az immár egyértelműen törvénysértővé vált gyakorlat folytatását. Az 1990. januári intézkedések azt tanúsítják, hogy ha ezeket kellő időben és kellő körültekintéssel hozták volna meg a Belügyminisztérium vezető munkatársai, ez kevesebb megrázó kódtatást és politikai kárt okozott volna az országnak.

2. A vizsgálat adatai alapján feltételezhető, hogy Horváth István belügyminiszter Raffay Ernő képviselő kérdésére beosztottai – valóságnak meg nem felelő – tájékoztatása alapján adta azt a választ, hogy a Belügyminisztériumban csak az előírásoknak megfelelő módon és mennyiségben folynak iratmegsemmisítések. Bár a képviselői kérdésnek – a bizottság véleménye szerint – figyelmeztető jellege is

volt, ennek ellenére a miniszteri ellenőrzés elmaradt. Így történhetett meg, hogy december 22-én, a miniszter parlamenti kijelentését követő napon, a miniszterhelyettes nemcsak elrendelte a további, nagyarányú selejtezést, hanem azt a saját jogkörben kiadott, szabályzatellenes utasításával még meg is könnyítette.

III.

Összefoglaló következtetések

1. Az állambiztonsági szolgálat belbiztonsági csoportfőnökségét abból a célból hozták létre, hogy az állampárt támasza legyen. Felépítése, összetétele, működési mechanizmusa és titkos jogi szabályozása egy kialakított ellenségképhez igazodott. *Ellenségnek számított minden másként gondolkodó egyén, vagy közösség.* A szervezetet irányító jogszabályok és a szervezet működése az akkori Alkotmánnyal is szemben álltak.

2. A titkosszolgálati különleges eszközök 1989. október 23-a utáni alkalmazása a köztársasági Alkotmányt sértette. Dr. Horváth István volt belügyminiszternek, az állambiztonsági szolgálat vezetésével megbízott Pallagi Ferenc volt miniszterhelyettesnek és a III/III. csoportfőnökség volt vezetőjének, dr. Horváth Józsefnek *személyes politikai felelőssége* van, mert ki-ki a maga szintjén megszüntethette volna e módszerek Alkotmányt sértő alkalmazását. Dr. Horváth József volt csoportfőnök december végi körlevele után, amely az Alkotmányt sértő eszközök alkalmazását tiltotta, a felelősség köre ennél is szélesebben állapítható meg.

3. A bizottság bizonyítottanak látja, hogy amikor a pártállam széthullása már elkerülhetetlennek látszott, akkor *a szolgálat megpróbált alkalmazkodni a megváltozott politikai körülményekhez*, de dr. Horváth Istvánnak e téren tett lépései nem voltak elégségesek.

4. A rendelkezésre álló jelentésekből kiderül, hogy a kormány egyes tagjai információkat kaptak az ellenzékről is. Nem állapítható meg egyértelműen a jelentésekből lehetett-e arra következtetni, hogy milyen eszközökkel szereztek be az információkat. *A kormány egészét nem terheli felelősség* azért, mert egyes tagjai olyan tájékoztató jelentéseket kaptak, amelyekről a bizottság számára utólag kiderült, hogy titkosszolgálati eredetű elemeket is tartalmaztak.

5. A bizottság megállapította, hogy a III/III. belbiztonsági csoportfőnökség csaknem egész iratanyagát megsemmisítették 1989 decemberében és 1990 januárjának első felében. E tekintetben nem fogadhattuk el azt az érvet, hogy erre azért került sor, mert az iratok pusztá léte is sértette a köztársasági Alkotmányt, mivel az iratmegsemmisítésekkel, egyidőben folytatták a személyiségi jogokat sértő módszerekkel történő információszerzést. *A pártállam létének utolsó hónapjaiban megsemmisített, e rendszerre jellemző dokumentumok levéltári zárolása lehetővé tette volna, hogy azok utódaink okulására megmaradjanak.* A megsemmisítés ilyen mértékéért a felelősség elsősorban Pallagi Ferencet terheli.

6. A bizottság alkotmányértőnek tartja, hogy az MSZP két, kormánytiszságot be nem töltő vezetője – *a régi pártállami gyakorlat továbbéléseként* – 1989. október 23-a után is kapott a jelentésekből.

7. A bizottság arra a következtetésre jutott, hogy dr. Horváth István belügyminiszter, Pallagi Ferenc miniszterhelyettes és dr. Horváth József főcsoporthőnök *lemondása indokolt volt.*”

Az Országgyűlés a Belügyminisztérium belső biztonsági szolgálat tevékenységét vizsgáló bizottságnak a jelentését elfogadta, egyben több pontban intézkedésre kötelezte e kormányt. Mindenekelőtt a rendőrségről és a nemzetbiztonságról szóló *alkotmányerejű törvények megalkotását* sürgette. Felhívta a kormányt, hogy *ellenőrizze a belső biztonsági szolgálat teljes felosztását, és törvénysértő tevékenységének a megszüntetését.* Végül az Országgyűlés felhívta a Kormányt, hogy a Büntető Törvénykönyv átdolgozása során vizsgálja felül az *állampolgári jogok titkosszolgálati eszközökkel való megsértésének büntetőjogi következményeit.*

A szakmai értékelés szerint a parlamenti bizottság feltáró munkájának az elmentmondásossága abból fakadt, hogy mivel a bizottság Duna-gate-ügyből kiindulva kívánta feltárni a helyzetet, ezért *„a jelenséget vizsgálta, nem pedig az okokat.* Amennyiben a komplex helyzetet vizsgálták volna és abból következtetnek, az realisabb konzekvenciák levonását eredményezte volna. Így többek között *felszínesen vizsgálták az iratmegsemmisítés ügyét* is. Ebben a folyamatban ugyanis két komoly szakmai érdek ütközött egymással. Egyrészt az, hogy minden titkosszolgálatnak védenie kell titkos kapcsolatait, eszközeit. Másrészt pedig az elmúlt negyven év alatt olyan hatalmas mennyiségű anyag halmozódott fel a szolgálatnál, amelynek történeti értéke lett volna. Ha akkor a szolgálat marad magára – minden kezdeményezése ellenére –, és nem nekik kell ezt a kérdést eldönteniük, hanem az adott esetben törvény, vagy más, magasabb szintű jogszabály rendelkezik az anyag zárolásáról bizonyos időre, akkor sem akkor, sem később nem lett volna probléma. *Magasabb szintű szabályozás hiányában a szolgálat maga rendezte a működésével kapcsolatos belső szabályokat.* E belső szabályok alapján a szolgálat kénytelen volt olyan döntéseket hozni, hogy a védelemre helyezi a súlyt, a saját titkos kapcsolatainak, eszközeinek védelmére. *Erre volt egyedül lehetősége.*”²³⁸

Idő múltával természetesen a politikai körülmények által is felkorbácsolt indulatok elcsendesedtek és kísérletek történtek az események szalmái alapon történő feldolgozására. Az országgyűlési bizottság a meghallgatásokról 636 oldal jegyzőkönyv készített, de ez még a érintettek számára sem hozzáférhető.²³⁹ Nem alakult sokkal kedvezőbben a többi irat sorsa sem A továbbfolytatódó perben a védő érvelése szerint Végvári ömágy azért nem valósíthatta meg az államtitoksértés illetve a kötelességszegés törvényi tényállásait, mivel *„politikai szükséghelyzetben”* cselekedett, hiszen nem fordulhatott egyik állami szervhez sem, mert „a hatalmat a hata-

²³⁸ GALAMBOS LAJOS: *Értekezés*, 84–85. p.

²³⁹ VÉGVÁRI JÓZSEF volt rendőr ömágy szóbeli közlése.

lomnál feljelenteni öngyilkossággal lett volna egyenlő”.²⁴⁰ Az Alkotmánybíróság az eljárás során tapasztalt törvénysértések miatti beadványt az alapjogok korlátozásának minősítette: „A büntetőeljárásról az államtitoknak és a szolgálati titoknak vélelmét célzó olyan rendelkezéseket, amelyek az eljárás alanyainak jogait érintik, korlátozzák vagy gyakorlásukat nehezítik törvényi szinten és magában a büntetőeljárásról szóló törvényben kell elhelyezni”.²⁴¹ A belügyminisztérium belső bizottsági jelentése tíz éven át minősített irat maradt, bár a bizottság egyik résztvevője öt évvel később visszaemlékezést publikált az akkoriban folyó munkálatokról. A személyes résztvevőtől érthető szubjektivitás számos figyelemreméltó új tény közéletével párosul.²⁴²

Kiderült, hogy az országgyűlési bizottság munkája meghatározó szakmai részében a BM belső bizottsága jelentésének megállapításaira, következtetéseire és ajánlásaira épült. A minisztériumi vizsgálat keretében meghallgatott akkori állambiztonsági vezetők sejtetni is engedték, *tudhatták, hogy valami készül*, de az események nagyrészt akkorra már kicsúsztak az ellenőrzésük alól, illetőleg jogellenes gyakorlatukkal maguk is tisztában voltak, de annak megvédésére már se eszközt, se hathatós szövetségest nem találtak.²⁴³ Miközben „szétmállóban” volt csaknem minden, a napi rutin vitte tovább az ügyeket. A szervezet próbálkozásai – az önnön érdekeinek is megfelelő – identitás megtalálására kudarcot vallott. *A pártirányítás kiesésével egyfajta gazdátlanság érzete is eluralkodott.* Meglévő kapcsolataik éltek, működtek, azokat feladni, veszni hagyni szakmailag is hibának tartották volna.

A munkamenet tehát változatlan maradt, a jelentések készültek és továbbították őket jórészt a régi csatornákon. Nem volt már meg az az erő, amely korrekt új célt, szakmai és más perspektívát, újfajta legitimitást és mindezekhez társuló kontrollt és védelmet adott volna egy új nemzetbiztonsági koncepció részeként a szervezetrendszer számára. Alapvetően hiányzott a legitim felhatalmazás, amelyet csak az új, általános szabad választások adhatták volna meg.

²⁴⁰ RÓTH MIKLÓS: Számonkért jogállamiság. *Kritika*, 1992. június, 15. p.

²⁴¹ [25/1991. (V. 18.) AB hat.] ABH 1991, 418. Lásd továbbá *Alkotmányos elvek és esetek*. COLPI, Bp., 1996, 551. p.

²⁴² KOLLÁTH GYÖRGY: Utóirat a Duna-gate-ügyről – egy civil szemszögéből. *Belügyi Szemle*, 1995. 4.

²⁴³ *Immár három hónapja tudunk róla, hogy készül ez a behatolás. A két szervezet – a Fidesz és az SZDSZ – nevét is közölte annak idején informátorunk. Rajta voltunk az egészen. De jól konspiráltak.* – jelentette ki néhány hónappal a történet után HORVÁTH JÓZSEF. (*A tábornok vallomása*, i. m. 246–247. p.); Fodor Gábor, Mécs Imre, Tamás Gáspár Miklós viszont egyöntetűen tagadták, hogy bármiféle terv, előkészület történt volna a Duna-gate-tel kapcsolatosan. Roszik Gábor egyenesen bevallotta, hogy először nem is Lovas Zoltánt, hanem más újságírókat akart megkeresni a Végvárival történő találkozéhoz. Lásd *Interjúk*, 2004. május 21. Dokumentumfilm. Lovas Zoltán pedig már 1990-ben írt könyvében is állandó szorongásairól és gyanakvásáról írt: *Anyira kikészült a gyomrom az elmúlt órák izgalmától, hogy feltolult a gyomorsav. A végébe rohantam és rókáztam. Utána végigfeküdtem a pamlagon és igyekeztem minél hamarabb lehiggadni. Délután öt felé járhatott, amire sikerült. A menekülésen kívül végre tudtam másra is gondolni.* LOVAS ZOLTÁN: *Jöttem, láttam, győztek.* AB-Beszélő, Bp., 1990, 201. p.

A bizottsági munkára 1990. január 8-án délelőtt érkezett felkérés – a miniszter megbízásából, államtitkári részről – a leendő tagoknak. A bizottsági munka sima lefolyásának bizonyult. Egy nap kellett a feljelentésbeli tények valóságtartalmának megerősítésére és további két-három napra volt szükség az új, fontos tények megállapítására, bizonyítására, az események láncolatának, összefüggéseinek rögzítésére valamint a felelősség körének, mélységének pontos meghatározására. Az adott hét utolsó napjaira már csak az elemző, szintetizáló, szerkesztő, jelentés-összeállító munka maradt. Január 14-én, vasárnap délután módot kapott a bizottság egésze arra, hogy a felkérő minisztert tájékoztassa munkájának eredményéről, a jelentés első nyers változatáról, s válaszoljon a felmerülő kérdésekre. A miniszter a jelentést, annak részleteit nem vitatta, a javaslatokat jónak találta, az egészet „rendkívül keserűen tudomásul vette”. Január 15-én, hétfőn készült el a jelentés végleges változata, amit a bizottság tagjai 1990. január 16-ai keltezéssel írtak alá.

A bizottsági vizsgálat csak a III. Állambiztonsági Főcsoportfőnökségének III. – belső reakció-elhárító – csoportfőnöksége tevékenységére terjedt ki. A felhatalmazás-, megbízás hangsúlyozottan nem szólt az irányító miniszterhelyettes vagy a még magasabb szint szerepének minősítésére, tehát a parancsot kiadó vagy kiadni nem hajlandó posztra való hivatkozást a bizottságnak eleve be kellett kalkulálni.

A „kérdések kérdése” az volt, hogy vajon *miért dolgoztak még az alkotmányreform, s így a többpártrendszer közjogi kezdete után is egyes ellenzéki pártokra a III/III. tisztjei és „aktivistái”*? A kapott felelet annyiban tűnt meggyőzőnek, hogy nemcsak a korábbi értelmezés szerinti „jobboldalon”, hanem a „baloldalon” jelentkező szélsőséges, erőszakos fellépések leleplezésére is irányult a felderítés.²⁴⁴ Az az érvelésük viszont, hogy ez az operatív eszközökkel is folyó felderítés voltaképpen az ellenzéki pártok védelmét szolgálta volna, tényekkel alá nem támaszthatónak, megalapozatlannak, kétségbeesettnek, talán cinikusnak is tűnt. Igaz ez még akkor is, ha tény, hogy a csoportfőnökség olyan ügygel is foglalkozott, melyben életveszélyesen megfenyegettek ellenzéki politikust, s e személy védelme érdekében – tudtával és beleegyezésével – csakugyan kellett lépéseket tenni. Elismerve, hogy itt bűncselekmény történt, a fő ok az *időzavar, az identitászavar, az irányítás meghasonlása, az átalakítás ügyetlensége, s a garancianélküliség* volt. Meg kellett élniük azt a fordulatot, hogy míg korábban a politikai funkcióként felfogott elhárítás úgyszólván semmiféle működési korlátozást nem kapott, addig az új korszak rengeteg korlátozást, jogi fékezőerőt, valóságosan is számon kérhető felelősséget ígért. Mégis, a Duna-gate-ügy kirobbanásáig – a Btk. államellenes bűncselekményi körének reformja kivételével – ebből semmit sem kapott.

Mindmáig nem túlságosan ismert, hogy az eredeti célkitűzések szerint 1990. február végére tervezte a kormányzat az államvédelem átszervezésének realizálá-

²⁴⁴ Szijártó Károly legfőbb ügyész Horváth István lemondását követően a parlamentben elmondta: *A jelentésekből kitűnik, hogy az állambiztonsági főcsoportfőnökség nemcsak a Fidesz-szel, az SZDSZ-szel, illetve egyes vezetőivel kapcsolatos információkat gyűjtöttek, hanem az MSZP, az MSZMP, a Kádár János Társaság és más politikai szervezetekkel kapcsolatosan is gyűjtöttek adatokat.* Magyar Nemzet, 1990. január 25.

sát. A kormány kabinetje ugyanis 1989 nyarán megtárgyalta és elfogadta a – korábban ismertetett – belügyminiszeri előterjesztést az átalakítás programjáról. 1989. december közepén pedig határozatban szabta meg a szervezeti reform lépéseit – 1990. február közepéig tartó határidővel. A BM átszervezése ezek szerint már megkezdődött, tehát 1990 elején lett volna esély az állambiztonság megfelelő tartalmi átalakítására. Elég arra gondolni, hogy az állambiztonsági törvény tervezete már a Duna-gate előtt két hónappal megjárta a BM vezetői értekezletét.²⁴⁵

A Duna-gate közéleti súlya a „mesteri időzítés” révén lett óriási. Egészen más lett volna a visszhangja az átszervezés előtt és alatt, mint esetleg a kellően realizálódó kormányzati intézkedés 1990. február közepén történő lezárulása, vagy a szervezeti reform elkészülte után. Jogi, közigazgatási, szervezési értelemben így elbukott a „rutinszerű, békés átalakítás”, igaz, azt sem lehet tudni, hogy a Duna-gate ügy nélkül vajon mi lett volna belőle. Kolláth György – aki maga is részt vett a belügyi vizsgálóbizottság munkájában – úgy vélte, hogy több vonatkozásban tisztázatlan kérdések maradtak hátra. Egyáltalán nem, vagy alig kapott választ például a következő kérdéseire:²⁴⁶

„1. Ha egyetértenek (ti. a meghallgatottak) a jogállam, a demokrácia, a törvényesség, a pártsemlegesség követelményeivel, *mit tettek konkrétan* ezek érvényesítésére?

2. A szolgálat vezetője, a parancsnok saját hatáskörében *milyen intézkedéseket* tett a jogilag már szükségszerű változások érdekében?

3. Miért kellett beérni a *változások szóbeli bevezetésével*, közreadásával? – Válasz: akkoriban politikai, illetve konspirációs okokból is *ez volt az uralkodó forma*, pl. a szolgálat közreműködésével a munkásörök leszerelésénél, illetve a HM átszervezésénél.

4. Milyen változást eredményezett a szolgálat működésében az 1989. őszi BTK-reform, amely a politikai egyeztető tárgyalások révén, illetve eredményeként felülvizsgálta, politikamentessé tette a hatályos büntetőkódex államellenes bűncselekményekre vonatkozó fejezetét? – Válasz: tartottak erről eligazítást az apparátusnak, a hálózatnak egyaránt; onnantól számítva felléptek az ultraballal szemben is, de a 'privacy', az emberi jogok újféle, alkotmányos tiszteletben tartása, védelme, az ezt érintő jogsértések megelőzése, orvoslása érdekében illő *intézkedést nem tettek*. Erre mondta fanyar humorral valaki: 'pedig az még sem tartható, hogy jobban tisztában legyen a szolgálat X. Y. szexuális életével, mint az adott személy saját maga, vagy a párja'.

5. *Mit mondtak az ügynököknek*, ki és hogyan szabta meg ezek munkáját a jövőre vonatkozóan? A kapott válasz teljes zavart tükrözött. A válasz első, máig ható jelentőségű eleme – érthetően – a dekonspiráció, a leleplezés és a lelepleződés elkerülésének feltétlen célja, érdeke volt. Egyébként pedig megkérdezték: akar-e

²⁴⁵ Miniszeri értekezlet 1989. október 30. Az állam- és közbiztonsági törvény előterjesztése. MOL XIX-B-1-y. f. 51. d.

²⁴⁶ KOLLÁTH GYÖRGY: Utóirat a Duna-gate-ügyről, i. m.

alkotmányos alapon az ügynök továbbra is együttműködni. Eligazítást is tartottak. A zavart mindkét oldal érezte, egyes kapcsolatok meg is szakadtak, végső soron az általános eligazítás nyomán a hálózati személy döntötte el, hová megy el, mit jelent, mire hajlandó.

6. Végül: hogyan történhetett meg 1989. december 22. és 1990. január 8. között az a rendkívüli mértékű iratmegsemmisítés, dokumentumok eltüntetése, amely – konkrét büntetőjogi vonzatok mellett – *a III/III.-nak talán a legsúlyosabb, évtizedekre kiható 'önbeismerő' teherítése?* 1989 decemberében a belügyminiszter voltaképpen cáfolta, hogy a BM-ben szabálytalan, tömeges iratmegsemmisítést folytatnának. Jellemző, hogy – roppant cinikus módon – ez másnap, december 22-én öltött nagyüzemi méreteket. A bizottság kérdésére a még elfogadható válasz az volt, hogy muszáj volt a BTK-reform kapcsán tartott egyes ügyek selejtezése, azoké, amelyek törvényi tényállása kívül került a büntető kódexen.”

Pedig a válogatás, jegyzőkönyvezés nélküli, a miniszteri választ utólag is cáfoló aktaégetés – minden reformszándék ellenére – közvetve a bizonyítékok eltüntetésének, a bűn beismerésének, a jogi és szakmai tisztesség kétségbevonhatóságának a jele. Ráadásul a fejtetlen, kapkodásszerű aktaégetés elkerülte az iktatókönyvek bezúzását, megsemmisítését, így – ha a dossziék nem is voltak rekonstruálhatóak – a szolgálat tevékenységének irányáról, mértékéről, módjáról és keresztmetszetéről a bizottság biztos képet kapott.

A BM-bizottság jelentése megállapította, hogy megszámlálhatatlan dokumentum kerülhetett ki a szolgálattól, illetőleg bizonyítottan voltak olyan titokhordozó anyagok, amelyek az előírások ellenére elolvasásuk után nem kerültek vissza kibocsátási helyükre. Később az ilyen – vélt vagy valós – „forró papírok”, esetleg csak a hírük, egyre gyakrabban bukkantak-bukkannak elő, hogy kiszivárgott, hitelesnek vélt ügynöklistákról lehessen hallani.

1995-ben öt korabeli résztvevő közreműködésével jött létre az a kerekasztal-beszélgetés, amely további háttér-információkkal szolgált az öt évvel korábbi történetekről.²⁴⁷ A diskurzus legmeglepőbb – de senki által kétségbe nem vont – kijelentése a Duna-gate idején a III/III. Csoportfőnökséget irányító, majd lemondott miniszterhelyettestől, Pallagi Ferentől származott. Elmondta, hogy milyen „fájó pont” számukra, hogy éppen ők erőltették, hogy „a nemzetbiztonsági tevékenység és az arról készített törvény a háromoldalú kerekasztal tárgyalások során olyan megítélést kapjon, hogy az a sarkalatos törvények közé kerüljön be”. Szerinte ezt *a sarkalatosságot az utolsó időszakban söpörték ki.*²⁴⁸ Ennek hátránya pedig nemcsak a Duna-gate-ügyön mérhető le, de a szolgálat egész tevékenységére a mai napig is rányomja bélyegét.

²⁴⁷ Öt év után a Duna-gate-ügyről. Kerekasztal-beszélgetés, 1995. február 9-én. Résztvevők: Finszter Géza, Kolláth György, Pajcsics József, Szikinger István, Pallagi Ferenc, Korinek László. *Belügyi Szemle*, 1995. 4.

²⁴⁸ Ennek cáfolatát lásd GALAMBOS LAJOS: *Értekezés*, 55. p

Az iratok sorsával kapcsolatban elmondta, hogy a Nagy Imre pertől kezdve valószínűleg minden anyag az állambiztonsági nyilvántartóba, mint az iratokat kezelő és felügyelő apparátushoz került. Az iratkezelés egyébként igen részletesen és szigorúan volt szabályozva, de ebből sok minden csak utólag jutott a felhasználók tudomására. Az irattárat 1971-ben kivették az állambiztonság kezéből és államtitkári felügyelet mellett létrehozták a nyilvántartó központot, amely az állambiztonsági szolgálattól teljesen független volt. A betekintéshez miniszteri vagy államtitkári engedély kellett. Minden évben megtörtént az iratok áttekintése, rendezése, *természetesnek tűnt, hogy 1989 októberében – mint minden év utolsó negyedében – selejtezések kezdődtek.*

Ugyanakkor a szolgálatnál megjelent egyfajta belső feszültség, amelyet az alkotmánymódosítással és az ezzel összefüggő Btk módosítással lehetett kapcsolatba hozni. *A Btk. módosítása ugyanis az állam elleni bűncselekmények nyolcvan vagy talán kilencven százalékának törlését vonta maga után.* Az ügyjellegű anyagok mellett a korábbi információszerző, szűrő- és kutatómunka eredményeként számos emberről tartalmaztak adatokat, némelyeket dossziéba rendezve („B” dosszié). Megjelent a jogi értelmű felülvizsgálat igénye, hogy a titkosszolgálat valóban csak a Btk-ba ütköző cselekményekkel összefüggésben tarthat anyagot. („Ezt ugyan a vizsgálat során sokan mellébeszélésnek hitték, de ez volt a valóság”).

Ebből a megfontolásból keletkezett egy harminc-egynéhány oldalas – fent említett – miniszterhelyettesi utasítás az irattári anyagok felülvizsgálatáról (felső vezető nem adott ki semmilyen utasítást). Mivel itt *hosszan tartó emberi kapcsolatokról, kötődésekről volt szó* ezért beindult egy bizonyos fajta „öntevékenység”. Ez azt jelentette, hogy az állambiztonsági tiszt „leszedi” a terhelő adatokat, mivel azt sem tudja, hogy vajon ővele mi lesz. *Évek óta fenntartott hálózati kapcsolatokról volt szó,* s a hálózati személyek között fontos személyiségek is előfordultak. Szakmai, etikai, de egyszerűen emberi kérdés is az, hogy egy tiszt nem engedi, hogy a kapcsolatát „meghurcolják”. Ráadásul – úgy vélték – ezeknek az iratoknak semmiképp nincs történelmi értékük. Így a titkosszolgálati tisztek maguk kezdték rendezni anyagaikat. A módosított Btk. által nem büntetendő anyagokat egyszerűen nem lehetett megtartani. Az utasítás szerint csak saját anyagokról lehetett szó, a történelmi értékű és a „vaskosabb” ügyek – Pallagi vezérőrnagy emlékei szerint – kivétel nélkül megmaradtak.

A Btk. módosítására november végén került sor és azonnal megszületett a tervezet a selejtezések végrehajtására. A decemberben aláírt utasítás tehát ennek a folyamatnak a végére tett pontot így semmiképpen *nem kezdődhetett a belügyminiszter decemberi utasítására.* Sőt, a selejtezés december 27-re gyakorlatilag befejeződtek, a kémelhárításnál később. Tagadhatatlan, hogy a végrehajtásba némiképpen „védelmi szempontok” is belejátszottak, de egyébként az események „szabályozott mederben zajlottak”. *Hiba akkor következett be, amikor volt olyan időszak, hogy nem készültek jegyzőkönyvek.* 1989. december 24-ig rendelkezésre állnak a jegyzőkönyvek, de 24-től a jegyzőkönyvkészítés felfüggesztésére is lehetőség nyílt.

lott. A nagyszabású munka karácsonykor is folyt, és annyi volt, hogy a jegyzőkönyvkészítéssel nem lehetett követni az eseményeket. „Ez szabálytalan volt.”²⁴⁹

²⁴⁹ A Pallagi által említett december 24-i dátum, amelytől számítva „a jegyzőkönyvkészítés felüggesztésére is lehetőség nyílt” nem jelentette azt, hogy akkortól mindenféle feljegyzés nélkül történt volna az iratmegsemmisítés. Ezt a ÁBTL véletlen iratszolgáltatása is tanúsítja. A betekintés során arról lehetett meggyőződni, hogy a „válogatás nélküli iratmegsemmisítésen” túl még 1989. december 28-án is – onnan az utolsó adat – normális irattári jegyzőkönyvezés mellett folytatott a selejtezés. Az irat ritkaságára tekintettel következik egy hosszabb feljegyzés belőle:

Levelezés 1984-1988. ÁBTL 1. 11. 6. III/III. Csfség. 11. d. [Érv. idő: 2050. 12. 31. Herczegh Miklós 2002.01.15.] BM III/III. Csoportfőnökség.

1. Megsemmisítési jegyzőkönyv. Szigorúan titkos. TÜK Könyvek 1957-1974. évi.

Engedélyezem: dr. Horváth József örgy. csoportfőnök

Készült 1989. augusztus 16-án a BM III/III. Csoportfőnökség TÜK helységében

Jelen van:

Náik Gyuláné r. fhdgy. op. nyt. vezető

Molnár Andrásné r. hdgy. TÜK

Nagy Csaba r. szds. titkárságvezető

1957. év:

65/1-5804. ikt. számig III. kötet, 200 laposak

65 fnyt. sz. könyv 1957-1963-ig I. kötet, 50 lapos. (.)

1987 év

11/50-6127. ikt. sorszámg IV. köt. 200 laposak

Alszámos ikt. könyv 11/2-49 alszámokkal, 200 laposak

558 fnyt. sz. Postakönyv 150 lapos

487 fnyt. belső kézbesítőkönyv 50 lapos

11/13/1-2569 ikt. sorszámg 200 lapos

562 fnyt. sz. kézbesítőkönyv 4 db. 50 laposak

563 fnyt. sz. tárgymutató 100 lapos

11-10/ alszámú nyilvántartó iktatókönyv 1980. VII. 15- 1987. XII. 31-ig III. kötet 200 lapos

209 fnyt. sz. gyűjtő, TÜK-kel kapcsolatos ellenőrzési jelentések 1-32 sorszámg terjedő tartalomjegyzék 1963-83 évig.

A jegyzőkönyvben felsorolt iktatókönyvek, iktatólapok, postakönyvek, átmenő naplók, kézbesítőkönyvek, tartalomjegyzék megőrzési határideje lejárt, így a 10-350/1972. sz. szabályzat (az ügykezeléshez használt könyvekről) alapján zúzdába megsemmisítésre kerültek.

Bp., 1989. augusztus 17. (jelen lévők aláírásával)

2. BM III/III-3-a alosztály

Megsemmisítési jegyzőkönyv az Alosztály területén levő Főnyilvántartó könyvek megsemmisítéséről.

Szigorúan titkos. TÜK Könyvek 1957-1974. évi.

1986-1989 közötti 5 kötet.

Engedélyezte: Dr. Kovács János r. örgy. ov.

1989. december 28.

3. Megsemmisítési jegyzőkönyv 1989. december 11.(...)

4. Megsemmisítési jegyzőkönyv 1989. december 14.

Tartalomjegyzék 1974-76. I. az 501. számú Csfs. dossziében lévő anyagokról

Vezetői engedéllyel semmisíthető meg

I. kötet

1974. (...)

5. Fejlődő országok ösztöndíjas hallgatóiról 8. p. 4/4-63

8. Eötvös Kollégiumban tartott irodalmi estről 2. p. 4-1054

11. SZT állomány szervezésének szabályai 1. p. 4-1035

A belső szabályzatok lehetővé tették, illetve elő is írták a rendszeres, jegyzőkönyvezett iratmegsemmisítést.²⁵⁰ Ezt indokolta a szinte határtalan adatgyűjtési munka, amely eredményének nagy része vagy értéktelen információkat tartalmazott, vagy rövid időn belül elvesztette értékét. 1989 decemberében azonban indokolatlanul nagy arányú iratmegsemmisítés kezdődött a III/III. csoportfőnökségen. Kezdetben csak a valóban elavult iratokat selejtezték, majd azokat, amelyek megtartása az Alkotmány, illetve a Büntető Törvénykönyv változásai következtében törvénysértővé váltak, december végére azonban már szinte válogatás nélkül folyt az iratmegsemmisítés. Így került sor az említett mintegy 1400 személyi anyag megsemmisítésére. Horváth József január közepén kelt igazoló jelentésében viszont mindezt nem a „bizonyítékok megsemmisítéseként”, hanem a *törvényesen és jól végzett munka eredményeként* éli meg: „Míg 1989. január 1-én 105 személyi dosszié volt a csoportfőnökségen, jelenleg mindössze három. Valamennyi „F” dossziét, csoport és rendkívüli esemény dossziét megszüntettünk, az objektum dossziéi száma egyharmaddal csökkent.”²⁵¹ 1989. december 22-től azonban – félretéve az érvényes előírásokat – a megsemmisített anyagokról nem készítettek jegyzőkönyvet, sőt helyenként megsemmisítették a régi selejtezési jegyzőkönyveket is. Így az egyes dossziék, iratkötegek megléte vagy megsemmisülése mindmáig bizonytalan és minden valószínűség szerint végleg az is marad. „A megsemmisült anyagok között olyan felbecsülhetetlen kordokumentumok, *egy adott intézmény teljes belső életét bemutató anyagok is voltak*, amely a nemzeti örökség része, így azok megsemmisítése rendkívül nagy kárt okozott a történelmi megismerés, a történelmi kutatás és nem kevésbé annak megítélésének, hogy ez a szolgálat az elmúlt évtizedekben mit is csinált, hogyan szolgálta a nemzet ügyét. S nem kevésbé fonto-

1975. (...)

33. „Óceán” fn. gyakorlat I. o.

35. Röplapok terjesztésével kapcs. átirat. 5. p. 4-432/75.

48. Államellenes bűncselekmények tapasztalatai I-17. p. 4-1631

53. Imperialista hírszerző és prop. szervek tevékenysége 56. o.

II. kötet (...)

1971.

14. III/III. csfs. szervezeti változására jav. 1971. 15. p. (...)

1977-1978.

1. A MNK ellen irányuló imperialista propaganda. 1-5. p. 4-2852/77. (...)

1977-78.

000027-

5. Rendkívüli eseményekről jelentés 12 p. 4-203 (...)

9. Belső ellenzék akadály. intézkedések 2x 13+3. p. 4-283/78 (...)

16. Speciális szervek fellazító politikája 4. p. 4-488/78 (...)

Megjegyzés: az 1988–1989-es években összesen 18 nap megsemmisítési jegyzőkönyve szerepelt a dossziében.

²⁵⁰ Vö. BARÁTH MAGDOLNA: Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése. In *Az átmenet évkönyve*. Trezor 3. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Bp., 2004.

²⁵¹ HORVÁTH JÓZSEF: *A tábornok vallomása*, i. m. 345. p.

sak voltak abból a szempontból, hogy megítélhessük ennek a szolgáltatnak a történelmileg betöltött szerepét”²⁵²

Egy belső értelmezés szerint azonban nem történt más, mint az, hogy „a III/III. Csoportfőnökség felszámolásának megkezdésekor az ott dolgozók *megkezdtek saját anyagaik selejtezését és zúzását*, amelyek a hosszú évek során kialakult szabálytalan gyakorlatból halmozódott fel. Ezt az iratmegsemmisítést lehet értékelni, de nem ütköztethető szabálysértésbe. *Kialakult gyakorlat volt, hogy az operatív tisztek 'gyűjtögettek'*, saját feljegyzéseiket, anyagaikat, másolatokat. Ez az évek során jelentős mennyiséggé duzzadt. Így a kívülállók számára a két folyamat összevonásával az a kép alakult ki, hogy jelentős anyagok megsemmisítése folyik, amely tovább növelte az állambiztonsági szervek iránti bizalmatlanságot”²⁵³

Lemondáskor írt feljegyzésében a III/III-as csoportfőnök nem csupán a minisztériumi vizsgálóbizottság jelentésére kívánt reagálni, de – mintegy búcsúképpen – a bukásához vezető körülményeket is magyarázni kívánta:²⁵⁴

„A bizottság jelentésének több alapvető megállapításával egyetértünk, mely szerint a Belső Biztonsági Szolgálaton belül egy átalakulási folyamat zajlott le. Ugyanakkor *hiányosnak érezzük* azoknak az erőfeszítéseknek és intézkedéseknek a bemutatását, melyet a szolgálat foganatosított a politikai, társadalmi rendszerváltás folyamatához igazodva.

A munkák során *évtizedes beidegződésekkel kellett szakitani* úgy, hogy az írott parancsi szabályozás egész rendszere továbbra is érvényben maradt. Ez akettősség természetesen lelassította az átalakulási folyamatot, de a változások érzékelése, a társadalmi, politikai realitások felismerése után 1988 végétől kezdődően intenzíven folyt a különböző ügyeknek, 'F' dossziés rendszereknek a megszüntetése, a jogállamiság követelményeire való ráhangolódás.

A kiépített operatív rendszereknek a lebontása is ebben az ütemben haladt előre, de nyilvánvaló, hogy csak a biztonsági követelmények szigorú betartásával, a dekonspirációs veszély elkerülésével lehetett végrehajtani. Ezek a követelmények a felgyorsult folyamatok követését csak bizonyos fáziseltolódással tették lehetővé.

A bizottság által készített jelentés *nem tükrözi markánsan azt a változási folyamatot*, amely 1989. augusztus 15-vel kezdődően zajlott le a Belső Biztonsági Szolgálatnál. Ekkor a szervezet vezetői állományának országos értekezleten utasítást adtam, hogy *az információgyűjtés rendje igazodjon a pártsemlegességre, a jogállamiság követelményeire* és arra, hogy az ebben a felfogásban folyó munkára az állományt készítsék fel. Ezeket az utasításokat az 1989. november 21-i országos parancsnoki értekezleten nyomatékosítottam azzal, hogy 1989. október 23-a, a Magyar Köztársaság kikiáltása utáni helyzetben mindazon információk gyűjtése és tárolása, amelyek a módosított Büntető Törvénykönyvbe nem ütköztethetők

²⁵² VARGA LÁSZLÓ: Gergő és az ő árnyéka, avagy amikor a jog a politika ügynökévé válik. *Beszélő*, 2002, 9. 14. p.

²⁵³ GALAMBOS LAJOS: *Értekezés*, 60–61. p.

²⁵⁴ Miniszteri értekezlet iratai 1990. február 19. MOL XIX-B-1-y. f. III.

törvényellenes, ezért gyűjtésüket meg kell szüntetni, a korábban keletkezett anyagokat meg kell semmisíteni.

Azt külön hangsúlyozni kell, hogy a szolgálat felderítő tevékenységet csak személyek, Btk-ba ütköző cselekmények, azok előkészületére, tervezésére utaló információgyűjtésnél foglalkozott, pártokra, azok tevékenységére vezetőire nem dolgozott. *Azon személyek tevékenységét ellenőrizte, akik a köztársaság Alkotmánya és a BTK-ba állam elleni bűncselekményként felvett törvényhelyekbe ütköző tevékenységet folytattak.*

Az információk megszervezése alapvetően azt a célkitűzést szolgálta, hogy a jelenleg is meglévő és a közelmúltra is alapvetően jellemző átmeneti helyzetben – pl. pártok bejegyzés nélküli működése, tagság nélküli fantom-pártok működtetése (például Magyar Élet Pártja, Nemzeti Párt, Kádár János Társaság stb.) – *a valódi politikai erők, pártok bizonyos védelmet kapjanak* a politikai színpadra velük egyidőben kilépő konjunktúra lovagok különböző indíttatásból, agresszív, fenyegető fellépést tervezők tevékenységével szemben.

Feladatnak tekintettük annak az ellenőrzését is, hogy valamelyik pártra hivatkozva, a pártok vezetőinek, programjainak, céljaiknak ismeretében, alapvető törvényeink kijátszásával bizonyos politikai erőcsoportosulások, *szélsőséges személyek Alkotmány ellenes módon nem töreksenek-e visszarendeződésre, a kizárólagos hatalom megszerzésére, illetve befolyásolására, zsarolására.* A különböző irányú és az elmúlt időszakban egyre szaporodó fenyegetések arra indították a Szolgálatot, hogy pontosan a békés átmenet biztosítása érdekében célirányos ellenőrzéseket folytasson. Ezeknek az ellenőrzéseknek a terepe pedig a politikai erők működésének terepével azonos. Ez az azonosság a régi reflexek továbbélése, a helyenként jelenlévő meg nem értés együttesen járult hozzá ahhoz, hogy az úgynevezett alap, vagy nyers információk félreértésekre alkalmas módon kerültek rögzítésre és a tevékenységi irányt illetően téves következtetések levonására voltak alkalmasak.

Az-iratmegsemmisítésekkel kapcsolatban az az álláspontunk ma is, hogy ha a jelenlegi szabályozókat vesszük alapul, akkor a Btk. módosításával egyidejűleg a korábban bűncselekménynek minősülő tevékenységek megítélése alapjaiban megváltozott, ezért *a korábban keletkezett anyagokat az ügy lezárásakor meg kellett semmisíteni.*

Ezek a megsemmisítések a titkársági utasítás kiadásáig jegyzőkönyvileg történtek.

A jelentésben foglaltakkal szemben azonban a megsemmisített anyagok értéket nem képviseltek. Elsődleges információkat tartalmaznak, melyek tárolása a továbbiakban törvényellenes lett volna.

Amelyik információ megalapozott volt, azt átadtuk a vizsgálati szerveknek (Antoniewicz Roland), illetve ha további állambiztonsági intézkedésre alapot adtak, akkor még jelenleg is birtokunkban van (P. Sándor, K. Ferenc).

Hazánkban az anyagok zárolásának, zárt irattári kezelésének a rendje kialakulatlan. Ma sincs arra semmilyen jogi és politikai garancia, hogy a

későbbiekben *a korábbi időszakra vonatkozó adatokat kik, mikor és kik ellen használhatták volna fel. Ezt az ország történelme során már nem egy alkalommal tapasztalhattuk.* Az ellenőrzési rendszer lebontásával, a korábbi információk megsemmisítésével lényegében a Szolgálat a rendszerváltást fogadta el, és nem azt akarta támadni. Ez a folyamat 1989 elején kezdődött el, az augusztus 15-i országos értekezlet után felgyorsult és október 23-a után a párttörvény elfogadásával és a Btk. módosításával a befejező stádiumba jutott.

A Biztonsági Szolgálat jövőbeni teendőit illetően még *ma sem világos, hogy milyen jogosítványai vannak az általános, illetve védelmi típusú felderítő, oltalmazó munkája során.* Az ügyfeldolgozó tevékenység viszonylag pontosan körülírható ugyan, de az a biztonsági szolgálat, amely a jövőben nem rendelkezik a különböző területeken és közegekben működőképes pozíciókkal, megítélésünk szerint nem tudja alapvető feladatát, az Alkotmányos rend védelmét ellátni.

Megjegyzés:

Ismereteink szerint az Állambiztonsági Szolgálat helyét, szerepét, feladatait meghatározó alkotmányerejű törvény kidolgozásának határideje 1990. április 30-a. A Belső Biztonsági Szolgálat mindezideig olyan ösztönzést kapott, hogy tevékenységében a fordulatot annak országgyűlési jóváhagyását követően *az új törvényre alapozva kell végrehajtania.* Ennek előkészületeit jelentik az új szabályok kidolgozásával kapcsolatosan 1989 szeptemberétől felgyorsult munkafolyamatok, amit a bizottságnak tapasztalnia kellett. Annak egyik okát, hogy *a jelentés nem tartja kellően markánsnak ezt a fordulatot,* ebben kell keresni.

A Belügyminisztérium szerveinél kialakult, a technikai rendszabályok alkalmazására vonatkozó gyakorlat a 1/1975. számú Minisztertanács elnökhelyettesi utasításra alapozódik.

Ismereteink szerint ugyanezen elvek alapján használja a telefonlehallgatást, levélellenőrzést, stb. az ORFK bűnügyi szolgálata is.

Célszerűnek tartanánk, hogy a további nem kívánatos helyzetek kialakulásának elkerülésére sürgős intézkedés történjék.

Budapest, 1990. január 15.

Dr. Horváth József r. vezérőrnagy csoportfőnök”

Milyen következtetések levonására alkalmasak a történetek azok számára, akik kívülről szemlélve, vagy belülről megélve látták az átalakulás/átalakítás folyamatát?²⁵⁵

– Mindenek előtt helytállónak tekinthető az az értékelés, hogy a Duna-gate-ügy kirobbanásának napjával *új impulzust kapott a rendszerváltás* folyamata, amik „lendületbe jött a történelem”. A Duna-gate katalizátor, fókuszpont, botránykö,

²⁵⁵ Lásd GALAMBOS LAJOS: *Értekezés*, 81–89. p.

bűnbak, így a BM III-as főcsoportfőnökség, de különösen a BM III/III. csoportfőnökség nemcsak okozója, de részben áldozata is az átmenetnek.

– Valószínűsíteni lehet, hogy *nem lett volna békés átmenet* az akkor már az állambiztonsági szolgálatnál is meglévő, részben mérvadó „pozitív kritikus tömeg” nélkül.

– A meghallgatások, valamint a bemutatott dokumentumok alátámasztották, hogy a szolgálatnál nemcsak a korábbi értelmezés szerinti jobb oldalon, hanem – bár kisebb mértékben – a *baloldalon jelentkező szélsőségek leleplezésére is* irányult a felderítő munka.

– Alapvető hiányként volt érzékelhető, hogy nem volt meg az az szándék és erő, amely korrekt *új célt, perspektívát, újfajta legitimitást* és az ezekhez kapcsolódó kontrollt és védelmet nyújtotta volna az állambiztonsági szolgálatok számára – még a választások előtt.

– A régi szabályozás egy más társadalmi berendezkedés zárt formációját védelmezte. A Duna-gate kapcsán bebizonyosodott, hogy az adott szabályozás *nem tudta megvédeni sem a régi intézményeket, sem kifejezni az új értékeket.*

A közvélemény számára viszont a botrány láthatóvá tette azt, amit amúgy mindenki sejtett, a kommunista titkosrendőrség természetét. A Belügyminisztérium állambiztonsági (III.) főcsoportfőnökségének III. csoportfőnökségét, amely a „belső reakció elhárításával” foglalkozott, 1990 tavaszán felszámolták, feladatait átmenetileg a kémelhárítási csoportfőnökség örökölte meg. A hírszerző, kémelhárító, katonai elhárító és technikai csoportfőnökségekből azonban még a választások előtt létrehozták az önálló, a belügyminisztérium helyett a kormány felügyelete alá tartozó Nemzetbiztonsági illetve Információs Hivatalt. Jobbára ide került a felszámolt részlegek személyzete is. Az új szervek első dolga volt, hogy a BM megmaradt iratai közül tízezerrel vették át a „feladataik ellátásához szükséges” dossziékat – köztük kereken tízezer már lezárt operatív dossziét, több ezer szervezési- és munkadossziét. Ma sokan meg vannak győződve Magyarországon, hogy *az egész botrány csak a titkosszolgálatok átmentésére* irányuló, kiemelkedően sikeres „játszma” volt. Egyetlen részleget az ötből, valamint néhány vezetőt „feláldoztak”, a kommunista állambiztonsági szolgálat viszont nemzetbiztonsággá „demokratizálódott”. Az iratok nagy részét pedig – e vélemények szerint – nem is semmisítették meg, csak átkerültek az új nevű szervezetekhez.²⁵⁶

Mindezek alapján nehezen megválaszolható a kiindulásképpen feltett kérdés, hogy vajon ezek a politikai botrányok jelentettek-e valami maradandót, tanulságot a politológia számára, hiszen mindezek megválaszolásához mindenek előtt – az egyelőre hiányzó – hiteles, megbízható tényekre, adatokra, információkra lenne szükség. Ha pedig a *botrány* szociális funkcióihoz hozzásoroljuk még azt is, hogy végső soron a skandallumok *működtetik a közszabadsághoz szükséges nyilvánosságot, rámutatván azokra az írott és íratlan szabályokra, amelyek áthágását az adott*

²⁵⁶ RAINER M. JÁNOS: *A titkosszolgálati archívumok megnyitása – magyarországi tapasztalatok.* XIX. Történettudományi Világkongresszus, Oslo, 2000. augusztus.

*közösség már nehezen viseli el,*²⁵⁷ akkor végképp elbizonytalanodhatunk: egyáltalán volt-e a Duna-gate-ügyben botrány? Történelmi távlatokból visszatekintve feltehetően a konfliktus kezelésének eszköztára, a megoldás/megoldatlanság módja és kimenetelének iránya szolgálhat maradandó tanulsággal. A jogdogmatikai szempontból már a jogállam maximáit hordozó alkotmány ugyanis itt vált első ízben az alkotmányos értékek gyakorlati érvényesülésének próbakövévé.²⁵⁸ Hatalomelméleti szempontból pedig éppen ebben a vonatkozásában érdemes a politológiai vizsgálódások tárgyává tenni a biztonsági szolgálatok és a politikai folyamatok összefüggéseit – az akkori helyzetben és azóta is.

BÉLA RÉVÉSZ

THE IMPORTANCE OF THE DANUBE-GATE CASE IN THE HISTORY OF THE HUNGARIAN TRANSITION

(The possibilities of a politological interpretation)

(Summary)

The Danube-gate scandal was undoubtedly one of the first cases which seriously tested the durability of the founding compromises of transition to democracy and the new constitutional arrangements in January 1990.

After the fall of the revolution, the restoration of the communist movement resulted in the foundation of the Hungarian Socialist Workers' Party. The HSWP, defining the consolidation of the state power and the stabilisation of the economy as its main objectives, criticised the former activities of the state security services. Nevertheless, the critiques touched upon surface phenomena only, and the contents of the security work did not undergo basic changes since the ideological bases were left untouched. The new organizational concept of the secret services was worked out by the late 1960s, utilising the experiences derived from the trials based on trumped-up charges. In June 1971 the 3rd Chief Directorate of the Ministry of the Interior was formed and charged with state security tasks under the supervision of a deputy minister. The organization operated until 1990 under the direct control of the state party, ruled by secret internal directives and commands.

²⁵⁷ GERŐ ANDRÁS: i. m. 6. p.

²⁵⁸ RENATA UITZ: *Communist Secret Services on the Screen: The Adventures of the Duna-gate Scandal in Hungarian Media*. "Visions after the Fall: Museums, Archives, and Cinema in Reshaping the Popular Perceptions of the Socialist Past". International workshop organized by OSA Archivum, Budapest, Panel III. Part 2. 10. 07. 2006.

After the collapse of the communist regime in Hungary, the secret services were fully reorganized. However, prior to the accomplishment of the reforms, they had to face the most severe scandal of their history, known as the Danube-gate case. On 5 January 1990, the Alliance of Free Democrats and the Alliance of Young Democrats, the newly established parties of the opposition held a press conference. They announced that the state security organization of the Ministry of the Interior had collected information about the opposition parties despite the prohibition laid down in the 1989 amendment of the Constitution. Illegal information gathering was evident from copies of reports gained under clandestine circumstances.

The events at the center of the scandal were filmed in late December 1989 by Black Box, an independent organization committed to documenting the events of transition to democracy in Hungary. The film recorded in one of the buildings of the Communist state security services shows a set of documents evidencing the continuing surveillance of opposition figures after the declaration of the republic on October 23, 1989. In addition, the camera records massive shredders in operation, images associated with the large-scale destruction of state security service files in the last days of the Communist regime.

As a result of the investigation launched after the press conference, the Chief Directorate III/3 (internal security) of the Ministry of the Interior was wound up as its activity proved to have breached the Constitution. The Council of Ministers empowered the Chief Directorate III/2 (counter-intelligence) with the most important state security tasks. The decisions of the government met the basic demands of the opposition in connection with the reorganization of the Ministry of the Interior and speeded up further structural changes with regard the national security and public order.

A short history of events:

January 5. The outbreak of the "Danube-gate" scandal: AFD announces that Main Division No. 3 of the ministry of the interior keeps opposition politicians under surveillance, collects data and information on the opposition parties and movements even after the new constitution have come into effect. AFD and FYD file a report with the police in the case and calls Prime Minister Miklós Németh to distance the government from the unlawful activities of the state security service, and to relieve head of department of the ministry of interior, József Horváth, deputy minister Ferenc Pallagi, and to initiate the resignation of minister of the interior István Horváth. Miklós Németh dissociates himself from the wire-tapping activities and calls the Supreme Prosecutor to conduct prompt investigations in the case.

January 7. The minister of the interior appoints a committee to investigate the Danube-gate case and sequesters the documents of Main Division 3 of the ministry.

January 8. The military Supreme Prosecution orders investigations in the Danube-gate case.

January 17. József Horváth, head of the internal security service of the ministry of the interior hands in his resignation.

January 18. József Végvári, major of the internal security service announces that it was he who had the documents involved in the Danube-gate scandal transferred to FYD and AFD. On the same day he is suspended in his post.

January 20. Two thousand people demonstrate in front of the ministry of the interior for the slow investigation of the Danube-gate scandal.

January 21. The Council of Ministers dissolves main division 3, the state security office responsible for the illegal surveillance, of the ministry of the interior effective immediately, bans the use of any secret means and stops the elimination of documents.

January 23. István Horváth, minister of the interior hands in his resignation. Miklós Németh calls for restraint on the part of political parties and asks them not to instigate hysteria in the future.

January 25. Act X of 1990 – the interim regulation of the authorization of special clandestine methods. Later it served as a basis for the interim regulation (Council of Ministers' Decree 26 of 1990) on performing national security tasks. The documents enjoin the establishment of the National Security Office and the Information Office, as civilian, and the Military Information Office and the Military Security Office as military services.

The literature dealing with the secret services of the party state, which was written mainly outside Hungary, could rely only on rather sporadic information. In fact, even today, after the fall of the party state, the files and the empirical data of archives which are essential to the analytical research are only partly accessible. Nevertheless, research has started in many directions and has a good basis to hope that the politological characteristics of the security services of the past political systems will become more and more completely disclosed in the near future – including the analysis of the Danube-gate case.